

# ნიკო ტყეშელაშვილი

საქართველოს  
დასახელებების

**წიგნი შეადგინა და წინასიტყვაობა დაურთო  
სოლომონ ხუციშვილმა**

## ნიკო ტატიშვილი

ნიკო ტატიშვილი მათ მუდმივ მსოფლიო ომის დაუსრულებელ გზებზე იარა 1941 წლის 11 ივლისიდან. მან ახლად დაწყებული მეცნიერულ-პედაგოგიური მოღვაწეობა შეწყვიტა და თან წაიღო ფიქრი და ზრუნვა დაუმთავრებელ ნაშრომებზე. მას ყოველთვის ჰქონდა იმედი, რომ საყვარელ საქმეს დაუბრუნდებოდა და იმუშავებდა ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში. მის თვალეში ყოველთვის კიაფობდა საქმის ერთგული ადამიანის დამახასიათებელი ცეცხლი. ასეთი ანთებული თვალეებით შევება იგი თავის ბედსა და განსაცდელს. არასოდეს გადაუწყვეტია გამარჯვებისა და სამშობლოში დაბრუნების იმედი. ომში, ზამთარში, ღამიანად, რუსთაველსა და გაგა-ფშაველას იგონებდა. „ხშირად მაგონდება ჩვენი განვლილი ცხოვრება, სტრიქონები რუსთველისა და სხვა ჩვენი პოეტებისა, — წერდა იგი 1942 წელს 10 თებერვალს, — დღეს თოვს და გაგას „ალუდა ქეთელაურის“ სიტყვები მიდგას ყურში, განსაკუთრებით უკანასკნელი თავი: „თოვლი თოვს, ქარი ბობოქრობს“... კიდევ კარგი, რომ ზეპირად მახსოვს, თორემ აქ სად ვიშოვნი ლექსებს“...

ფრონტიდან იწერებოდა: „რომ იცოდეთ, როგორ მენატრებით ყველანი! არათუ თქვენ, ის ვაზის ხეც კი, ჩემს ეზოში რომ დგას. ჩემი მუშობლები, ჩემი მეგობრები, ჩემი თბილისი... მაგრამ, არა უშავსრა, ჯერ ბრძოლაა საჭირო და მე ღრმად მწამს, რომ ერთმანეთს შევხვდებით“. ასეთი რწმენით იყო სავსე, როცა ლექსად დაწერილ წერილში ამბობდა:

სიუეარული გაშაკაეებს  
ჩემი ტურთა მხარისა,  
გულში ასი ტყვია დამკრან, —  
ვაეკაცურად ავიტან,  
დაუბრუნდები ჩემ თბილისში  
დაქრილ-ნახბლევ თავითა...

ნიკო ტატიშვილი თავის თბილისს ვეღარ დაუბრუნდა.

1926 წელს დეკემბრის ჟურნალ „ნაკადულში“ დაიბეჭდა თორმეტი წლის „ძვილეთელი ტატიშვილის“ ლექსი, რომელშიც ბავშვური უშუალოებით გამოთქმული იყო აზრი ადამიანის დანიშნულებაზე. ლექსს ერქვა „ჩემი ნატურა“. ნიკო ტატიშვილმა თბილისის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტი დაამთავრა და ასპირანტურაც იქვე გაიარა 1936-1939 წლებში. 1940 წელს დეკემბერში სამეცნიერო ხარისხი მოიპოვა წარმატებით და მცარე ხნის განსავლობაში სერიოზული და დაკვირვებული მკვლევარისა და უმაღლესი სასწავლებლის მუშაკის ნიჭი და უნარი გამოიჩინა, დაწერა რამდენიმე მოკვლევა მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურიდან და ზოგიერთი გამოაქვეყნა კიდევ 1941 წლის ივნისამდე. მისი ინტერესის სფერო იყო მე-19 საუკუნის ქართული მხატვრული ლიტერატურა, ბეჭდვითი პერიოდული ორგანოების ისტორია, საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორია. კულტურულ-ლიტერატურული საკითხების კვლევისას ნ. ტატიშვილს განსაკუთრებით იზიდავდა ილია ჭავჭავაძისა და ვაჟა-ფშაველას შემოქმედება. იგი ქართული ლიტერატურის რუსულ და ევროპულ ლიტერატურასთან ურთიერთობა-კავშირის საკითხებსაც არკვევდა. მისი ლიტერატურული ინტერესების შედეგი ქვეყნდებოდა კიდევ მაშინდელ ქართულ ჟურნალებში და სხვა პერიოდულ ორგანოებში: „მნათობში“, „ბიბლიოგრაფიის მოამბეში“, „პუშკინის სახელობის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომებში“, „სახელმწიფო მუზეუმის შრომებში“, „ილია ჭავჭავაძისადმი მიძღვნილ საიუბილეო კრებულში“, „ლიტერატურულ საქართველოში“, „ჩვენ თაობაში“...

ნიკო ტატიშვილი მოხდენილად ამქდავებდა ლიტერატურული ანალიზის უნარს, ერუდიციას პრობლემების დაყენებასა და მათი სათანადოდ სიღრმით დასაბუთებისას. ქართულ ლიტერატურულ ფაქტებს საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარების თანამდევად განიხილავდა, ამასთანავე, მათ აფასებდა როგორც ღრმად ეროვნული შეგნების გამოვლინებას, როგორც იმ ბრწყინვალე იდეების გამოსახიფტებას, რომელნიც მოწინავე საზოგადოებას გააჩნდა თავისი არსებობის სხვადასხვა პერიოდში.

ქართული კულტურა თავისი ეროვნული საწყისებითა და ზოგადკაცობრიული, ღრმად ჰუმანისტური იდეალებით მსოფლიო კულტურისაკენ მიდის და მის შექმნაში მონაწილეობს — ასეთი თვალსაზ-



რისით განიხილავდა იგი ილია ჭავჭავაძის, ვაჟა-ფშაველას, აკაკი წერეთლის შემოქმედების ზოგიერთ მომენტს, ამ თვალსაზრისით აფასებდა ქართული ხალხური შემოქმედების უბადლო ნამუშებს.

აქ თავმოყრილი წერილები პირველად იბეჭდება. მათი შექმნის დროსა და ჩვენ დროს შორის იმდენმა ხანმა გაიარა, რომ შეიძლება დროდა დროს ზოგიერთ მათგანს ადრე გამოთქმულ აზრთა ელვარება მოკლებოდა. მაგრამ ნიკო ტატიშვილის ნაწერების თემა, განხილული საკითხები, ავტორისეული ინტერპრეტაცია და დასკვნები ჩვენს დროის ქართულ ლიტერატურისმკვლევებს ეთანხმებიან. ილია ჭავჭავაძე და ვაჟა-ფშაველა, აკაკი წერეთელი და ქართული ლიტერატურისა ერ.ოვნული თემატიკა, ქართული საზოგადოებრივი აზროვნება და პრესა — ის საკითხებია, რომელთა შესწავლა ამა თუ იმ თვალსაზრისით ყოველთვის ახალი იქნება.

ნიკო ტატიშვილის ის ნაშრომი, რომელშიც ქართული კულტურისა და ლიტერატურის სხვა ერთა სულიერი ცხოვრების მიღწევებთან ნაცნობობაზე არის ლაპარაკი (დავით ერისთავის „სამშობლოსთან“ დაკავშირებით), შედეგია ავტორის ხანგრძლივი დაკვირვებისა და შრომისა. ამისათვის მან საფუძვლიანად შეისწავლა როგორც ნაბეჭდი, ისე ხელნაწერად არსებული, ამ საკითხისათვის მნიშვნელოვანი მასალა და დაწერა საკმაოდ ვრცელი მიმოხილვა იმისა, თუ როგორი იყო წყაროები ქართული საზოგადოებრივი და ლიტერატურული აზროვნებისა მე-18 თუ მე-19 საუკუნეში. საქმეში ჩახედულმა ადამიანმა იცის, რომ ქართველმა ინტელიგენტებმა მე-18 საუკუნეში რუსეთის გზით დაიწყეს შესწავლა ევროპული ლიტერატურისა, მეცნიერებისა, საზოგადოებრივი აზრის მოძრაობისა. ამ საკითხის გარკვევას ემსახურება წერილი, რომელშიც მრავალი მასალაა მოხმობილი და გაანალიზებული. ამ გამოკვლევის ერთი ნაწილი ეხება დავით ერისთავის მუშაობას იმ სახელმძღვანელო პიუხაზე, რომელმაც გასული საუკუნის 80-იან წლებში, არა მხოლოდ ქართული სამუდამო სცენის — 1879 წელს განახლებულ თეატრში, არამედ ქართულ სცენიურ და დრამატურგიულ ხელოვნებაში გარკვეული საფეხური შექმნა. ეს იყო დ. ერისთავის „სამშობლო“.

წერილებში „ილია ჭავჭავაძე — მხატვრული ლიტერატურის

„კრიტიკოსი“ და „გაფა-ფშაველა“ ნიკო ტატიშვილს სიახლე ახასიათებს იმ თვალსაზრისში, რაც შექმნილი იყო ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში, ამ მწერლების შემოქმედების თავისებურებათა კვლევაში. ეს მხარე დამახასიათებელი იყო ახალგაზრდა მკვლევარისა, მუდამ მაძიებელი გონებისა. მისი წერილი ეურნალ „იმედის“ შესახებ განხილვას ქართული ეურნალისტიკის მნიშვნელოვანი ფაქტისა, იმ მხარეთა გამოყოფა, რომელთაც მკვლევარი ჯერ არ შეხებოდა. ქართული ჰრესის ისტორიკოსი გამოიყენებს ნიკო ტატიშვილის ამ ნაშრომებს. გამოიყენებს მკითხველი აგრეთვე სხვა მის თხზულებებსაც, განსაკუთრებით, ჩვენი ლიტერატურული ინტერესით აღსავსე ახალგაზრდობა, რომელიც დროული მანძილის მიუხედავად (წერილების დაწერასა და მათ დაბეჭდვას შორის) მაინც მონახავს მისთვის მნიშვნელოვან და მისი ცოდნისათვის აუცალებელ მოსაზრებებსა და შეხედულებებს. სწორედ ამიტომ ეს კრებული იქნება უდროოდ დაღუპული ახალგაზრდა მკვლევარის მოსაგონებელიც და მკითხველი საზოგადოების გაზრდილი ლიტერატურული ინტერესის ზოგიერთი საკითხის პასუხიც.

ნიკო ტატიშვილის სიცოცხლის თარიღებია 1914—1943.

## ფრანგულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობა და დავით პრისტავის „საფშობლო“

### ნაწილი პირველი

წინამდებარე ნაშრომის თემა ფრანგულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობაა. სურათის სისრულისათვის აუცილებელი გახდა ამ ურთიერთობის პირველი მომენტების გათვალისწინება. არ იქნებოდა მართებული ურთიერთობის განხილვა მხოლოდ მე-19 საუკუნით შემოგვეზღუდა. ასე რომ მოვექცეულიყავით, საკითხის ფესვები მე-18 საუკუნეში დაგვჩვენებოდა. ფრანგულ-ქართული ისე, როგორც რუსულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობა, მძლავრ ფაქტორად იქცა ახალი ქართული ლიტერატურის შექმნისათვის; ამიტომ ახალი ქართული ლიტერატურის შესწავლის დაწყება მხოლოდ მე-19 საუკუნიდან — 1800 წლიდან, გაუმართლებელია. ახალი ქართული ლიტერატურის ჩამოყალიბება მე-18 საუკუნეში დაიწყო. იგი არ შექმნილა მხოლოდ მე-19 საუკუნეში, ისე, როგორც ძველი ქართული ლიტერატურა არ დამთავრებულა მე-18 საუკუნის გასულს. ამ შემთხვევაში დიალექტიკურ განვითარებას ჰქონდა ადგილი. ამ პრობლემას აქ მხოლოდ იმიტომ ვაყენებთ, რომ დაგვესაბუთებინა ჩვენი შრომის მე-18 საუკუნიდან დაწყება.

ფრანგულ-ქართული ლიტერატურას ურთიერთობის საკითხი სპეციალური კვლევის საგნად არავის გაუხდია, მაგრამ ვერ ვიტყვით, თითქოს სრულადად უტრადიციო ვიყავით ამ საქმეში. ალ. ცაგარლის, ალ. ხახანაშვილის, კ. კეკელიძის, მ. ზანდუკელის, კ. კაპანელის, გ. ლეონიძის. ლ. ასათიანას ნაშრომებში არის განხილული ზოგიერთი მომენტი ამ ურთიერთობაში

ბისა. დასახელებულთაგან ზოგა, მართალია, მეტად გაკვირით ეხება ამ პრობლემას. ჩვენ ვცადეთ ფრანგულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობის მთლიანი სურათის ზოგადად მოცემა (მე-18 — მე-19 ს.); სპეციალურად განვიხილეთ ვიქტორიენ სარდუს „Patrie“-ს და დავით ერისთავის „სამშობლოს“ ურთიერთობა, „სამშობლოს“ მნიშვნელობა ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის.

სამართლიანი იყო შრომის სათაურშივე განგვესაზღვრა ეს მიჯნება, მაგრამ მოუხერხებელია.

მეორე შენიშვნაც სათაურის გამო: ურთიერთობა გულისხმობს ორმაგ გავლენას. მე-19 საუკუნეში ქართული ძეგლებიც ითარგმნა ფრანგულად, მაგრამ ამას ფრანგული მხატვრული ლიტერატურისათვის არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონია და მხოლოდ მეცნიერული ინტერესით ისაზღვრებოდა. სარდუს „Patrie“-ს და ერისთავის „სამშობლოს“ დეტალური ფილოლოგიური ანალიზისა და „სამშობლოსთან“ დაკავშირებულ ისტორიული საკითხების გარკვევით ვამთავრებთ ამ შრომას. შესაძლებელია, ასეთი კითხვა დაისვას: აუცილებელი იყო თუ არა ქართული „სამშობლოს“ პოეტაიკის დეტალური ანალიზი? ეს საჭიროდ არ ვცანათ. რადგან ჩვენი მაზახია საკითხის ურთიერთობის ასპექტში განხილვა. და რამდენადაც ეს საჭირო იყო საკითხისათვის, შევეცადეთ უყურადღებოდ არ დაგვეტოვებინა.

დასასრულ, ერთი განმარტებაც: ჩვენი მიზანი ქართული ლიტერატურის საფუძვლიანი შესწავლაა, და, ამიტომ ქართული ლიტერატურის შენაკადების გათვალისწინება მოვიწოდომეთ. ამ შემთხვევაში კი ფრანგულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობით შემოვიფარგლეთ.

ძველი ქართული ლიტერატურა დავალებულია ბერძნული და ასურული მწერლობისაგან. მე-11 საუკუნიდან, საერო მწერლობის ჩამოყალიბებისთანავე, ქართულ ლიტერატურას კიდევ ერთი ნაკადი ემატება. ჩვენ აქ სპარსულ პოეზიას ვგუ-

ლისხმობთ. სპარსულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობა საკმაოდ ხანგრძლივი გამოდგა. თვით მე-19 საუკ. ნახევრამდე ქართულ ლიტერატურას აშკარად ატყვია აღმოსავლური კვალი.

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს საქართველო. ძველ და საშუალო საუკუნეებში, კულტურის სარბიელზე არ შეხვედრია. იგი საკუთარი გზით მიდიოდა, მაგრამ ასეთი დამოკიდებულება სამუდამოდ არ გაგრძელებულა. ჟამთა სვლამ შეცვალა ჩვენი ქვეყნის მდგომარეობა. მე-17 საუკუნიდან ქართული ლიტერატურა ახალ გზებს ეძიებ. ცდილობს თავი გაითავისუფლოს სპარსული ზღაპრული ფანტასტიკისაგან, ქართული ცხოვრების აღწერა მოგვეცეს. ეს მოვლენა შემთხვევითი არ იყო. ორიენტაციის ძიებას ადგილი ჰქონდა არა მარტო ლიტერატურაში, არამედ ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიურ ცხოვრებაში. დიპლომატიური ურთიერთობა რუსეთთან წინამორბედი იყო საქართველოს ახალ გზაზე დადგომისა. ასეთსავე ურთიერთობას გვიჩვენებს საქართველოს ისტორია ევროპის სხვა ქვეყნებთანაც. სულხან-საბა ორბელიანმა 1713—1716 წწ. იმოგზაურა ევროპაში, იყო „ფარიზში“, ინახულა ლუი მე-14 და სთხოვა დახმარება. ცხოვრებამ საქართველო, დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ნაცვლად, რუსეთს დაუკავშირა, საქართველო რუსეთს ოფიციალურად 1801 წ. შეუერთდა. ეკონომიური დაახლოება მათ შორის მე-18 ს. მეორე ნახევარში მოხდა. არც ქართულ ლიტერატურას დაუცდია 1801 წლის მანიფესტისათვის. კულტურული ურთიერთობა რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-18 ს. ნახევრიდან უკვე თვალსაჩინოა.

რუსულმა ლიტერატურამ დიდი გავლენა მოახდინა ქართულ ლიტერატურაზე. გავიხსენოთ თერგდალეულების კავშირი რუს მესამოცე წლების დემოკრატიულ მწერლებთან და შემდეგი პერიოდის. რუსულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობა სპეციალურა კვლევის საგანია. ჩვენ ამ შემთხვევაში გვინტერესებს ქართული ლიტერატურის ურთიერთობა ფრანგულთან. ეს კი მე-18 ს. ბოლოს და მე-19 ს. დასაწყისში, თითქმის მთლიანად რუსული ლიტერატურის მეოხებით მიმდინარეობდა. ამიტომ საჭიროა რუსულ-ფრანგულ ლიტერატურათა ურთიერთობას მოკლედ მაინც შევხვით.

არჩილ მეფის, შემდეგ კი ვახტანგ VI მრავალრიცხოვანი ამალას რუსეთში გადასვლამ ქართველობა რუსულ ლიტერატურასთან დაახლოვა. ამალაში მრავალი პოეტი იმყოფებოდა პოლიტიკურ ასპარეზს მოწყვეტილი ქართველნი კულტურულ მუშაობას ეწეოდნენ. სწავლობდნენ რუსულ ლიტერატურას და ეცნობოდნენ იმ კულტურას, რომელიც რუსეთში ბატონობდა.

რუსეთი მე-18 ს. დასაწყისში დაადგა გაევროპიელების გზას. პეტრე პირველის ბრძოლა იქით იყო მიმართული, რომ „გამოეპრა ევროპისკენ სარკმელი“, ძველი რუსეთი ძლიერ სახელმწიფოდ ექცია. ფრანგული კულტურა რუსეთში ამ დროიდან იკიდებს ფეხს. პეტრეს ეპოქაში ინტერესს იჩენდნენ ფრანგული ლიტერატურისადმი. დიდი პოპულარობით სარგებლობდა უტოპისტი ფენელონის „ტელემაქის მოგზაურობა“. ამ ეპოქაში იგი რამდენჯერმე ითარგმნა. ფრანგული გავლენის სფეროს გაფართოება ხდება განსაკუთრებით ანნა იოანეს ასულის მეფობის დროს ინტერესი საფრანგეთისადმი აზრდება ელისაბედის, ეკატერინე II და ალექსანდრე პირველის მეფობაში (1812 წლამდე).

რუსეთის არისტოკრატია ბაძავს ფრანგ არისტოკრატას, იმპერატორი ფრანგ მონარქებს, იდეალია ლუი XIV. ვერსალს პეტერგოფი ეჯობრება. გალომანიით შეპყრობილ არისტოკრატის ცხოვრებაში დიდ ადგილს იჭერს ფრანგული ენა. მისი ცოდნა ითვლება აუცილებლად „ბო მონისათვის“. ბატონდება ფრანგული კლასიციზმი. ჩვენთვის რაც უფრო საყურადღებოა, რუსეთი არ ჩიება არც ფრანგ განმანათლებელთა გავლენის გარეშე. საფრანგეთში უნდა ვეძიოთ სათავე ანტირელიგიური და ფეოდალიზმის საწინააღმდეგო იდეებისა. მე-18 ს. შუა წლებში ითარგმნა მონტესკიეს „სპარსული წერილები“, უფრო გვიან. „კანონების სული“, რომელიც ეკატერინეს ეპოქაში უნივერსიტეტის კურსში იყო შეტანილი. ფრანგი ენციკლოპედისტებისა და კერძოდ, „კანონების სულს“ უშუალო გავლენას განიცდის ეკატერინე მეორის „ნაკაზი“. განსაკუთრებით დიდი და დადებითი გავლენა მოახდინა რუსულ საზოგადოებრივ აზროვნებაზე ვოლტერმა. ვოლტე-

რიანობამ რუსეთში ფეხვი გაიღდა მე-18 საუკუნის 60—80-იან წლებში; მაგრამ ვოლტერის რიანობა რუსეთში არ წარმოადგენდა რაიმე მთლიან მსოფლმხედველობას. ბევრი რუსი მოაზროვნე, რომელიც თავს ვოლტერის მიმდევრად თვლიდა, შორს იყო ვოლტერის იდეებისაგან.

ფრანგული კულტურის გავლენა რუსეთში ყოველთვის ერთნაირი არ ყოფილა. რუსეთისა და საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებანი ურყოფითად მოქმედებდა რუსულ-ფრანგული ლიტერატურის ურთაერთობაზე. ფრანგ განმანათლებელთა წინააღმდეგ რეაქცია გამოიწვია რუსეთში ჯერ გლეხთა აჯანყებებმა და განსაკუთრებით საფრანგეთის დიდმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ. რუსულ-ფრანგული კულტურის ურთაერთობის შესუსტებას ხელი შეუწყო აგრეთვე ნაპოლეონის ბრძოლამ რუსეთთან. ამ გარემოებას არ შეეძლო მთლიანად მოესპო რუსულ-ფრანგული ლიტერატურის კავშირი. ფრანგული ლიტერატურით ეცნობოდა რუსეთი ინგლისელ და გერმანელ მწერლებს. ონეგინის შესახებ პუშკინი ამბობს: —

**Знал немецкую оловесность  
По книге госпожи де Сталь**

ფრანგული ლიტერატურით გატაცება რუსეთში მე-19 ს. დასაწყისში დამთავრდა. რუსული რომანტიზმი ავიწროებდა და ებრძოდა ფრანგულ კლასიციზმს. ფრანგული მხატვრული ლიტერატურის კვალი მე-19 ს. რუსულ ლიტერატურასაც ამჩნევია. მაგრამ იგი უკვე მკრთალაა. 30-იანი წლებიდან რუსული ლიტერატურა გათავისუფლდა უცხოეთის მიბაძვისაგან და საუკუნის დასასრულს ევროპაში ერთ-ერთ მოწინავე ლიტერატურად იქცა. რუსულ საზოგადოებრივ აზროვნებასა და პუბლიცისტიკაში ვრცელდებოდა სენ-სიმონის, ფურაიეს, კაბეს იდეები. ფრანგული უტოპიური სოციალიზმი მიმდევრებს პოულობს რუს მოაზროვნეთა შორის. უტოპიზმის ანარეკლს ვხედავთ თვით ჩერნიშევსკის რომანში — „რა ვაკეთოთ? —“!

<sup>1</sup> Русская культура и Франция. Литературное наследство, 1937, т. 29—30, с. 30-31. ს. შაკაშინის წერილი. «Литературные взаимоотношения России и Франции XVIII—XIX вв.»

ფრანგულ ლიტერატურას საქართველოში, ვიდრე ეს უკანასკნელი რუსეთს არ დაუახლოვდა, სრულიად არ იცნობდნენ. აქ ჩვენ ვგულისხმობთ მხატვრულ ლიტერატურას. თორემ საქართველო დასავლეთ ევროპასთან, მისიონერების მეშვეობით, მე-13 საუკუნიდან იყო დაკავშირებული. მრავალი ქართველი მიდიოდა რომში სწავლის მისაღებად; ისინი სწავლობდნენ თეოლოგიას და კათოლიციზმის არტახებით შემოქილნი ევროპის საერო, პროგრესიულ ლიტერატურას უგულველყოფდნენ. რუსეთთან დაახლოვებამდე ქართველებს ზოგადი წარმოდგენა მაინც ჰქონდათ ევროპაზე. ტერმინი საფრანგეთი, ზრანგეთი. ქართულად ევროპას ნაშნავდა. — „ხომალდში ჩავჯექ, ზღვას გაველ, ფრანგის ქვეყნები ვნახეო“. — ამბობს ხალხური ლექსი.

საქართველოში ევროპიელები ცნობილნი იყვნენ გონიერებით. ერთი ძველი მწერლის დახასიათებით, ქვეყნად განთქმულია „ჰკუა ფრანგისტანისა“. იოანე ბატონიშვილის „ქალმასობაში“ ვხვდებით ასეთ ადგილს: „მაშინ იოანემ უთხრა ზურაბას: თუ ვინმე რიგიანად იტყვის რასმე. ფრანგს ეძახიან ჩვენში, და რა ჩვეულება არს ესე? ზურაბა: ამისათვისა. რადგან საფრანგეთში შენციერება ბევრია, და შენციერნიც მოდიან იქილამ პატრნი თუ სხვანი, ამის გამო, ვისაც მცოდნარეს ნახავენ, ფრანგს ეძახიან“.

საქართველოში მოდიოდნენ ევროპელი და მათ შორის ფრანგი ვაჭრები. ერთ-ერთმა ფრანგმა ვაჭარმა, შარდენმა, საქართველოში მოგზაურობის აღწერაც კი დაგვიტოვა. საქართველოში, ჰკუისა და განათლების გარდა, განთქმული ყოფილა, ევროპული საქონელი. ხალხური ლექსი აქებს ქალს: „საფრანგეთისა ატლასო, აღისგან გადამეტი ხარ“.

მიუხედავად ამისა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართველებმა ევროპა, კერძოდ. საფრანგეთი. იქაური ლიტერატურა, რუსეთის მეოხებით გაიცნეს. ჯერ კიდევ არჩილ მეფის ვაჟმა. ალექსანდრე ბატონიშვილმა მიიღო განათლება რუსეთში, სა-



დამ პატრნი თუ სხვანი, ამის გამო, ვისაც მცოდინარეს იახა-წევრების შესახებ უკვე დოკუმენტური ცნობები მოგვეყაყა-ბა, რომ ისინი ფრანგულ ენას სწავლობდნენ. პროფ. ალ. იაგარელს ერთდველ წიგნზე ამოუკითხავს ქართული მინაწერი — „1727 წელსა, ქრისტეშობას მივებარე ბროკეტოსა; სასწავლოთ არხიტექტურისა, მილიტერიისა და არტალერიისა; ფრანციცულის ოსტატს (მივებარე) 1727 წ. მარტს; ქორწილა მოხდა 1729 წელსა; ლამბერთოს მივე სასწავოდ ერთი თუმანი. ქ. ფრანციცული წიგნი ვიყიდე, მივე სამი შაურის; უწინდელი ფრანციცულის ოსტატს მივე სამი შაური“<sup>2</sup>.

ამ ეპოქას ეკუთვნის „ქართველი ბუალოს“ — მამუკა ბართაშვილის პოეტიკის სახელმძღვანელო „L'art poétique“-თან ურთიერთობის საკითხი ინტერესს იწვევს. თავისი ნორმატიულობათ. პოეზიის კანონებისადმი დამორჩილების მოთხოვნით, „კაშნიკს“ საერთო აქვს „L'art poétique“-თან, მაგრამ ჩვენ ბუალოს უშუალო გავლენას მამუკაზე ვერ ვხედავთ. შესაძლებელია, მხოლოდ იახელმძღვანელოს დაწერის იდეა გამოეწვიოს ბუალოს პოეტიკის გაცნობას.

მეფის ძე ბაქარის ბრძანებით, მოსკოვში უთარგმნიათ რუსულიდან (რომელიც თავის მხრივ თარგმნილია ფრანგულიდან) „იკონომია“. ეს წიგნი დიდაქტიკურია ენციკლოპედიისა. მასში მოცემულია ცნობები არქიტექტურიდან, მედიცინიდან, მეაბრეშუმეობიდან, დარაგებანი ცოლის შერთვისათვის, პედაგოგიური მოსაზრებანი — ბავშვის სწავლა-აღზრდის შესახებ. თავისთავად ეს წიგნი საყურადღებოა. როგორც პირველი ნიმუში ქართულად თარგმნილია ფრანგული თხზულებისა. მასში მოცემული აზრები უნებურად გვაგონებს დავით გურამიშვილის დიდაქტიკას. „იკონომია“ თარგმნილია 1748 წ. ვახტანგ VI შვილის ბაქარის ბრძანებით, ე. ი. იმ წლებში, რომლის წევრიც. ცოტა ადრე, თვით გურამიშვილიც იყო. გურამიშვილი, რომელიც

<sup>1</sup> არჩილსა და ალექსანდრეს იხსენიებს ვოლტერი თავის „Histoire de Charles XII roi de Suède“.

<sup>2</sup> პროფ. ალ. იაგარელი, „Сведения...“ III, 230.

ნადავ ცოდნა-სწავლას ეძებდა, არ დასტოვებდა წაუკითხავიდ მეგობართა წრე იმ გადმოთარგმნილ საყურადღებო წიგნს. შესაძლებელია ამ წიგნით ნაწილობრივ დაეალებული იყოს დავით გურამიშვილი. მიუთითოთ რამდენიმე დეტალზე. „იკონომია“ — ყრმა ჩჩვილი ვითა სანთელი. რაიცა ყრმასა ზედა ჩჩვილობიდან დაისახების, ექმნების იგი ვიდრე სიბერემდე“.

გურამიშვილი:

ვით ახალ მორჩი ვაზისა,  
ხელს მიაყვეს საფურჩენელადა,  
ეგრეთ ახალი მოზარდი,  
ყრმა ოსტატს გასაწორენელადა.

„იკონომიის“ ავტორს ბავშვის აღზრდისათვის აუცილებლად მიაჩნია სისასტიკე და ასეთ რჩევას იძლევა — „შემოძახებითა, შიშითა და ცემითაცა ამყოფებდე, ვიდრე მართალს და სრულსა ასაკსა შეეღწენ“.

„გარნა გალახვა ესე ზომიერად და კაცთ მოყვარებით ჰქმენ. ყრმა წყებლითა და მოზრდილი შიშით და ძრწოლით ამშვიდე“.

„უკეთუ რომელიმე მათგანნი იქმნებიან ზანტი, გინა ცელქნი, მათ წკებლითა და მსუბუქისა განსწავლითა ამშვიდებდე“. გურამიშვილის დიდაქტიკაში აღზრდის ასეთ მეთოდს საპატიო ადგილი უჭირავს:

ნუ გენაღვლების სწავლაზე  
ყრმის წკებლის ცემით კივილი,  
მალ გამთელდების უწამლოდ  
მისი წყლულების ტკივილი.

ან:

შენ გემეტების რად არა  
ძე წვრთნაზე გასაწყებადა?

„იკონომიის“ ავტორი ჰეშმარიტი ქრისტიანია, ამიტომ რჩევას იძლევა—ბავშვს „ყოველთვის წარგზავნიდე წირვასა ზედ ღმრთისასა და ქადაგებისა სმენასა. აგრეთვე მცნებანი ათნი უთარგმნე და სხვანიცა სჯულნი ღმრთისანი, ნათლის ღება და

საიდუმლონი შვიდნი ანუ ცხოვრების წიგნთა აკითხებდე<sup>1</sup>. გურამიშვილი ურჩევდა ყრმას:

რაც გეცოდოს შეინანე, მღრღელს აღიარე,  
ილოცე და იმარხულე და ეზიარე.

და აუცილებლად მიაჩნდა:

უნდა კაცმან კეთილად სწავლა შეირაცხოსა,  
ათისა მცნების სიტყვები გულში დაიმარხოსა.

ცოლის ამორჩევისთვისაც „იკონომია“ და გურამიშვილი ერთნაირ დარიგებას იძლევიან.

— აღმოირჩიო თავისათვის ცოლი, ზომიერი და კვიციანი („იკონომია“). ასეთავე შეხედულებისაა გურამიშვილიც.

„იკონომიას“ თავისი დიდაქტიური ხასიათით, ქრისტიანული მსიაფღმუნედელობით, პედაგოგიური მოსაზრებებით და ფეოდალური იდეოლოგიით ბევრი რამ აქვს საერთო დავით გურამიშვილის შემოქმედებასთან.

მე-18 საუკუნეში რუსულიდან ქართულად ითარგმნა ცნობილი ფრანგი მწერლის მარმონტელის „ველიზარიანი“, გააოს არქიმანდრიტის მიერ. გაიოსს თარგმნა დაუმთავრებია კრემენჩუგში 1787 წელს, როგორც ეს ჩანს მინაწერიდან: „სრულ ვჰყავ წელსა 1787 თთუესა დეკემბერსა 14 კრემენჩუკს, გაიოს“.<sup>1</sup>

„ველიზარიანში“ რომის ამბებია მოთხრობილი, მაგრამ ამისდამიუხედავად ქართველი მკითხველი თავის განცდებსაც პოებდა. „ველიზარიანში“ მოთხრობილია გმირობა და რაინდობა მხედართმთავრის ველიზარისა, ერთგულება სამშობლოსი, ღალატის დაბრალება, თვალების დათხრა, ექსორია. სამშობლოდან გაძევებული ველიზარი მიაჩნე ერთგული რჩება მეფისა და ქვეყნისა. მარმონტელი იბრძვის მეფის სასახლეში გაჩეუებულ მლიქვნელობისა, ვერცხლის მოყვარეობისა და შურის

<sup>1</sup> საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი. ხელნაწერი საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფონდისა № 1007. მოიპოვება ამ ნაწარმოების უამრავი ხელნაწერი, რაც ამტკიცებს პოპულარობას, რომლითაც იგი თავის დროზე სარგებლობდა.

წინააღმდეგ. ძილვეა მეფის ცხოვრების კრიტიკას, თავის დროისათვის მეტად გაბედულ აზრებს აშქლავნებს.

— „თვით დროსა მას, ოდესცა სასახლე მინაი (მეფისა,—ნ. ტ.) სავსე არა მხიარულებითითა ხმიანობითა. ვინ დაიჭერებს მას, ვითარმედ ყოველთა შინა სახელწიფითა მისთა, არცა კართა თანა სამსაჯულოთა, და არცა ქოხთა შინა გლებთასა არავან კენესის?“

ქართველი მკითხველი ამ ნაწარმოებს ყურადღებით ეკიდებოდა, განსაკუთრებით გულზე ხვდებოდათ „ველიზარიაში“ მოთხრობილი ამბავი რუსეთში გარდახვეწილ თავად-ბატონიშვილებს, რომელთა ხვედრი ბევრით წააცვდა ველიზარისას. საქართველოს ისტორიაც იცნობს ველიზარივით სამშობლოს ერთგულ შვილების უმიზეზოდ დასჯას. ქართველების ყურადღებას მიიქცევდა ისიც, რომ მარმონტელის „ველიზარიაში“ მოხსენებულია კოლხიდა, ლაზთა მეფე და მ-ედრობა, კავკასიის შთა.

„ველიზარიაში“ დადებითი როლი შეუარულებია თუ ქართული ლიტერატურისათვის არა, ქართველი მკითხველი გემოვნების „გავეროპიელებისათვის“ მაინც. „ველიზარიაში“ სოციალური რომანია. ქართველი მკითხველი კ. ს. სარსულ პოეზიაზე მიჩვეული იყო ან მიჯნურობის, ანდა დევების მუსგარის ამბებს, „ყარამანიანის“ ფანტასტიკას და მიჯნურის ველად გაჭრა-გახელებას. მარმონტელის რომანში კი გმირია სამშობლოსათვის თავდადება და ტანჯვა მოცემული, ჩეფია და კარისკაცთა კრიტიკა.

ბესიკისათვის ცნობილი ყოფილა მარმონტელის „ველიზარიაში“. ქართლიდან ექსორიაქმნალი ბესიკი, ალბათ ბევრ საერთოს ხედავდა თავის მოსახელე (ბესიკი — ბესარიოსი — ველისარიონი), სანშობლოდან გაქევებულ ველიზართან. ბესიკი ველიზარს იხსენიებს ლექსში „ახზე სით მოხვალ“

ვარამს ვესურვე მიწოდდა

ველისარიონს კვიანად.

ბესიკს ქართველები ველიზარს (ველისარს) ადარებდნენ: „მას ბესარიონს, ქუთით ველისარიონს“, ვხვდებით ერთ ლექს

სში, რომელშიც ბესიკია შექებული. „ველიზარიანის“ თარგმნა, როგორც ვთქვით, დასრულდა 1787 წ. კრემენჩუგში. 1787 წ. ბესიკი კრემენჩუგში იმყოფებოდა იმერეთის ელჩად. აქ შეხვედრია გააოს არქიმანდრიტს. დამეგობრებია. ერთმანეთში ხშირი მსვლელობა ჰქონიათ ბესიკს შეუთხზავს ხუმრობა „გააოს არქიმანდრიტს“. მეორეგახაც მოიხსენიებს პოეტი გაიოსს. — „აიოს თეოს, აიოს, ამას ხშირად ხმოვს გაიოს“.

ცხადია, გააოსი გაცნობდა თავის თარგმანს პოეტ-მეგობარს. ბესიკი იხსენიებს თავის ლექსებში აგრეთვე ფრანგი ფენტიმენტალისტი ნწერლის ლესაჟის<sup>1</sup> გმირსაც — ეილ ბლაზს. ლექსში „ანზე სით მოხვალ“ ნათქვამია:

ეილ ბლაზ მრქვა.

მეორეგან, ზმაში:

ეილ ბლაზი ერის მეტ ლიხლით  
დამხედ არ იყო ჰსონათა<sup>2</sup>.

### 3

საქართველოსათვის უცხო არ იყო ვოლტერისა და სხვა ვრანგ დიდ განმანათლებელთა იდეებიც. მე-18 ს. ბოლოს დი მე-19 ს. დასაწყისში უკვე გვაქვს თარგმნილი ნიმუშები ვოლტერის, მონტესკიესა და სხვათა შემოქმედებიდან.

ჩვენში, ისე, როგორც რუსეთში, ყველაფერი ახალი, წინააღმდეგი ტრადიციასა, ვოლტერიანობის სახელით იქნა მონათლული. განსაკუთრებით ხელს უწყობდა ვოლტერიანობა საქართველოში ღვთის მსახურების საწინააღმდეგო მოძრაობას.

<sup>1</sup> ლესაჟს ეკუთვნის მარმონტელის „ველიზარიანის“ თემაზე დაწერილი აწარმოები, იმავე სათაურით იგი უთარგმნია ქართულად რუსულიდან, ისილებით გიან — 1861 წელს, დავით ესტატეს ძე ციციშვილს. მას ვრანგული ლიტერატურის სხვა ნიმუშებიც აქვს თარგმნილი. საინტერესოა ეს გარემოება იმიტაც, რომ XVIII ს-უკუნის ტრადიციები გრძელდება XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც. ენობრივად ციციშვილის თარგმანი XVIII საუკუნის თარგმანების ენისაგან არაფრით განსხვავდება. იხ. 1591, „ველისარია, შეთხზული უფლის ყანლისის მიერ...“

<sup>2</sup> იხ. გ. ლეონიძე — ბესიკი, მარმონტელი და ლესაჟი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1938, № 24.

საქართველო, რომელიც პოლიტიკურ კრიზისს განაცდადა, დიდი ისტერესით ეკიდებოდა დასავლეთ ევროპაში შექანილ მოძღვრებას სახელმწიფოს შესახებ. იყვნენ დამცველნი განათლებული აბსოლუტიზმისა. საფრანგეთის დიდი რევოლუციის გავლენით ჩვენში, მე-18 ს. დასასრულს და მე-19 ს. დასაწყისში, თავს იჩენს რესპუბლიკური იდეებიც.

ევროპული, კერძოდ. ფრანგული კულტურის გავლენას უხედავთ ალექსანდრე ამილახორის, დავით ბატონიშვილის, იოანე ბატონიშვილის, დავით ჩოლოყაშვილის, გიორგი ავალიშვილის, ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და სხვათა აზროვნებასა და შემოქმედებაში. საქართველოს ისტორიაში დიდად აინტერესო პიროვნებად მოჩანა მე-18 ს. მეორე ნახევრის მოღვაწე ალექსანდრე ამილახორა, რომლის ნაწერებიდან ამჟამად ჩვენ გვაინტერესებს „ბრძენი აღმოსავლეთისა ანუ განზრახვანი მისი სახელმწიფოსათვის მმართველობისა“. ნაშრომი მიძღვნილია იმერეთის მეფის სოლომონ პირველისადმი. ექვთიმე თაყაიშვილის მოსაზრებით, რომელმაც გაიოაქვეყნა პირველად „ბრძენი აღმოსავლეთისა“,<sup>1</sup> იგი დაწერილია 1779—1782 წლებს შორის.

გამომცემელისავე სამართლიანი მოსაზრებით „ამ თხზულებასში გატარებულია ის განათლებული აზრები და იდეები, რომელნიც ალექსანდრე და ასულდგმულეზღენ დასავლეთ ევროპას მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში. ნათქვამად ემჩნევა ალექსანდრეს შრომას ზედ გავლესა მონტესკიეს თხზულებისა „ჯულის ხმის ყოფისათვის სჯულთათა“<sup>2</sup>.

ჩვენი აზრით, გარდა უშუალოდ მონტესკიეს გავლენისა, ამილახორის „ბრძენი აღმოსავლეთისას“ ეტყობა ეკატერინე მეორის „ნაკაზის“ გავლენაც. თვით იდეა ამ ნაშრომის დაწერისა ამილახორის, „ნაკაზის“ გაცნობის შედეგად უნდა მოსვლოდა ეს სრულიად არ უარყოფს თხზულებაზე მონტესკიეს „კანონების სულის“ გავლენას. უკვე შესწავლილია თითოეული ფრაზა ნაკაზისა, დადგენილია დიდძალი ადგილები, რომელთა

<sup>1</sup> არქეოლოგიური მოგზაურობანი, 1, 222-241.

<sup>2</sup> არქეოლოგიური მოგზაურობანი, 1, 224.

თითქმის სიტყვა-სიტყვით შეტანსლია „ნაკაზში“ „კანონების სულიდან“<sup>1</sup>.

რომ „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ განიკნის უცხოურ გავლენებს, ამაზე თვით ამილახორი მიუთითებს; ნაშრომი იქონიერებს დართულ ლექსში იგი ამბობს:

თუ ჩემებრ მძანი, ცდლობდენ სხვანი,

ბედნიერ ჰყოფდენ უოველთა მისთა,

არ ჰქონდეთ თვისი, ივასხონ სხვისი,

კვლავ შეიწვედნენ ზე ძალთა ღმრთისთა.

გარკვევითაა ნათქვამი: ჩემსავით ჩემი მოძვენიც რომ ცდობდნენ, გააბედნიერებენ თანამემამულეებს, თუ არ ჰქონდეთ თავისი საკუთარი, ივასხონ -- ე. ი. ისესხონ. გადმოიღონ სხვისი.

აქ „ბრძენი აღმოსავლეთისა“-ს დებულებააა ნასესხობა. გადმოიღება იულისხმება, ხოლო ნაშრომის ანალიზი ევარწმუნებს, რომ ამილახორს დიდი გავლენა განუცდია ფრანგ განმანათლებლებისა, კერძოდ, მონტესკიესი.

რას წარმოადგენს „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ და რაში მდგომარეობს ამილახორის პროგრესიულობა თავის ეპოქისათვის? ამილახორს „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ დაუწერია პრაქტიკული მიზნისათვის. იგი სთავის სოლომონ პირველს:— „მიიღე კეთილად, და შეპრთე სიქველესა შენსა განზრახვადი აღმოსავლეთის ბრძენისა მისა“. ავტორს თავისი ნაშრომი მიაჩნია პროექტად (განზრახვად), რომლითაც სურს ჯარდაქმნას იმერეთს სამეფო. ნაწარმოების პრაქტიკული მიზნისთვის დაწერაც გვაფიქრებინებს, რომ ავტორი შთაგონებულია ეკატერინეს „ნაკაზით“. ამილახორი, ისე, როგორც „ნაკაზი“ და მონტესკიე, მონარქიის წინააღმდეგი არ არის. იგი იბრძვის დესპოტიზმის, მეფის განუსაზღვრელი უფლებების წინააღმდეგ. ამილახორის აზრით ბედნიერია მეფე „რომელმან იცის უფლებანი თავისი არა უსაზღვროდ, და რომელი მიიჩნევს მათცა თანასწორად თვისთა კაცთა“. ასეთი მეფისაგან ახეავეებს დესპოტიზმის „რომელი ჰგონებს თავსა თვისსა უფლად ერთა ზედა

<sup>1</sup> ი. ს. სტეფანოვი „ნაკაზი“, ნ. დ. ჩეხლინის რედაქციით, პეტერბურგი, С XXXI, 1907 წ.

თვისთა, და ერთისა მარტოდ დიდებისათვის თვისისა შექმნულად ერსა; ვაი ერისა მის შევარდნილსა უფლებასა ქვეშე გვირისა კაცისა, რომელი ნაცვლად მათისა დღეკეთილობისა ეძიებს მარტოდ განცხრომასა თვისსა და სიცოცხლესა ზედა მათსა შეექცევის ვითარ სამღერელსა რასმე ნივთსა“.<sup>1</sup>

გარკვევით მოჩანს კრიტიკა ტირანიისა, ან. როგორც მონტესკიე უწოდებს. „კანონების სულში“ — დესპოტიკისა. ამილახორს საბრალოდ მიაჩნია ის ხალხი. რომელიც ემორჩილება დესპოტ მეფეს „ერთისა ოდენ ჩინებულისათვის: გვართა მისთასა“. ამილახორი პატივს სცემს გვაროვნობას, მაგრამ მეტ მნიშვნელობას აძლევს ადამიანის პირად ღირსებას. ნიკს გვაროვნობაზე მალლა აყენებს. (სწორედ ისე, როგორც ქართული ლექსი „ათასად გვარი დაფასდა...“) მეფეთა უფლება კონონიერ მოვლენად მიაჩნია, ტირანია კი „უფლება მძლავრობით თვისებულ“ — მიუღებლად. „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ ეხება სამღვდელოებასაც. თავისი პროექტი ამილახორს მე-18 ს. საქართველოსათვის სურს; სამღვდელოების საკითხის გარეშე შეუძლებელი იყო სახელმწიფოს მართებლობის მთლიანი გეგმის მოცემა. ამილახორი არ ილაშქრებს რელიგიის წინააღმდეგ, მაგრამ თავისი დროისათვის მეტად გაბედულ აზრებს ავითარებს. იგი წინააღმდეგია რელიგიის ძალით თავზე მოხვევისა. ქრისტეო, ამბობს ალექსანდრე, „არავეს ხრპლითა, არცა მარტლითა უქადაგებდა; რომელსა აწინდელნი ჰხშირად ჰხმარობენ“. ამილახორი რელიგიათა შორის ბრძოლის წინააღმდეგიც არის. ყოველ ადამიანს უფლება აქვს რომელი რაჯულიც სურს ის აღიაროს. ევროპის ცხოვრებას გაცნობილი ქართველი განმანათლებელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ვაჭრობას. ვაჭრობა, აღებ-მაიკეობა არის „განმამდიდრებელი და განმადლიერებელი სახელმწიფოისა“. ამისათვის საჭიროა ვაჭართა გამრავლება-გახალისება. ავტორი ვაჭრების დადებით თვისებებთან ერთად ნაკლსაც ამჩნევს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ამილახორის ნაშრომში

<sup>1</sup> არქეოლოგიური მოგზაურობანი, 1, 229.



თავი ვ. გლახთათვის, გინა მიწის მმოქმედთა  
კაცთა.

ამილახორი გლახობას ყველა სხვა სოციალურ ფენებზე  
მალა აყენებს. სახელმწიფოსათვის ყველაზე საჭირო ხალხად  
გლახობა მიაჩნია. — „ხარისხი მათი თუმცა უკანასკნელად,  
შერაცხალ არს სახელმწიფოსა შინა, გარნა მოქმედებაი მათი  
მოიღებს პირველობასა“. მარტო ეს რომ იყოს ნათქვამი, მაშინ  
ამილახორის ნაშრომის ამ ნაწილს დიდ ყურადღებას არ მი-  
ვაქცევდით. არჩილიც ამბობდა: „თუ ამოწყდეს გლახი კაცი  
საქართველო დაძაბუნდა“. ამილახორი უფრო შორს მიდის და,  
თუმც პირდაპირ არ ამბობს, მაგრამ ადამიანთა უფლების გა-  
თანასწორებას ქადაგებს, ამით იგი მალა ღებდა „ნაკაზზე“  
და უშუალოდ მოწინავე ფრანგ განმანათლებელთა იდეებს  
იზიარებს. — „ხოლო ოდესცა გაეჰსინჯავთ, აქაცა თანაჰ-  
სწორად ვშობილვართ. და არავინ არს უმჯო-  
ბეს ერთისა, არცა ვინ უარეს მეორისა, გარნა  
ყოველივე ერთისა გვამისა საერთოსა ასოდ,  
და ნეტარ არს ერთი და უმეტეს ბედნიერ. სად-  
ცა ბუნებითი ესე გაჰსინჯველებანი დაივან-  
ებს საერთოსა შინა კეთილოვნებისა მათისა  
სავანესა“.<sup>1</sup> ე. ი. ადამიანები ყველა თანასწორნი იბადებ-  
ან. ბედნიერია ის ერთი, რომელიც დაამყარებს კაცთა შორის  
თანასწორებას. საოცარია მე-18 ს. 80-იან წლებში ასეთი აზ-  
რები, მაგრამ საამაყო.

ამილახორის „ბრძენი აღმოსავლეთისაის“ შექმნა ქართული  
სინამდვილის შედეგი არ არის. იგი დაწერილია ფრანგ ენცი-  
კლოპედისტების იდეების გაცნობას შედეგად. ავტორმა იცის,  
რომ საქართველოში ასეთი აზრების ქადაგებას დიდი ნიადაგი  
არა აქვს. რომ ეს აზრები გადმოტანილნი არიან. იმათი ცხოვ-  
რებაში გატარება სამშობლოს ბედნიერებისათვის აუცალე-  
ლად მიაჩნია და სხვებსაც ურჩევს: „არ ჰქონდესთ თვისი,  
ივასხონ სხვისა“.

<sup>1</sup> არქეოლოგიური მოგზაურობანი, გვ. 237.

ფრანგ განმანათლებელთაგან საქართველოში ყველაზე პოპულარული ვოლტერი ყოფილა. ვოლტერის სახელთან ჩვენი წინაპრებისათვის დაკავშირებულია ურწმუნოება, ღვთის გმობა. რელიგიურ წესთა შეუსრულებლობა. მორწმუნე ქართველებს ვოლტერი ნაწილობრივ სწორად შეუფასებიათ. მაგრამ მისი ათეისტობა სამართლეს არ შეეფერება, ვოლტერი აღიარებდა: ღმერთი რომ არ ყოფილიყო, უნდა გამოგვეგონებინაო ნონარქასტი. დეისტი ვოლტერი სასტიკად იბრძოდა დესპოტიზმისა და რელიგიის წინააღმდეგ.

ვოლტერელებად საქართველოში ცნობილი არიან დავით და იოანე ბატონიშვილები, ციციშვილი („აომასობის“ გმირი). დავით ჩოლოყაშვილი, გრიგოლ მუხრან-ბატონი და სხვანი. პლატონ იოსელიანის წიგნში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ საინტერესო ცნობაა დაცული. რუსეთიდან დაბრუნებული დავით ბატონიშვილი, რომელიც იქ გაეცნო ვოლტერს, აღარ იცავს ქრისტიანულ წესებს: „მეფე განრისხებული მასზედ ღსნილას ჭამისათვის მარხვას დღეთა და არა მომსქენი ხშირად წირვისა და ლოცვისა წესისამებრ მართლმადიდებლისა ეკლესიისა. სთხოვდა ხშირად საიდუმლოდ, შთააგონონ დავითს სიყვარული ქრისტესი და ეკლესიისა“.<sup>1</sup>

დავით ბატონიშვილს რუსეთიდან ვოლტერის სურათი მოუტანია. რომელიც მორწმუნე მეფეს ცეცხლში დაუწვავს. ვოლტერის, საერთოდ ფრანგ ენციკლოპედისტების დიდა გავლენა საფრანგეთის რევოლუციისაზე მეცნიერებაში დაპტიკებულია. ჩვენში მე-18 ს. სწორად შეუფასებიათ ვოლტერის მნიშვნელობა საფრანგეთის რევოლუციონურ მოსახლეობათვის.

პატრ ნიკოლასა და გიორგი XIII შორის გამართულ საინტერესო დიალოგი აქვს გადმოცემული პ. იოსელიანს.

გიორგი ეკათხება: „პატრო ნიკოლა! სადაა ეხლა დიდი სარდალი ბონაპარტი? — ებრძვის რუსთა და კეისარსა, — მო-

<sup>1</sup> პლ. იოსელიანი -- „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, აკაკი გაწერელის რედაქციით, 1936 წ., გვ. 69.

ახსენა პატრმან, — ესენა ცდილობენ დიაცვან ფრანგისტანში ქრისტიანობა. არაა მუნ აგერ მრავალი წელიწადია არცა წირვა, არცა ლოცვა, არცა ქორწინება, არცა მღვდელი და ეპისკოპოსი, 25 მილიონი წარმართად არიან გარდაქეუული. ვინ ჰქმნა ესე? უკეთურთა მწერალთა ჯოლტერმან და სხვათა, მეფე-მეფე: ვოლტერი! მეგობარი ჩემის დავითისა, ჩემის მემკვიდრისა. ვაი შენ გიორგის! რუსეთში მყოფმან ჩემმან შეიღმან შეისწავლა მისი ურჯულო სწავლა; მოიტანა აქა მისი ხახე. რომელიც სამართლად დავსწვი ცეცხლსა“<sup>1</sup> და სხვა.

ეს დიალოგი მრავალმხრე არის საინტერესო. იგი გამოხატავს იმ ინტერესს. რომელსაც ქართველები იჩენდნენ საფრანგეთისადმი. ნაჩვენებია გავლენა, რომელიც მოახდინეს საფრანგეთის რევოლუციასზე ვოლტერთან ერთად სხვა განმანათლებლებმა („ვოლტერმან და სხვათა“), რუსეთის როლი კათოლიკეების მიერ ფრანგული კულტურის შესწავლაში და ბრძოლა თაობათა შორის. ძველი თაობის ქართველისათვის ვოლტერის მოწაფეობა ნიშნავს: „ღვთის უსიყვარულობა და კაცის დაუნდობლობას“.<sup>2</sup> ასე ახასიათებს ზურაბა ლამბარაშვილი ვოლტერიანობას. მორწმუნეთა თვალში ვოლტერის მოძღვრება შემცველია ყოველგვარი ცუდისა. ვოლტერის ბრძოლა ღვთის მსახურთა წინააღმდეგ, მორწმუნე ქართველებმა ღვთის წინააღმდეგ ბრძოლად აქციეს. ლამბარაშვილი ვოლტერს „კაცთა დაუნდობლობასაც“ მიაწერს. იონა იპოდიაკონმა ვოლტერის სიკვდილი პირველად ზურაბასაგან გაიგონა. მართლმორწმუნე იონასათვის საკმაოა ვოლტერის ურწმუნოება, რომ განავრცოს და სთქვას. თითქოს ვოლტერიანობა ხასიათდება „ურწმუნოებით, ნათესავის არ დანდობით, თვისთა და მოყვარეთა და მეზობელთა მტრობით“<sup>3</sup>.

რუსეთში იონა ხელაშვილი შეხვდა გრიგოლ მუხრანბატონს. გრიგოლს დაუშთავრებია პაეტა კორაჟისი და ვოლტე-

<sup>1</sup> პლ. რისელიანი — „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, აკაკი გაწერელის რედაქციით, 1936 წ., გვ. 70.

<sup>2</sup> „კალმასობა“ პროფ. კ. კეკელიძის და ალ. ბარამიძის რედ., გვ. 5.

<sup>3</sup> იქვე.

არის აზრებს გასცნობია. „კალმასობის“ გამოუქვეყნებელ ნაწილში მოცემულია იონას დიალოგი მუხრან-ბატონთან—იონას რასაც ამბობენ თქვენთვის თუ ის ჰსწავლა მიგილიათ. სულ რომ არ გესწავლა რა, ის უმჯობესი იქნებოდა და უსარგებლესი გრიგოლმან: რაი? იონა; სარწმუნოებისა არაარად რაცხვად. გრიგოლმან: თქვენსავით ცუდ მორწმუნეობა არ ვისწავლე, ვოლტერის ჰსწავლას შეუდეგ. იონა: მეც მაგისათვის მოგახსენე, რომ ცუდად დამაშვრალხართ თქვენ მაგ ჰსწავლაზედ, ამისთვის, რომ ვოლტერის შემდეგნი ღმრთისაც წინააღმდეგ არიან და ხელაწიფეთაცა და სჯულისაცა. გრიგოლმან: ვოლტერი ყოველთა ასწავლის თავის უფლებასა, და საზოგადოების ერთობასა. და უბრძოლველობასა ერთი ერთდამი“<sup>1</sup>. (დაყოფა ჩვენი—ნ. ტ).

გრიგოლ მუხრან-ბატონის შესახებ ჩვენ სხვა მასალები არ მოგვეპოება. „კალმასობის“ ცნობა მეტად საინტერესოა. იგი მოჩანს განათლებულ ადამიანად და თავისუფლების მოტრფილად; ცხადია პაეების კორპუსში კურსდამთავრებულ გრიგოლს საფუძვლიანად ეცოდინებოდა ფრანგული ენაც.

მეორე ვოლტერიანელის დავით ბატონიშვილის ლიტერატურული მოღვაწეობის მეტი მასალები მოგვეპოვება; მას ეკუთვნის მონტესკიეს „კანონების სულის“ თარგმანი. „გულისხმის ყოფისათვის სჯულთასა ქმნული უფლისა მონტესკუსაგან თარგმნილი ფრანციკულით რუსულ ენასა ზედა, ხოლო რუსულით ქართულად. მეფის ძის მემკვიდრის ღენერალ ლეიტენანტისა, სენატორისა და კავალერის დავითისაგან. ენასა სანკტპეტერბურხსა ყოფნისასა, წელსა ჩყიდ...“<sup>2</sup> (1814 წ.).

დავით ბატონიშვილს შეგნებული ჰქონდა მონტესკიეს შრომის დიდი მნიშვნელობა, როდესაც ამ უზარმაზარი თხზულების თარგმნას ხელს ჰკიდებდა. ამას თვით აცხადებს: „ქ. ელ-ვაყაჟ

<sup>1</sup> „კალმასობის“ გამოუქვეყნებელი ნაწილი — H 2153 და აღ. ბარშიძე, „მნათობი“, 1934 წ., № 7-8, ბიბლიოგრაფია ლ. ასათიანის წიგნზე „ვოლტერიანობა საქართველოში“. (აქ და ყველგან ლათინური ასოები ლიტერებია: A — ყოფ. საეკლესიო მუზეუმისა, S — წერაკითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუზეუმისა, H — საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმისა).

<sup>2</sup> S 370. დავითს უთარგმნია ორი ტომი „კანონების სულიდან“.

თარგმანებად წერილისა ამის მონტესკუსაგან ქმნილისა სჯულთათვისა გულისხმის-ყოფისათა, რომელიცა არს ერთიცა ესე უმჯობესთა წერილთაგანი ყოველსა ევროპასა შინა“. დავითი მარტო მთარგმნელი არ არის, იგი განმარტებასაც ურთავს თარგმანს. ზოგან ეკამათება მონტესკიეს და მეტ პროგრესულობას ამჟღავნებს.

მონტესკიეს „კანონების სული“ პროგრესული მოვლენა იყო თვით განათლებული ევროპისათვისაც და საქართველოსათვისაც. მონტესკიე იძლევა სახელმწიფოს მმართველობის სწავლასხვა ფორმის დეტალურ ანალიზს. არჩევს მმართველობის სამ სახეს. დავით ბატონიშვილის თარგმანში ეს ადგილი ასე იკითხება: — „სამგვარ არს მართებლობაი. რესპუბლიკა (საზოგადო ერთა). მონარხიკა და დესპოტიკა (თვით ხელმწიფებათი)“. მონტესკიე განიხილავს თითოეულ ფორმას. ავტორის აზრით მიუღებელია მეფის განუსაზღვრელი უფლება, იქ, სადაც ერთი ადამიანი — მეფე განაგებს მთელი ხალხის ბედს, ბედნიერების დამყარება შეუძლებელია. მონტესკიე ისე, როგორც მის გავლენის ქვეშ მოქცეული დავითი აბსოლუტური მონარქიის სასტიკი წინააღმდეგაა. მონტესკიე სიმპატიით ეპყრობა რესპუბლიკურ მმართველობას, თუმცა მის ნაკლსაც აღნიშნავს. მმართველობის იდეალურ ფორმად მიაჩნია კონსტიტუციური მონარქია.

ქართველებისათვის მონტესკიეს „კანონების სულის“ თარგმანს დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა. რუსეთის მონარქიის მიერ დაპყრობილი ქვეყანა, რომელიც იბრძოდა ტირანიის წინააღმდეგ და დამოუკიდებელ მმართველობაზე ოცნებობდა ბევრ საგულისხმოს ნახავდა „კანონების სულში“. თვით დავით ბატონიშვილსაც ალბათ გულზე ხვდებოდა მონტესკიეს სიტყვები დაპყრობილ ერთა შესახებ. მონტესკიე რჩევას იძლევა: დაპყრობილ ქვეყანას დაუტოვონ საკუთარი ზნეჩვეულებანი და უფლებები. ქართველებს „კანონების სული“ დააინტერესებდა იმიტაც. რომ მასში მოხსენებულია საქართველო და კოლხიდის წარსული კულტურის სიდიადე.

ვოლტერის მიმდევარ დავით ბატონიშვილისათვის უშედე-

გოდ არ ჩაივლიდა თავისი დროისათვის ღრმა და მნიშვნელოვანი სიტყვები: „კაცი ვითარცა არა ბუნებითი მსგავსად სხვათა სხეულთა იმართების უცვალეზელთა სჯულითა, კაცი ვითარცა არსი გულისხმიერი გარდამაკლობს და უცხო მლად სჯულისაგან მღვთისამიერი დაწესებულისა, და გარდა ამისა სცვალეზსა, რომელიცა თვით მან დააწესა“. აქ მოცემულია ზნეობისა და პოლიტიკური წყობილების ცვლილებათა დიალექტიკა.

ალექსანდრე ამილახორის „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ და მონტესკიეს „კანონების სული“ უყურადღებოდ არ დარჩენილა. მათ მკითხველი ჰყავდა. რუსეთში გადასახლებული დავითი კავშირს არ სწყვეტდა სანშობლოსთან. გზავნიდა იქიდან თავის თარგმნილ თხზულებებს და აცხობდა მეგობრებს ფრანგ დიდი ვანმანათლებლების იდეებს. 1816 წ. ოქტომბრის 17-ს დავით ალალო ყორღანაშვილს სწერდა: — „რექტორს ახსილიონი, ჩემგან თარგმნილი, მივართვა კიორგის, ჩემი სიძის ხელით, და მონტესკე ფოშტით“. — „ეგნატო ხუცესი მომიკითხე და ანსილიონი მოუვიდა თუ არა? თორნიკს გამოვატანე, გფხოვ შეჩიტყოთ და მომწეროთ.“<sup>1</sup>

არც ქართული მხატვრული ლიტერატურისათვის ჩაუვლია მონტესკიესი და ამილახორის ნაშრომს უკვალოდ. საფრანგეთის დიდ რევოლუციასთან ერთად, ამათაც უთუოდ ექნებოდათ გავლენა ალექსანდრე ჰავკავაძის.<sup>2</sup> განსაკუთრებით ნაელოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაზე. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისაში“ მცფის განუსაზღვრელი უფლების კრიტიკა უდავოა.

მადლობა, ღმერთო, შენა გახეებას!  
ერთ კაცს მომადლებ ყოვლია უფლებას,  
და მისს ერთს სიტყვას მონებენ ერთა,  
განურჩეველად სულელნი, ბრძენნი,  
და იგი მათს ბედს ისე განაგება,  
ვითა, ამღერდეს იგი კამათლებს!

<sup>1</sup> ე. თაყაიშვილი, „საქართველოს სიძველენი“, ტ. 111, გვ. 768.

<sup>2</sup> ალ. ჰავკავაძეს შეეძლო მონტესკიე ფრანულადაც წაეკიოხა.

მაგრამ შენ, მეფეე, ვინ მოკცა ნება —  
სხვის განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,  
მისდევდე შენსა გულის კვეთებას  
და უთრგუნვიდე თავისუფლებას?

ამილახორისა და მონტესკიეს იდეებთან სიახლოვე ბარათაშვილის ამ სტრიქონებისა, ცხადია. ჩვენ არ მოგვეპოვება დოკუმენტი, რომელიც ბარათაშვილის მიერ დასახელებულ ნაშრომთა ცნობას გვიდასტურებს. მონტესკიეს ნაშრომი ფართოდ ვრცელდებოდა ხელნაწერებად ქართველ არისტოკრატიაში. ბარათაშვილს თითქმის ყველა მოწინავე ოჯახთან ან მეგობრულა, ან ნათესაური კავშირი ჰქონდა.

დავით ბატონიშვილის წერაღში მოხსენებული ეგნატე ხუცესი არის მამა პლატონ იოსელიანისა, რომლისთვისაც დავითს ანსელიონის წაგნი გამოუგზავნია. იმავე ოჯახში, ან სხვაგან მონტესკიესი და ამილახორის წიგნიც იქნებოდა. ბარათაშვილი კი იოსელიანების, ქავკავაძეების, ორბელიანების შინაური, მახლობელი იყო...

## 5

ფრანგული ლიტერატურის დიდ გავლენას ვხედავთ იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაზე“. „კალმასობა“ მკვეთრად ამჟღავნებს ქართული აზროვნების, ლიტერატურისა და მეცნიერების ევროპისავე მიბრუნებას. „კალმასობაში“ მოჩანს დაშორება ქართული კულტურის გზებისა სპარსეთისაგან და ევროპისაკენ გადახრა. ამ ნაწარმოებში მოცემული აზრები და ცოდნა ევროპიდან, კერძოდ საფრანგეთიდან მომდინარეობს, — რუსეთის გზით. „კალმასობაში“ დასმული საკითხები აწუხებდა მე-18 ს. გასულსა და მე-19 ს. პირველი ათეული წლების ქართველობას. ძველია დადგენა ყოველი ცალკეული დებულებისა, რომელიც „კალმასობაშია“ მოცემული, საფრანგეთიდან მოდის, გერმანეთიდან, ინგლისიდან. თუ რუსეთიდან, მაგრამ ძირითადად, ტონის მამცემი „კალმასობაში“ მოცემული მოწინავე იდეებისა საფრანგეთია.

მე-18 ს. გასულს რუსეთი საქართველოსათვის ევროპის მაგივრობას სწევდა. რუსეთს ევროპას უწოდებდნენ ჩვენში.

ელაზარ ფალავანდიშვილი იონა ბერის შეკითხვაზე უპასუხებს, რომ გივდივარ ელჩად — „ეეროპისაკენო“.<sup>1</sup>

აქ ფალავანდიშვილის რუსეთში გამგზავრებისათვის სამზადისი იგულისხმება. რუსეთი მე-18 ს. ბოლოს ქართველებისათვის ისეთი ქვეყანაა, სადაც შეიძლება სწავლისა და მეცნიერების შეძენა, ისეთი ცოდნის შეძენა, რომელიც მანამდე უცხო იყო ქართულ-სპარსული კულტურისათვის.

როგორც უკვე ვნახეთ „კალმასობაში“ გამოყვანილი არიან ვოლტერაანი ქართველები: ციციშვილი და გრიგოლ მუხრანბატონი. ფრანგული ლიტერატურისა და საფრანგეთიდან რუსეთში შემოჭრილ იდეების გამოძახალს „კალმასობის“ სხვა ადგილებშიც ვხვდებით. ამ ნაწარმოებში გამასხრებულია სასულიერო წოდება. მღვდლები, გარდა უეციკობისა, დიდს სიხარბეს იჩენენ, ლოთობენ. ცოდვით დამძიმებული სურამელი მოურავი ქაიხოსრო მურვანიშვილი იონა ბერს შენდობას სთხოვს— „ზურაბა: ვიცი, შენ მხვნელ-მთესველი კაცი არა ხარ, რომ პურით შეგვეწიო და ეგ შენდობა ეოთს ხალიჩაზედ არის დამოკიდებული. ქაიხოსრომ მყისვე მიართო იონას ხალიჩა და მონასტრისათვის ძროხა. იონა: ღმერთმა შეგინდოს ეგ ცოდვაცა და სხვებიცა“. მეორეგან იონა ბერი ცოდვას მიუტყეებს გიორგი ერისთავს და სამაგიეროდ ოქროს იღებს ქრთამად. აგრეთვე ზურაბა დამბარაშვილის პირით ამხელს ქრთამის მოყვარულ ბერს — „თუ ოქროები არ გენახა, მე ვიცი ოასაც მიუტყევბდიო“<sup>2</sup>. თუ ასეთ საქმეს ჩადის, შედარებით ქრისტიანულ წესთა დამცველი, იონა ხელაშვილი, როგორიღა იქნებოდნენ სასულიერო წოდების სხვა წაომომადგენენი.

იონანე ბატონიშვილის შეხედულებით, რომელიც თავის აზრს ზურაბა დამბარაშვილს ათქმევინებს, ასეთები ერიოულები კი არ არიან. არამედ ასეთია მთელი სამღვდლოება. ქვემოთ მოყვანილ ადგილში მოცემულია სასრკეი კრიტიკა სამღვდლოებისა, რაც ავტორის გარკვეული, ჩამოყალიბებული მსოფლმხედველობიდან მომდინარეობს. შემთხვევით, არ არის ნათქვამი — „ზურაბა: მე ძნელად სადმე ვაპოვნი სამღვდე-

<sup>1</sup> იონანე ბატონიშვილი, „კალმასობა“, ტ. 1, გვ. 24.

<sup>2</sup> იქვე, გვ. 55.



ლოს, რომ თეთრი არ უყვარდეს. —**ზოდბელი:** როგორ? ზუ-  
რება: ასე, რომ მონათვლენ ვისმე. იმ ყმაწვილის ნათლია, ან  
დედ-მამას გამოართმევებს სიხსიანს; დააქორწინებენ ვის-  
მეს, საყდრის კარსაც დაუეცტენ. ვინემ არას მისცემენ და ჯვა-  
რის-საწერსაც გადააბღვეინებენ; იმასაც არ დასჯერდებიან,  
ხალიჩა და ფარჩაც უნდა ქვეშ გაუშალონ მექორწინეთ, რათა  
ისიც იმათ წაიღონ. მოკვდება ვინმე, სასაფლაოს ფასს, საიმტ-  
ვერიოს, საწირავს, კიდევ წლის შაბათის საწირავს და პანა-  
შვილისას გამოართმევვენ, სახლის გასანათლავს, საშობაოს, იმა-  
საც გამოართმევვენ. აგრეთვე ნიშანს ეძახიან, კარგი ცხენი  
სყავს ან კარგი თოფ-იარაღი, მასცა წაიღებენ და ტაბლას ხომ,  
ასიც მივიდეს სასაფლაოზედ, ერთს ლუკმას გლახაკსაც არ და-  
უღებენ წილს. ამასთან ქვეშაგებს, ტანისამოსსაც მკვდრისას-  
შთლად წაიღებენ. ესრეთ დაანელებენ ერთს ოჯახს და სხვა სა-  
კანონოები რაღა მოგახსენო საზოგადოდ“.<sup>1</sup>

ასეთი მკაცრი განქიქება სამღვდელთაგანსა მე-18 საუკუნე-  
ში აღზრდილ ქართველისათვის მეტად პროგრესიული მოვლე-  
ნაა. იგი ავტორის დიდი განათლების მაჩვენებელია.

მაგრამ იქნებ აქ მხოლოდ სამღვდელოების კრიტიკაა და  
არა ქრისტიანული დოგმების უარყოფა. მე-18 ს. გასულის სა-  
ქართველოში, ვოლტერის გავლენით, როგორც ეს უკვე და-  
დასტურებულა, დავით ბატონიშვილი მარხვას არ იხახავს, ეკ-  
ლესიაში აღარ დადის, ქრისტიანულ წესებს არ იცავს.

ღვთის მსახურებას და ქრისტიანული რელიგიის საწინააღ-  
მდეგო აზრებს ვხვდებით „კალმასობაშიაც“. ამ აზრებს გარ-  
კვევით ამქლავნებს დავით ჭიმშერიას ძე ჩოლოყაშვილი, რომ-  
მელმაც რუსეთში მიიღო განათლება და გადმოაკეთა რასინის  
„იფიგენია“. დავით ჩოლოყაშვილი ცნობილი ყოფილა მთელს  
საქართველოში, როგორც ურწმუნო ადამიანი. იონა ბერი. რომ-  
ელიც თავს „ღვთის სტუმარს“ უწოდებს, ღამის გასათევ ბი-  
ნას სთხოვა ჩოლოყაშვილს. დავითიც ბერს თავის მალებლით  
გააგზავნის სოფლის ბოლოს, დანგრეულ ეკლასიაში და მსა-  
ხურს დააბარებს უთხრას ბერს: „რადგან ღვთის სტუმარი

<sup>1</sup> იონა ბატონიშვილი, „კალმასობა“, ტ. I, გვ. 164.

ხართ, ამა ღვთის სახლიო...<sup>1</sup> და ღმერთმა გიპასუხებოდითო. ჩოლოყაშვილი ამით დაასუსის ათა ძარტო იონა ბერს, არამედ ეკლესიას და თვით ღმერთსაც. ურწმუნო დიამბეგს არც ადამიანის ცხოვრება-წაწყმედა სწამს. თვით ეუბნება იონას: „ბერო, მე ცხოვრება და წაწყმედა არა წწამსო“<sup>2</sup>. ქრისტეს დამცველი იონა ცდილობს უარყოფინოს ურწმუნო დიამბეგს თავისი აზრები. სამლო წერილით ცდილობს დაუმტკიცოს სულს უკვდავება. დავით ჩოლოყაშვილი ღრმად არის დაჭვრებული თავის სიმართლეში. მას მტკიცედ სწამს თავისი ურწმუნოების უპირატესობა და თავმოებზრებული ბერის ქადაგებით უცხადებს: „მე შენი ქადაგებით არ მოვიქცეო“.

იონა ბატონიშვილი არ კნაყოფილდება მარტო რელიგიისა და ღვთის მსახურების უარყოფით. მას სახელმწიფოებრივი ცხოვრების კრიტიკაც აქვს მოცემული. ავტორი უჩავის ამ უსამართლობას. რომელსაც ფეოდალურ საქართველოში აქვს ადგილი. იბრძვის ყმების არაადამიანური ცხოვრებას წინააღმდეგ. სამეგრელოში მისული იონა იხილავს მეგრელ გლეხთა უკიდურეს გაჭირვებას შეგბრალდება ბატონებ საგანთა მომრთობული მეგრელი გლეხები და იტყვის: „ღმერთო, მშვიდობით განმარინე ამა ქვეყნიდამ“.

იონა ბატონიშვილი აიხელს ტყვეებით მოვაჭრე ქართველ თავადაზნაურობას, მოურავის უდიერ საქციელს. რომელიც ყმებს არბევს და აწუხებს.

მე-18 ს. საქართველოსათვის არც დასავლეთ ევროპის პოლიტიკური წყობილებების დემოკრატიული ფორმა — რესპუბლიკა არის უცნობი. „კალმასობაში“ ვეხვდება ამ ფაქტის დამადასტურებელი საბუთი.

პოლიტიკური გაურკვეველობის დროს, რომელშიც საქართველო მე-18 ს. გასულს იმყოფებოდა, თავს იჩენდა რესპუბლიკური წყობილების ტენდენცია; მართალია ეს არ იყო სურვილი ხალხის მასებზე დამყარებულ დემოკრატიული რესპუბლიკის დაარსებისა. აქ რესპუბლიკა ვაგებულა. როგორც უმე-

<sup>1</sup> იონა ბატონიშვილი, „კალმასობა“ ტ. I, გვ. 97.

<sup>2</sup> იქვე, გვ. 98.

ფოთ ხალხის მოწიხავე წარმომადგენლების მიერ სახელმწიფოს მართვა.

სოლომონ არღუთაშვილი უცხადებს იონას: „ახლა ჩვენა ვართ მეპატრონენი ჩვენის თავისა“ და „საზოჯადოებასაც ჩვენ უნდა უპატრონოთ“. ამით დაინტერესებული სოლომონი იონას ეკითხება: „მრავალგან არის რესპუბლიკა?“ არღუთაშვილი მარტო არ არის, მისი თანამოაზრენია: იოანე, კონსტანტინე, გიორგი, დარჩია. ალექსანდრე, შანშე, სოლომონ, არსენი, იოახე, ელევთერი. ამ ხალხისათვის უცნობი არ არის რესპუბლიკა და, აგრეთვე წითელი დროშა, როგორც სიმბოლო რესპუბლიკური წყობილებისა. ამიტომ ეუბნება იონა ბერი: „საითაც წითელ კაბას დაინახავთ, იქით გარბიხართ“. აქ წითელ კაბაში წითელი დროშა — რესპუბლიკის დამახასიათებელი ნიშანი არის ნაგულისხმევი. რესპუბლიკური იდეების გავლენის გარეშე არ დარჩენილან ზოგიერთი წიერები 1832 წლის შეთქმულებისა. აღარას ვიტყვიტ ს. დოთაშვილას შესახებ. თვით ოქროპირ ბატონიშვილს უთქვამს: „მე საქართველოს განთავისუფლება იმიტომ კი არ მიწდა, რომ ბაგრატიონთა გვარადან ვინმე გაჟფდეს, არამიდ, რომ საქართველო შეიქმნეს რესპუბლიკის მაგვარ სახელმწიფოდო“.<sup>1</sup>

„კალმასობის“ განხილულა ადგილები ადასტურებენ იოანე ბატონიშვილზე ფრანგული აზროვნების გავლენას. შესაძლებელია რომილიმე ცალკეული მომენტის წყარო სხვაგან იყო და არა საფრანგეთში. მთლიანად სული. ხასიათი კი ამ ნაწარმოების მოტიანილი ადგილებისა ჩვენ მოსაზრებას ამტკიცებს. სწავლა და მეცნიერება, ღვთაების საკითხისა გაგება. რესპუბლიკური იდეები. ჩვენში, ევროპიდან, საფრანგეთიდან. — რუსეთის გზით მოდიოდა. ამიტომ იყო, რომ რუსეთს ევროპას ეძახდნენ, ხოლო ნასწავლ. განათლებულ ადამიანს ფრანგს (ევროპელს): „ეს ისეთი ნასწავლი შექმნილა, რომ სწორედ გაფრანგებულაო“.<sup>2</sup>

ქართველებისათვის არც გერმანეთიდან, საფრანგეთიდან

<sup>1</sup> გ. გოზალიშვილი, „1832 წლის შეთქმულება“, ტ. 1, გვ. 92.

<sup>2</sup> იოანე ბატონიშვილი, „კალმასობა“, ტ. 1, გვ. 153.

და ინგლისიდან რუსეთში გავრცელებული ფრანკ-მასონური მოძრაობა ყოფილა უცხოიი. დ. სააკაძე დიმიტრი ბაგრატიონს სწერს:

თქვენი მოგვესმა, პატრონო,  
შექმნილხართ ფარმაზონცა!

(ფარმაზონი უდრის ფრანკ-მასონს).

1832 წლის შეთქმულების მონაწილეს ფილადელფოს კიკნაძეს 1826 წ. ვაუგონია — „აქ საქართველოში (რომ) ხელი მოგვაწერინეს მასონი ხულარ იქნებითო“.

6

ჩვენ უკვე ვნახეთ თუ რა გზებით მოდიოდა ფრანგული ლიტერატურა და აზროვნება საქართველოსკენ. როგორც ანა-ლიზა გვიჩვენა, იგი უმთავრესად ორი სახით გამოიხატა: ფრანგული ლიტერატურის ნიმუშთა თარგმნითა და ფრანგული ლიტერატურის იდეების დინებით ქართული, ორიგინალური ნაწარმოებებისაკენ. ასეთი მდგომარეობა გრძელდება მე-18 საუკუნის მანძილზე. მე-19 საუკუნეში ქართული ლიტერატურა მეტ დამოუკიდებლობას იჩინს, იგი ძირითადად ემსახურება საქართველოში შექმნილ კონკრეტულ-სოციალური საკითხების გადაჭრას და ეროვნულ პრობლემას. ქართული თეატრისათვის განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფრანგულ დრამას. ამ საკითხს სპეციალურად განვიხილავთ. ამჟამად სურათის სისრულისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია განვაგრძოთ ქართულ-ფრანგულ ლიტერატურათა ურთიერთობის მიმოხილვა, გავითვალისწინოთ ის თხზულებანი, რომელნიც ქართველებს უთარგმნიათ ფრანგულად და ისინიც, რომელნიც ფრანგულთან რაიმე ურთიერთობას ამჟღავნებენ.

მე-18 ს. საქართველოში გავრცელებული ყოფილა სარდიონ ჩოლოყაშვილის მიერ რუსულიდან თარგმნილი ფენელონის

<sup>1</sup> პროფ. კ. კეკელიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. II, გვ. 457.

„მიმოსვლანი ტელემაქისნი ძისა ულისესი“<sup>1</sup>. ფენელონის ნაწარმოებს დართულა ავეს ავტორას შესახებ ცნობები. „ტელემაქის. მოგზაურობაში“. მართალია, ქართველი მკითხველი თავისი ცხოვრების აღწერას ვერ ნახავდა, მაგრამ არ შეიძლება იმისი თქმაც, რომ რაიმე ინტერესი ამ ნაწარმოებს არ ჰქონოდა. აქ დასმულია სამშობლოს საყვარულისა და მეფობის საკითხი. პატრიოტიზმის გრძნობას ნაწარმოებში ფართო ადგილი უჭირავს. აქვე დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მეფის პრობლემას. ფენელონი ხალხის საყვარელი, ჰუმანური მეფის მომხრეა და მონტესკიესავით დესპოტიას წინააღმდეგი. ეს საკითხები ქართველობას მე-18 საუკუნის გასულს და მე-19 საუკუნის დასაწყისში მეტად აღელვებდა. ამით აიხსნება „ტელემაქის მოგზაურობის“ გავრცელება ქართველ მკითხველებში. ფილადელფოს კაცნაძე ამბობს: — „კვითხულობდი ისტორიასა თელემაქისასა“.<sup>2</sup> ამ ნაწარმოებს ქართველი მკითხველას გემოვნების გაევროპიელებისათვის დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა. ნაცვლად სპარსული ვარდბუღბულიანობისა, დაუსრულებელი მიჯნურობისა, ველად გაქრა-გახელებისა აქ სახელმწიფოს მმართველობის პრობლემებია დაყენებული. ფენელონის „ტელემაქის მოგზაურობა“ სოციალური რომანია.

ფენელონისადმი ინტერესი გადმოვიდა მე-19 საუკუნეშიც. 1832 წლის შეთქმულების ცნობილ მონაწილეს სოლომონ რაზმაძეს უთარგმნია „წიგნი ფენელონისა ლუდოვიკ მე-14-სთან მიწერილი“<sup>3</sup> ამ წერილში თავისი დროისათვის პროგრესული აზრებია გატარებული.

მასში სასტრკად გაკრიტიკებულია მეფის განუსაზღვრელი უფლება, კარსკაცთა მლიქვნელობა. მაგრამ, რაც უფრო საყურადღებოა, აქ ფენელონი ილაშქრებს ლუი მე-14-ის დაპყრობითი პოლიტიკის წინააღმდეგ.

— ყოველნი თქვენ მიირ დაპყრობილნი ადგილნი არიან უსამართლოთა ომითა. მართალია. ხელმწიფევ, რომელ დაზა-

<sup>1</sup> S 377 და პროფ. ა. ხახანაშვილი, „ნარკვევები“, 111, 230.

<sup>2</sup> გ. გოზალიძეილი, „1832 წლის შეთქმულება“, გვ. 316.

<sup>3</sup> A 1184; აქვეა ნათარგმნი ცნობილი ფრანგი ვეპილის ოდილიონ ბაროს სიტყვაც.

ვებისა ტრაქტატნი ბრძოლისა შემდგომნი იხილვებიან ესრეთ, რეცა დავიწყებულ სუოს ესე ყითარი უსამართლობაი, რადგან გაძლევენ თქვენ დაპყრობილთა იდგილებთა, მაგრამ უსამართლოდ ძლევა შემოსილი ომი მაშინც უსამართლო არს, მით რამეთუ დაზავებისა ტრაქტატნი არა ნებითა არიან ხელმოწერილნი ძლეულთაგან — იგინი აწერენ ხელსა შიშისაგან, რათა არა უმეტესი დაჰკარგონ; ხელმოწერანი იგი ემსგავსებიან ამას, უკეთუ მძლეველმან პრქვას ძლეულსა: „თუ არ მაჩუქებ ფულითა სავსე ქისასა, მოგკლავო“ და სხვ.

ფენელონის ამ წერილში გამოთქმული აზრები მეტად ილელვებდა ქართველ მოწინავე საზოგადოებას. გასაგებია მისი თარგმნა 1832 წ. შეთქმულების წევრის სოლომონ რაზმაძის მიერ.

ვოლტერის ფილოსოფიური მოთხრობა „ზადილ ანუ ბედი. ამბავი აღმოსავლეთისა“ უთარგმნია ჩუიზ (1817) წელს გიორგი ავალიშვილს<sup>1</sup>. ამ ნაწარმოებშიც მოცემულია კრიტიკა ლეთის მსახურებისა, სექტანტთა დავისა და პაექრობისა.

ქართულად ჟან-ჟაკ რუსოს თბულებათა თარგმანებიც მოაპოვება, თუმცა შედარებით გვიანდელი. ერეკლე მეორის ძეს ფარნაუზს 1828 წ. უთარგმნია — „ჰაზრნი ჟან-ჟაკ რუსოსანი სხვადასხვა საგანთათვის“<sup>2</sup>. ამ წიგნში მრავალ საკითხზეა აზრი გამოთქმული: სინდისისათვის, კეთილმოქმედებისათვის, თვითმკვლელობისათვის, მეგობრობისათვის და სხვ. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ ნაწარმოებში ფართო ადგილი უჭირავს რუსოსათვის დამახასიათებელ მგრძნობელობას; რუსო უპირატესობას აძლევს გრძნობას გონებასთან შედარებით — „გრძნობა ესე, რომელიცა არაოდეს დაიდუმებს, უძლიერეს არს გონებისა, რომელიცა უკუე ეცილების მას“.

რომანტიზმი, და კერძოდ, ქართული რომანტიზმიც, გრძნობის გონებაზე პრიორიტეტით ხასიათდება. საყურადღებოა, რომ ჩვენი რომანტიკოსი პოეტებისათვის უცნობი არ ყოფილა რუსოს შეხედულებანი. არა თუ პოეტები იცნობდნენ რუსოს, არამედ, როგორც დასახელებული ხელნაწერის მინაწერი გვა-

<sup>1</sup> H 1196. აქვეა სხვა თხზულებანიც.

<sup>2</sup> H 216.

მცნობს, იგი გადაუწერიათ სოფელ ქვეშში 1868 წ. ივანე ერის-  
თავის ოჯახში.

უფრო გვიან უთარგმნიათ რუსოს — „ჰსჯა, დაჯილდოებუ-  
ლი დიონის აკადემიისაგან 1750 წელსა. კითხუასა ზედა ამის  
აკადემიისასა წინადადებული, რომელ აღდგინება ჰსწავლათა  
და ხელოვნებათა შემწე ექმნებოდა წარპართვასა ქცე-  
ვათასა“<sup>1</sup>. თარგმანი ეკუთვნის დავით ესტატეს ძე ფანას-  
კერტელ-ციციშვილს. ნათარგმნია 1849 წელს, რუსულიდან.

ამ ნაწარმოებში უარყოფითადაა დახასიათებული სწავლა-  
განათლების როლი აღამიანის ზნეობის ამალღებისათვის. ამი-  
ტომ იყო, ალბათ, რომ ლევან ასათიანი, რომელიც მოიხსენიებს  
ამ ნაწარმოების თარგმანს, შენიშნავს: — რუსოს წიგნის თარ-  
გმნა შეუფერებელი იყო მე-19 ს. პირველი ნახევრის ქართუ-  
ლი სინამდვილისათვის. კულტურისა და სწავლა-განათლების  
უარყოფით გავლენაზე ლაპარაკი გაუგებრობას ჰქმნიდა და  
სხვ.<sup>2</sup> ეს აზრი სწორია, მაგრამ თავისი მნიშვნელობა რუსოს  
„ჰსჯას“ უთუოდ ჰქონდა. იგი ქართველ მკითხველს აცნობდა  
ფრანგული აზროვნების ნიმუშებს. აჩვენდა ფილოსოფიურ  
მსჯელობას. ლ. ასათიანი უყურადღებოდ ტოვებს იმ გარემო-  
ებას, რომ რუსოს „ჰსჯას“ დართული აქვს რუსი მთარგმნელის  
ერცელი წინასიტყვაობა, სადაც გაკრიტიკებულია რუსოს დე-  
ბულებანი. „წყარო ჰსწავლათა არს წმიდა და უბიწო, საგანი  
მათი არს თვით უსრულესი და თვით უკეთილშობილესი“.  
ქართველები ეცნობოდნენ რუსოს შეხედულებას, ამასთან ამ  
შეხედულებათა კრიტიკასაც, ცხადია თარგმნა ყოველთვის  
თანხმობასა და გაზიარებას არ ნიშნავს<sup>3</sup>.

როგორც ვნახეთ, მე-18 ს. მეორე ნახევარში და მე-19 ს.  
დასაწყისში ქართველები იცნობენ ვოლტერს, მონტესკიეს,  
რუსოს, ფენელონს, მარმონტელს, ლესაჟს, ფლორიანს<sup>4</sup>, ფრანგ

<sup>1</sup> S. 1260.

<sup>2</sup> ლ. ასათიანი, „ვოლტერიანობა საქართველოში“, გვ. 85.

<sup>3</sup> დავით ბატონიშვილის „ახალი შიხის“ ფორმაზე პროფ. ილ. ხახანაშ-  
ვილი ხედავს რუსოს „ახალი ელიოზის“ გავლენას. ილ. ხახანაშვილი, ნარ-  
ჩევები, III, 581.

<sup>4</sup> ფლორიანის „ნუმა პომპილია, მეორე მეფე რომისა“, თარგ. გ. ივა-  
ლიშვილისა, H 456.

მოაზროვნეებს და ბელეტრისტებს. ცალკე თავში მიმოვიხილავთ და მოვიკიდებულობას ფრანგულ დრამატურგიასთან. ვნახავთ, რომ ამ ხანში ქართველები იცნობენ: ვოლტერის, კორნელის, როსინის დრამებს.

ქართველებისათვის უცხო არ ყოფილა არც ფრანგული პოეზია. მაგრამ ისეთი დიდი ინტერესი, როგორც ჰქონდა ფრანგულ პოლიტიკურ ტრაქტატებისადმი და ბელეტრისტულ ნაწარმოებებისადმი ფრანგული პოეზიისადმი მათ არ გამოუჩენიათ.

ეს ორი გარემოებით უნდა აიხსნას. პირველი: — ქართველები უმთავრესად ფრანგ მწერლებს რუსულ თარგმანში ეცნობოდნენ; პროზაული ნაწარმოები ან ტრაქტატი თარგმნიდნენ და აკლავდნენ, აზრობრივი მხარე ნაწარმოების მაინც გადმოიცემა, ცუდი თარგმნით კი ლექსი ბევრს ჰკარგავს; ამიტომ თუ არ აქცევდნენ ქართველები ყურადღებას ფრანგულ ლირიკულ ლექსთა რუსულ თარგმანებიდან გადმოქართულებას. მეორე — რაც არ უნდა დიდი ტრადიცია გვექონდეს პროზისა, მაინც ქართულ პროზას ხარვეზები ჰქონდა დრამატურგია ხომ სრულიად არ არსებობდა. ქართულ პოეზიას კი დიდი ტრადიციები გააჩნდა, ამიტომ ქართველები ცდილობდნენ პროზისა და დრამის ხარვეზთა შევსებას. პოეზიაში კი ქართული ტრადიციებით იკვებებოდნენ.

მიუხედავად ამისა, მე-19 საუკუნის 20-30-იან წლებში ქართველი პოეტები თარგმნიან ვოლტერის, ლამარტინის ლაფონტენის ლექსებს. აქ დიდი დამსახურება მიუძღვის ალექსანდრე ჭავჭავაძეს. მან გარდა როსინის, კორნელის და ვოლტერის დრამებისა, თარგმნა ლაფონტენის „ჰრიკინა და ჭიანჭველა“, „მგელი და კრავი“. თარგმანი შესრულებულია უმჯობესად ფრანგულიდან. ამ მხრივ ალექსანდრე ჭავჭავაძის მოღვაწეობა ახალ საფეხურად უნდა მივიჩნიოთ ქართულ-ფრანგულ ლიტერატურათა კავშირში. ჭავჭავაძემ იცის ფრანგულ

<sup>1</sup> H 1250, ლექსი „სასოწარკვეთილება... ლამარტინისა“ და ქისტაურის კიანჯო ერისთავის ოჯახში ნახაბი „გარამონია პოეტური და სარწმუნოებრივი“ (სული ჩემი მოწყენილ არს ვიდრე სიკვდილამდე) ე. თაყაიშვილ არქ. მოგზ. I, 290.



და იგი დანარჩენებით მხოლოდ რუსულიდან არ თარგმნის ფრანგ პოეტებს.

აღ. ჭავჭავაძეს ეკუთვნის თარგმანი „ვოლტერის თქმული“ ან როგორც ხელნაწერშია „ვოლტერის თქმული ტაქტიკაზედ“<sup>1</sup>. ამ ლექსში გამოთქმულია ომისა და ხოცვა-ჟლეტის საწინააღმდეგო აზრები. ლაფონტენის თარგმნა და ფრანგული ლიტერატურის ცოდნა ალექსანდრე ჭავჭავაძის შემოქმედებას თავისებურ ხასიათს აძლევს აღ. ჭავჭავაძე, რომელიც ძირითადად რომანტიკოსი პოეტია, არც კლასიციზმის სტილისაგან არის დაზღვეული — ჭავჭავაძის მიდრეკილება კლასიციზმისა და ვოლტერისაკენ ბუნებრივია, კლასიციზმი ფეოდალური და ბურჟუაზიული იდეოლოგიის მორაგების საფუძველზეა შექმნილი. ვოლტერის კლასიციზმს კი რომანტიკული იერი დაჰკრავს.

ფრანგული აზროვნების, საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის და განმანათლებელთა იდეების ანარეკლი უნდა ჩანდეს აღ. ჭავჭავაძის ლექსში „ვაი ოფელსა ამასა“. პროფ. მ. ზანდუკელის აზრით, ამ ლექსში მხოლოდ ეროვნული საკითხია დასწული<sup>2</sup>. მაგრამ რა გვაძლევს იმის საბუთს, რომ აქ სოციალური საკითხიც არ იგულისხმება, ან და რატომ არის შეუძლებელი ალექსანდრე ჭავჭავაძისათვის ამ დროს საკითხის ისეთნაირად დაყენება, როგორც ჩვენ ვგგონია, ალექსანდრე აღზრდალი იყო რუსულ-ფრანგულ ლიტერატურაზე, კარგად იცნობდა საფრანგეთის რევოლუციის ისტორიას. 1814 წ. რუსის ჯართან ერთად პარიზში შევიდა. რუსეთის ისტორიიდან საკმაოდ ცნობილია თუ რა დიდი გავლენა მოახდინა პარიზში ყოფნამ ოფიცრებზე (დეკაბრისტები). ეს ოფიცრები, ისე როგორც ალექსანდრე, თავადაზნაურული წრიდან იყვნენ გამოსული; რატომ ჭავჭავაძეზე კი არ შეეძლო ამ გარემოებას გავლენის მოხდენა? მაგრამ თვით ლექსს ჩაუვკვირდეთ, აქ გაკრიტიკებულია: მდიდრები, ხელმწიფენი, მოხელენი, რომელნიც მდიდრდებიან, „მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხევეკით“.

<sup>1</sup> S 1511.

<sup>2</sup> მის. ზანდუკელი, „ახალი ქართული ლიტერატურა“, I ტ. 83. 173. 1935 წ.

ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ლექსს, თავის სასახელოდ, შემდეგ სტროფით ამთავრებდა:

რომელნიც ამწარებთ ღირებთ ცხრვრებსა  
და ჰსთხოვთ ურცხვად, უსამართლოდ მონებას,  
მოელოდეთ მათთან თანასწორებას!  
არ მარადის იშვით  
მდაბალთ ჩავვრით, მტაცებლობით და ხვევით.

ჯერ კიდევ მე-18 ს. 80-იან წლებში. ალექსანდრე აბილახო-რი („ბრძენი აღმოსავლეთისა“) და გიორგი ავალიშვილი („უბნობა მკვდართა“) ილაშქრებდნენ ადამიან-საგან ადამიანის ჩაჯვრის წინააღმდეგ. რა საკვირველია, რომ გაცილებით გვიან ალექსანდრე ჭავჭავაძემ დასწერა ლექსი, სადაც ადამიანთა მოსალოდნელ გათანასწორებაზე ლაპარაკობს. მით უმეტეს, რომ საფრანგეთის რევოლუციის მიერ წამოყენებული პრინციპი ადამიანთა „ერთობის, ძმობის, თავისუფლებისა“ მისთვის კარგად იყო ცნობილი. ეს ლექსი არის მრმენტი ალექსანდრე ჭავჭავაძის შემთქმედებაში შესაძლებელია რომელიმე ნაწარმოების გაცნობის, რაიმე ამბის შთაბეჭდილების შედეგად შექმნილი.<sup>1</sup>

## 7

ქართული პრესის, კერძოდ „ციცქარის“ დაარსების შემდეგაც. ფრანგული ლიტერატურის ნაკადი არ შეწყვეტილა. გერმანეთის „ციცქარში“ იბეჭდებოდა ფრანგ მწერალთა შემოქმედება. „ციცქარში“ დაიბეჭდა კორნელის „სინნა“, ალ. ჭავჭავაძის თარგმანი. როგორც დე ბოვარის. ბერნარის მოთხრობები, ჰიუგოს ლექსები. ივანე კერესელიძის „ციცქარში“ იბეჭდებოდა მარმონტილის მოთხრობა „მელდაბნოენი“, ლაშარტილის, პიუგოს, ბერანჟეს, ოგიუსტ ბარბიეს, ჟანლისის და სხვათა ნაწერები. მეტწილად ფრანგული ლიტერატურის ეს ნიმუშები ნათარგმნია რუსულიდან; თარგმანებში არ არის ორიგინალის მხატვრული ღირსება დაცული.

<sup>1</sup> ა. ჭავჭავაძეს ფრანგულიდან უთარგმნია ესპანელი მწერლის „ეფლექსია, ისული ველისარიონისი, მოთხრობა სატროფილო“. თარგმანი შესრულებულია 1808 წ. პეტერბურგში, „შენიშნაჲ მეფის ძის იოანესითა“, II 2132.

ბარბიესი, ბერანეესი, ჰიუგოს და ორიოდე გამონაკლისის გარდა ფრანგული ძეგროლობის დასახელებულ წარმომადგენელთ საერთო არაფერი ჰქონიათ ქართულ სინამდვილესთან. ქართველობას მათ შემოქმედებაში აღძრული საკითხები 60-70-იან წლებში აღარ აკმაყოფილებდა.

მარმონტელის თხზულებებს თავის მნიშვნელობა მე-18 ს. ბოლოს ჰქონდათ, ხოლო მათ ეს მე-19 ს. 60-იან წლებში დაჰკარგეს. მაშინ როდესაც საქართველოს ცხოვრება რეალისტური ხასიათის ნაწარმოებებს თხოულობდა, მარმონტელის სენტიმენტალისტურ „მეუღაბნოენს“ და კორნელის „ცანას“ მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა თუ ექნებოდათ.

მარმონტელის, კორნელის, ლესაჟის გაცოცხლება ქართული ლიტერატურის წინსვლას ხელს არ უწყობდა. ამიტომ იყო, რომ ილია ჭავჭავაძემ გაილაშქრა სენტიმენტალიზმისა და მარმონტელის „სხოლის“ წინააღმდეგ („ორიოდე სიტყვა...“). ილიას აზრით, მარმონტელი და სხვა სენტიმენტალისტი მწერლები „მეტად სკიმავედნენ გრძობას. ძალად ტიროდნენ“.<sup>1</sup> საბედნაიეროდ ამ მწერლებს რაიმე არსებითი გავლენა ქართულ მწერლობაზე არ მოუხდენიათ.

გიორგი ერისთავმა თარგმნა ვიქტორ ჰიუგოს ლექსები. მათ შორის აღსანიშნავია: „ო, ნუ კითხავთ“. ამ ლექსში სოციალურ პრობლემასთან დაკავშირებით დასმულაა ქალთა საკითხი. ბერანეეს სატირაჲ არ ყოფილა უცნობი „ქართველი მოლიერისათვის“.

ვიქტორ ჰიუგოს შემოქმედებას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ილია ჭავჭავაძემ. ილია ჰიუგოს „რომანტიზმის უდიდეს წარმომადგენლად“ თვლის და „საფრანგეთის სახელოვან პოეტს“ უწოდებს.

ჰიუგოს რომანტიკული შემოქმედების რევოლუციური ხასიათი ცნობილია. მის რომანტიზმში ბევრი რამ არის რეალისტური. ჰიუგოს შემოქმედება რევოლუციური სულისკვეთებითაა. გასაგებია ახალ თაობის წარმომადგენელთაგან ჰიუგოს წინ წამოწევა. ილიასათვის მარმონტელი უკვე ისტორიას ეკუთვ-

<sup>1</sup> „სარდიონ შესხივეის კრიტიკის გამო“, ი. ჭავჭავაძე, ტ. 4; გვ. 372.

ნს. ჰიუგოს შემოქმედებას კი ბევრი რამ შეუძლია მისცე ქართველ მკითხველს.

„საქართველოს მოამბეში“ დაიბეჭდა ჰიუგოს რომანი „განწირულნი“ (ჩიქოვანის თარგმანი ფრანგულიდან) და „სიკვდილით დასჯის გადაადების საქმე და ამის თავობაზედ ვიქტორ ჰიუგოს წიგნი“<sup>1</sup>. ჰიუგოს რომანში ჩაგრულ ადამიანთა ცხოვრება ასახული, მას ბევრი ჰქონდა საერთო თარიღალოგულთ იდეებთან. წერილს კი დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა.

აქ ისიც უნდა გავიხსენოთ. რომ ჰიუგოზე 80 წლით ადრე ალექსანდრე ამილახორი ილაშქრებდა სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ. 60-იანი წლებიდან ქართველები სწავლობენ ფრანგულ ლიტერატურას. მათ ფრანგული ლიტერატურის რევოლუციური წარმომადგენლები აინტერესებთ. ილ. ჭავჭავაძის რევოლუციურ იდეებს შრომის სუფევისა, ძმობა-ერთობა-თავი სუფლების შესახებ, ბევრი რამ აქვს საერთო ფრანგულ აზროვნებასთან. ბერანჟესეულ სატირას გზიდავთ ილიას ლექსებში „რა ვაკეთოთ...“ „ბედნიერი ერი“ და სხვ.

ქართველები ყურადღებით ეპყრობოდნენ საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებას, თანაუგრძნობდნენ საფრანგეთის რევოლუციურ მოძრაობას. პარაზის კომუნის დამარცხებას ილია კაცობრიობის ისტორიის შეფერხებად მიიჩნევს:

კვლავ შეფერხდა ისტორია,  
განახლების შესდგენე ძალნი.

ფრანგებს. როგორც დიდი რევოლუციური წარსულის ხალხს, ილია „მოყვასისათვის წამებულ საოცარ ერს“ უწოდებს.

ფრანგულ მწერლობასთან ურთიერთობას ქართული არც 70-80-90-იან წლებში წყვეტს. ითარგმნება: ჰიუგო, დოდუ, ბურჟე, ჟორჟ-სანდი, ერკმანი და შატრიანი, ფრანსუა კოპე, კლოდელი, ლოტი, მირბო. მოლაერი, არნო და სხვ. ეს მწერლები ერთგვარ დამატებას წარმოადგენენ ქართული ლიტერატურისათვის, ავსებენ მას. ამ ხანაში ქართულ მწერლობას საკუთარი რზები გააჩნია. კაპიტალიზმის განვითარების შედეგად

<sup>1</sup> „საქართველოს მოამბე“, 1863 წ. № 8.

ქართული ლიტერატურა ორგანიზებული განვითარებით უახლოვდება და საერთო საფუძვალს ქვეყნის ფრანგულ ლიტერატურასთან. საყურადღებო პრობლემაა შიო არაგვისპირელისა და მოპასანის ურთიერთობის საკითხი. რუსო და ვაჟა-ფშაველა, ალექსანდრე ყაზბეგის ნაწარმოებთა ქანრი და ფრანგული ლიტერატურა.

1905-იანი წლები რევოლუციური აღმავლობის წლებია, ამიტომ გასაგებია იროდიონ ევლოშვილის დაინტერესება ბენჯეს შემოქმედებით. ქართველი რევოლუციონერია პოეტი თარგმნის ეფენ პოტიეს „ინტერნაციონალს“. პოეტის ლექსს მღერიან ბარკადებზე მებრძოლნი და პარიზის კომუნარტა გმირობას იხსენებენ.

მე-18 საუკუნის გასულს ქართული თავადაზნაურული ინტელიგენციისათვის ბუნებრივი იყო ფრანგული კლასიციზმის გადმონერგვის ცდა. პოლიტიკურად დაშლილ ქვეყანაში საფუძვლიანი იყო სურვილი სახელმწიფოს გაერთიანებისა და მეფის უფლებათა განმტკიცებისა. საზოგადოებას მოწინავე ნაწილი სათვის კონსტიტუციური მონარქიისა და უფრო მემარცხენეთათვის არც რესპუბლიკური იდეები ყოფილა უცხო.

ბურჟუაზია, რომელიც საფრანგეთში იბრძოდა რესპუბლიკისათვის, საქართველოში არ არსებობდა. ბურჟუაზიული ინტელიგენციის მაგიერობას თავადაზნაურთა წრიდან გამოპული მწერლები ეწეოდნენ. ამიტომ ზოგჯერ ერთი და იმავე მწერლის შემოქმედებაში კონსტიტუციური მონარქიის იდეებთან დემოკრატიულ ტენდენციებსაც ვხვდებით. მე-18 ს. და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ქართული ბურჟუაზიის სისუსტით, ან არ არსებობით უნდა აიხსნას ისიც, რომ ქართველები ნაკლებად ეტანებოდნენ ფრანგ განმანათლებელთა შორის მოწინავე და მემარცხენე მოღვაწეებს, ათეისტებს: დიდროს, პოლბახს, ჰელვეციუსს. ქართველები განმანათლებელთა შორის ზომიერების, — უპირატესობას ვოლტერსა და მონტესკიეს აძლევდნენ. რუსოს ნაწერებიდან კი ნაკლებ რევოლუციონური ხასიათის თხზულებებს (ქართულად არ თარგმნილა მაგ. რუსოს „Gontrat Social“). რესპუბლიკური იდეები კონსტიტუციურ მონარქ-

ქოლ იდეებზე ნაკლებად ვრცელდება. ქართულად არც ლებრენისა და მარი-ეოზეფ შენიეს რევოლუციონური ლექსები გადმოუთარგმნიათ.

იყო მომენტი, როდესაც ფრანგული სენტიმენტალური ლიტერატურა გზას უღობავდა საქართველოში რეალისტურ სკოლის განვითარებას, მაგრამ ფრანგული კლასიციზმისა და სენტიმენტალიზმის ტრადიციები დამარცხდა საქართველოში რეალიზმის გამარჯვებასთან ერთად. გარდა სენტიმენტალიზმისა და კლასიციზმისა, არსებობს საფრანგეთიდან მომდინარე სხვა იდეური შენაკადებიც. 60-იანი წლების მწერლები ყურადღებით ეპყრობიან მოწინავე ფრანგ რევოლუციონერ მწერლებს. 70-90 წლებშიც ურთიერთობა ქართულ-ფრანგული ლიტერატურისა არ წყდება; ქართველები ეცნობიან ფრანგ მწერლებს. რაც ხელს უწყობს ქართული ლიტერატურის ზრდას (მოპასანი, ზოლა, ჰიუგო, დოდე). ფრანგ მწერლებს თარგმნიან უშუალოდ ფრანგულიდანაც. 90-იან წლებში სუსტდება რუსულიდან ფრანგების თარგმნის ტრადიცია.<sup>1</sup>

ქართული ლიტერატურა, გამაგრებული საკუთარ ნიადაგზე, მდიდრდება მსოფლიო ლიტერატურის შედეგებით.

მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართულ ლიტერატურა-რამ უყურადღებოდ დასტოვა ფრანგი პარნასელები და სიმბოლისტები: ბოდლერი, ვერლენი, ჰერედი, რემბო და სხვ. ბურჟუაზიული ყოფის პირობებში შექმნილი ეს ლიტერატურული დაჯგუფებანი გამოძახილს ვერ პოულობდა საქართველოში.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ქართულ ლიტერატურაში მთლიანად გაბატონდა უტილიტალური პრინციპი; ანტიკომ „წმინდა პოეზიის“ ქადაგება ჩვენში ნიადაგს ვერ პოულობდა. ფრანგი სიმბოლისტების გავლენები საქართველოში მხოლოდ მე-20 საუკუნიდან გვხვდება.

ამ მიმოხილვის შემდეგ ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფრანგული ენის ბევრი ელემენტი შემოვიდა ქართულ ენაში. მე-19 ს. ქართული ენის ლექსიკონში უამრავი ფრანგული სიტყვა

<sup>1</sup> უშუალოდ ფრანგულიდან თარგმნიან: თედო სახოკია, ივ. მაკავაძე-ანი, ივ. ზურაბიშვილი, გრიგოლ აბაშიძე.

დაგროვდა. საყურადღებოა, რომ ჯერ კიდევ 1776 წელს მოსკოვში არხიდიაკონ გაიოასის ძიერ რუსულიდან ნათარგმნ თხზულებაში ევროპულ სხვა სიტყვებთან გვხვდება ფრანგული სიტყვებიც: პლ:ფონ, პრინცი, გარდერობი, დამა, კორტეჟი, პორტრეტი და სხვ.<sup>1</sup>

## ნაწილი მეორე

### 1

განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული კულტურისათვის ფრანგულ თეატრს. ქართული თეატრი მეფე ერეკლეს ეპოქაში ფრანგული დრამატურგიით სარგებლობდა. აქაც საქართველოსა და საფრანგეთს შორის გზას რუსეთი წარმოადგენდა. ფრანგული დრამატურგიის ელემენტებს, კერძოდ, მოლიერისას, ვხედავთ გიორგი ერისთავის თეატრში და დრამატურგიაში. ფრანგული თეატრისაგან ფრიად დავალებულია მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული თეატრიც. ფრანგულიდან მრავალი პიესა ითარგმნა, გადმოკეთდა და დაიდგა მე-19 ს. ქართულ სცენაზე.

ფრანგული თეატრის ტრადიციების გადმომტანად ჩვენში გიორგი ავალიშვილი ითვლება. გიორგი ავალიშვილი არის მთარგმნელი სუმაროკოვის პიესებისა: „რქის მატარებელი“, „დედა რაყიფი ქალისა“, „საჩხუბარი“. მართალია ეს პიესები ფრანგულიდან არ არის გადმოთარგმნილი, არამედ რუსულიდანაა, მაგრამ თვით მათი ავტორი, სუმაროკოვი, ფრანგული კლასიციზმის ტყვეობის ქვეშ იმყოფებოდა. ავალიშვილის თეატრი დიდაქტიკური ხასიათისაა. მან უნდა გამოასწოროს ადამიანი. ეს ისეთივე შეხედულებაა, როგორიც ჰქონდათ სუმაროკოვის ფრანგ მასწავლებლებს. ავალიშვილი პიესის წარმოდგენისას თავის ლექსს უკითხავდა საზოგადოებას.

დაიშალეთ, თუ რომ სჯობდეს,

მლიქვნელობა, ქვე-ქვე ძრომა.

დიდი ყურადღების ღირსია ავალიშვილის მიერ რუსული-

<sup>1</sup> S 100.

დან თარგმნალი „უბნობა მკვდართა“.<sup>1</sup> შეეძლება ითქვას, რომ „უბნობა მკვდართა“ არ არის დრამატული ნაწარმოები. იგი არის დიალოგი ორ პირს შორის. თავისი ხასიათით „უბნობა მკვდართა“ მოგვაგონებს მე-17—მე-18 საუკუნეში საფრანგეთში გავრცელებულ დიალოგებს იმ განსხვავებით, რომ ისინი სცენისათვის არ ყოფილან განკუთვნილი. მაგ. ფენელონის (1651—1715) ნაწარმოები ამავე სათაურით „მკვდრების დიალოგი“ — „Dialogues des moorts“ — ე. ი. „უბნობა მკვდართა“. ფონტენელის (1657—1757) „Dialogues des moorts“, რაც იმავე „მკვდართა უბნობას“ ნიშნავს და სხვ. „უბნობა მკვდართა“ თავისი ფორმით ფრანგულ ლიტერატურას უკავშირდება. საინტერესოა ამ დიალოგის შინაარსი. აქ გამოთქმულია თავისი დროისათვის მრავალი პროგრესული შეხედულება. უარყოფი წოდებრივი უპირატესობისა. ადამიანთა თანასწორობის იდეა. „უბნობა მკვდართა“ მრავალი შტრიხით უკავშირდება ჩვენ მიერ განხილულ ალექსანდრე ამილახორის „ბრძენი აღმოსავლეთისა“-ს. საინტერესოა უბნობა (დიალოგი) მაღალ ხარისხსა და მდაბალ ხარისხს შორის. მდაბალი ხარისხი საიქიოში შეხვედბა მაღალ ხარისხს და გახარებული ატყობინებს: — „აქ ყველანი თანასწორნი არიან. არც ბატონი არის აქ და არც ყმა, ნება და ხარისხი აქ განქარდებიან, და მხოლოდ კაცობრიობა შთება“. რატომ უნდა სარგებლობდეს მაღალი ხარისხი მდაბალ ხარისხზე უპირატესობით? ადამიანი ყველა ერთნაირად იბადება დედის მუცლიდან, გვაროვნობაზე მაღლა ადამიანობა დასაყენებელი. ერთი შეხედვით, თითქოს მდაბალი ხარისხი არ არის დიდკაცთა წინააღმდეგ, მაგრამ იგი თავის რეპლიკას ასე ამთავრებს: — „მაგრამ, მე ასე ვგონებ, და ჩემი ფიქრი ასე სჭრის, რომ ისინი (დიდკაცნი — ნ. ტ.) არ უზმენ კეთილსა კეთილსა კაცსა და უზმენ კეთილსა, რომელნიცა მათ ტყუევებით ეფერებიან და მორჩილებენ“.

საიქიოში ბატონთან შეხვედრილი მონაც გახარებულია, რადგან იქ „ყოველნი თანასწორნი არიან, რაც უფალი, ია მონაა“. მონა იხსენებს სააქაოს ცხოვრებას, სადაც ბატონი არაადამი-

<sup>1</sup> S 11, შიხ. აბრამიშვილი, „ძველი ქართული თეატრი“, გვ. 15—23, პროფ. კ. კეკელიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. 2.



ნურად ექცეოდა, ამხელს ბატონის მექრთამეობას და ნიშნს უეგებს იმით, რომ საიქიოში ისინი თანასწორნი არიან, ე. ი. აღარ არის იქ უთანასწორობა. ბატონს აღარა აქვს უფლება მონაზე, ამიტომ ასეთი ადგილი ბატონისათვის საშინელია, მონისათვის კი აქაა სწორედ ბედნიერება.

„უფალმა: ჩემთვის ამ ქვეყანას მდგომარეობა დიახ მწარე არის.

მონამ: და ჩემიც იმ ქვეყანას მდგომარეობა უფრო უმწარესი იყო“<sup>1</sup>.

„უბნობა მკვდართა“ მეფე ერეკლეს დროს. მე-18 ს. 90-იან წლებში იღვმებოდა თბილისში — „პალატაში“ — სცენაზე. აქ საიქიოდან პროტესტია გამოცხადებული სააქაოს წესწყობილებისა და ადამიანთა შორის არსებული უთანასწორობის წინააღმდეგ. საიქიო, რომელიც აზარებს მონას, რადგან იქ უთანასწორობა აღარ არსებობს, მომავლის თუ არა, სასურველი ქვეყნის სიმბოლოდ არის დასახული.

ფრანგულმა აზროვნებამ, რომელიც გავლენას ახდენდა მე-17—მე-18 საუკუნეში ევროპაზე და რუსეთზე, მე-18 ს. მეორე ნახევარში საქართველომდეც მოაღწია.

ფრანგული დრამატურგიის ნიმუში ქართულად პირველად დავით ჭიმშერის *ქე ჩოლოყაშვილმა* გადმოაქეთა. დავითი, როგორც „კალმასობის“ განხილვის დროს ვნახეთ, თავისი დროისათვის განათლებული და მოწინავე პირი ყოფილა, მასზე ფრანგული აზროვნების, კერძოდ ვოლტერის გავლენას ვხედავთ. მას არა სწამს ზიარება, ეკლესია, საიქიო წესწყმედა და ცხოვება. პლატონ იოსელიანის სიტყვით ჩოლოყაშვილი ყოფილა „დიდად ნიჭებული სიტყვითა და მწერლობითა“. ცნობილია „თავადის დიამბეგის დავით ჩოლოყაშვილის, ჭიმშერის ძის ლექსნი რომელნიმე საქებელნი და რომელნიმე სალალობელნი“<sup>2</sup>

დავით ჩოლოყაშვილმა საფუძველი ჩაუყარა ფრანგული პიესების ქართულად გადმოკეთებას. ეს ტრადიცია გააგრძელეს

<sup>1</sup> მის. აბრამიშვილი, „ძველი ქართული თეატრი“, გვ. 21.

<sup>2</sup> ე. თაყაიშვილი, „Описание...“, ტ. 1, ნაწილი 3, გვ. 181.

მე-19 საუკ. ქართველმა დრამატურგებმა. როსინის „იფიგენია“<sup>1</sup> ჩოლოყაშვილის მიერ გადმოკეთებულია „მათის მეფობის“ დიდებულების, სრულიად საქართველოს მეფის ირაკლი მეორის შესაქცევლად, ეპოხასა მეფობისა მისისასა ნბ (52) წელსა

შდ. მაცხოვრისა ჩნისა ჩლყე (1795)...“ ქალაქ თბილისში.

დ. ჩოლოყაშვილის მიერ გადმოკეთებულ რასინის „იფიგენიას“ პირველად შეეხო პროფ. ალ. ცაგარელი.<sup>2</sup> ა. ცაგარლის აზრით დრამა გადმოკეთებულია უშუალოდ ფრანგულიდან, პროფ. კ. კეკელიძის აზრით კი რუსულიდან.<sup>3</sup> ჩვენ აქ როსინის ქართულად გადმოღების ფაქტი გვაინტერესებს, ხოლო თუ რომელი ენიდანაა გადმოკეთებული, ამჟამად ეს მეორე ხარისხოვან საკითხად მიგვაჩნია. დავით ჩოლოყაშვილს როსინის „იფიგენია“ შეუმოკლებია, ჩაუმატებია ადგილები. განუვრცია რემარკები, ქართული პირობებისათვის შეუფარდებია. დ. ჩოლოყაშვილს გაუუმჯობესებია პიესის სცენიური მხარე — „პიესა ისე მარჯვედ არის შემოკლებული, რომ უფრო მეტი მოძრაობა არის შეტანილი. გარდა ამისა, ჩოლოყაშვილს მოუცია დარიგებმა პიესის დადგმისა და დეკორაციების მხრივ“<sup>4</sup>. ამით ნაწილობრივ დარღვეულია როსინისათვის დამახასიათებელი ფსევდოკლასიკური სტილი. „იფიგენიის“ გადმოკეთებას, გარდა ლიტერატურული მნიშვნელობისა, პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა. აგამემნონში გადმომკეთებელი მეფე ერეკლეს გულისხმობდა და ხალხს ამზადებდა მტრებთან ბრძოლისათვის.

დ. ჩოლოყაშვილის შემდეგ მრავალი პიესა ითარგმნა ფრანგულიდან. ყველაზე დიდი დამსახურება ამ საქმეში ფრანგული ენის კარგ მცოდნეს, პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძეს მიუძღვის. ა. ჭავჭავაძის მიერ პიესათა უმრავლესობა თარგმნილია უშუა-

<sup>1</sup> „იფიგენია“ დაკულია ლენინგრადში, სალტიკოვ-შჩედრინის საბ. ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილების იოანე პატრონიშვილის ფონდშიც, № 36.

<sup>2</sup> ალ. ცაგარელი, „Сведения...“, ტ. I, ნაწილი III, გვ. XLI, XXX — XXVII, 301 — 320.

<sup>3</sup> პროფ. კ. კეკელიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. II, გვ. 499—520.

<sup>4</sup> მის. აბრამიშვილი, „ძველი ქართული თეატრი“, გვ. 37.

ლოდ ფრანგულიდან. ჭავჭავაძე თარგმნის: ვოლტერის, კორნელის, როსინის პიესებს. მე-18 საუკუნის დასასრულს და მე-19 საუკ. პირველ ნახევარში ქართველი მკითხველი ეცნობა კლასიციზმის კორიფეებს. როგორც პროფ. კ. კეკელიძე აღნიშნავს ალ. ჭავჭავაძეს თარგმნილი აქვს ვოლტერის ტრაგედიები: „ალზირა ანუ ამერიკელი“<sup>1</sup>, „ზაირა“<sup>2</sup>, კორნელის „სინნა“. ალ. ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი „სინნა“ დაიბეჭდა გიორგი ერისთავის „ცისკარში“ 1853 წ. შეცდომით ავტორად როსინი აწერია.

1884 წ. უკრანალ „ივერიას“ ცენზორმა აუკრძალა „სინნას“ დაბეჭდვა. რატომ აკრძალა ცენზორმა „სინნა“?

1881 წ. ალექსანდრე მეორის მკვლევლობის შემდეგ რუსეთში რეაქცია გამეფდა. „სინნაში“ ემილიას მონოლოგები ავვისტო იმპერატორს ტ.რანად გვიხატავს. აქვეა შეთქმულება იმპერატორის მოსაკლავად. შეშინებულ ცენზორს, საკვირველი არ არის, აქ რომ ტერორის წახალისება დაენახა. ასაკრძალავად ცენზორისათვის საკმარისი იყო ასეთი აღგილიც:

ერს ერთ მთავრობაც, მეფობაც, ორივე აქვსა მოძაგებული, აქა უფლების დამპყრობთა, ყოვლი უხმობენ მტარვლებად.  
(„სინნა“)<sup>3</sup>

ასეთი სიტყვებით შეშინებულ ცენზორს ყურადღება. აღარ მიუქცევია ტრაგედიის ძირითად იდეისათვის, რომელიც არსებითად მონარქისტულია.

ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ეკუთვნის ტრაგედია „პერაკლეს“<sup>4</sup> თარგმანი. ამის შესახებ პროფ. კ. კეკელიძე წერს: „ვისია, თარგმანიდან არა ჩანსო“<sup>5</sup>.

<sup>1</sup> S 1673.

<sup>2</sup> S 1742. არსებობს „ზაირას“ დ. ფილენიშვილისეული თარგმანიც, H 1733.

<sup>3</sup> S 4910. პროფ. ალ. ხახანაშვილს და პროფ. კ. კეკელიძეს შეცდომით იქვე აღნიშნული, ვითომ „ივერიაში“ აწყობილი იყო „სილი“ კორნელისა. „სილის“ ქართული თარგმანი არ მოიპოვება. „ივერიაში“ დასაბეჭდად აწყობილი იყო „სინნა“ და არა „სილი“. ცენზორის მიერ „ივერიისათვის“ აკრძალული „სინნა“ დაცულია საქ. ცენტრ. არქ. ფ. 114 საქმე 655. (იხ. იგრეთვე მიხ. აბრაშიშვილი „ძველი ქართული თეატრი“, გვ. 41).

<sup>4</sup> „პერაკლე“, S 2480.

<sup>5</sup> პროფ. კ. კეკელიძე, „ქართული ლიტერატურის ისტორია“ ტ. 2, გვ. 501.

„ჰერაკლე“ ა. ჰავჭავაძეს უთარგმნია პიერ კორნელის ტრაგედიდან — „Heraclius“ (დაიწერა 1647 წ.)

ალექსანდრე ჰავჭავაძემ თარგმნა, აგრეთვე როსინის ტრაგედია „ესთერი“.<sup>1</sup> რადგან ჩვენ მკვლევარებს არ ალუნისნავთ ამიტომ საჭიროა დაუშვათ. რომ ალექსანდრემ თარგმნა იგი რეთვე როსინის ტრაგედია „ფედრა“<sup>2</sup>.

პროფ. კ. კაკელიძეს აღნიშნული აქვს, რომ ჰავჭავაძეს ეკუთვნის კორნელის „ედიპის“ თარგმანიც<sup>3</sup>. ჩვენ „ედიპის“ ქართული ვარიანტი მითითებული ნომრით (S 1364) ვერ ვიპოვეთ მაგრამ კიდევ რომ ჰქონდეს ალექსანდრეს ნათარგმნი „ედიპი“ არ შეიძლება მისი ავტორი პიერ კორნელი იყოს, რადგან კორნელის ასეთი ტრაგედია არ დაუწერია. ტრაგედია „ედიპი“ ეკუთვნის ვოლტერს, წარმოდგენილ იქმნა ფრანგულ ენაზე პირველად 1718 წ. ნოემბრის 18-ს<sup>4</sup>. ალექსანდრე ჰავჭავაძის შემდეგ 1846 წ. ივანე ზუბალაშვილს უთარგმნია ვოლტერის „ფანატიზმა ანუ მაჰმად წინასწარმეტყველი“<sup>5</sup>.

ფრანგული კლასიციზმის ლიტერატურულ მემკვიდრეობას თავისი ნაკლი აქვს, მაგრამ მხატვრული ღირსებაც გააჩნია. ქართულ თარგმანებში ორიგინალის სტილის ბრწყინვალეობა დაკარგული არ არის. ჰავჭავაძე ახერხებს აზრის სიზუსტით გადმოცემას მაგ. „ცინნაში“ არის ადგილები, სადაც მთარგმნელი ოსტატობასაც ამჟღავნებს. საერთოდ კი ალექსანდრე ჰავჭავაძე, რომელიც ლირიკული ლექსების დიდი ხელოვანია, ვრცელი, ეპიურ ნაწარმოების თარგმნისას ჩვეულებრივ სიმაღლეს ვეღარ იხარჩუნებს. ხშირად აქვს ნაძალადევი ფრაზა, რითმა. მაგ. „ცინნაში“ ასეთი სუსტი რითმები იშვიათი არ არის: ფიცხლად — ძლიერად, მალიად — სრულიად, შეუძრწუნებია — განმორჩობია, გონება — მართლდება და სხვ.

ჰქონდა რაიმე საერთო ამ ნაწარმოებს ქართულ სინამდვი-

<sup>1</sup> S 2480.

<sup>2</sup> A 1410, „ფედრა, ტრაგედია გადმოღებული ფრანკოზულს ენასგან თავადის ალექსანდრე ჰავჭავაძისაგან“.

<sup>3</sup> „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. II, გვ. 501

<sup>4</sup> იხ. ვოლტერის დრამები „Théâtre de Voltaire“, Paris, 1874 — „Edipe, tragédie en cinq actes“ p 21-70.

<sup>5</sup> H 568.

ლესთან თუ არა? უმეტესობა, რა თქმა უნდა, შორეული იყო საქართველოსათვის. მაგრამ ყველას შესაძენი ამის თქმა არ შეიძლება. მაგ. ალექსანდრე ჭავჭავაძეს თარგმნილი აქვს ვოლტერის ტრაგედია „ალზირა ანუ ამერიკელნი“<sup>1</sup>. „ალზირაში“ ასახულია პერუს დაპყრობა ესპანელთაგან. აქ ალვარას პირით ვოლტერი ამხელს დამპყრობლებს, მათ: „ოქროთი და სისხლით მარად განუძღომლად“ თვლის. ესპანელი ალვარ ამბობს: — „შეძინებისა წილ ვმუსრავთ ერთა ამათ (იგულისხმება პერუელები — ნ. ტ.). აქა ყოველივე სისხლითა შესვრილ არს ჩვენგან. ყოველივე განმტკერებულ არს“ — „ჩვენ ვართ ჭირნი ახლისა ამის ქვეყანისანი, უსამართლონი, ამაყნი და ჩვენისა კიდე ბარბაროზნი ველთა ამათ შიხა არლა სხვა ვინმე არს“

„ალზირაში“ გამოყვანილი ამერიკელი ზამორ სასტიკი წინააღმდეგია სამშობლოს დამონებისა. გული სტკივა, რადგან „მამული მონებისა უღელსა ქვეშე მკვნესარედ“ ეგულება. იგი ამბობს: დამპყრობლები „სისხლითა ჩვენითა მთვრალ არიან, უხჯითა ჩვენთა თვის მომხმარ და უსამართლოდ შეძიხებულისა ქვეყანისა ამის დამტყვეველ არიან...“

ზამორ იბრძვის, რომ დაამარცხოს „ვეშაპნი, რომელნი ქვეყანასა ჰმუსვრენ, რომელთა უპირველესი სჯული საძაგელი ანგარება არის“.

ვოლტერის „ალზირას“ არ შეიძლებოდა ინტერესი არ გამოეწვია ქართველი მკითხველისა. მასში დასმული პრობლემა, კოლონიზატორის წინააღმდეგ ბრძოლისა, მე-19 ს. ქართული მწერლობის ძირითადი თემაა. „ალზირა“ თავისი იდეით ვოლტერის თანამედროვე საფრანგეთისათვის უფრო შორეული იყო, ვიდრე მე-19 საუკუნის საქართველოსათვის.

განხილული პერიოდი ქართულ-ფრანგული დრამატურგიის ურთიერთობის პირველი საფეხურია, იგი გადმოკეთებით („იფიგენია“) და თარგმანებით ხასიათდება („სინნა“, „ალზირა“ „პერაკლე“ და სხვა).

ამით არ დამთავრებულა ქართული დრამის ურთიერთობა ფრანგულ დრამასთან. ქართული თეატრის მეორე საფეხური არის გიორგი ერისთავის თეატრი. ერისთავის თეატრისათვის

<sup>1</sup> S 1673.

ძირითადი პიესები ერისთავის კომედიებია. არც ერისთავი და რჩენილა ფრანგული დრამატურგიის ძალის გარეშე. მასი ორიგინალური თხზულებების სააიათი, კერძოდ, კი „ძუნწი“, ამჟამად ამჟღავნებს მოლიერის „ძუნწთან“ („L'avare“) ურთიერთობას.

ამიტომ იყო, რომ ერისთავს „ქართველ მოლიერს“ უწოდებდნენ.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ დრამატურგიაში ფრანგული ვოდვეილის ელემენტს ვხედავთ. რუსეთში საფრანგეთიდან გავრცელებული ვოდვეილი გადმოიღეს რაფიელ ერისთავმა, ა. ცაგარელმა და სხვ. მაგ. რაფიელ ერისთავის „იქვიანი“ არის „გადმოკეთებული რუსულისაგან, შემდეგ ფრანციულისა“.

ქართული თეატრის მესამე საფეხური იწყება 1879 წლიდან მუდმივი ქართული დასის ჩამოყალიბებით. ამ საფეხურზე ზედ ქართული თეატრი დიდად არის დავალებული ფრანგული დრამატურგიისაგან. ამ დროს მრავალი პიესა გადმოითარგმნა და გადმოკეთდა.

ანალიზმა გვიჩვენა, თუ რა დიდი ზემოქმედება მოახდინა საფრანგეთმა ქართველ მოწინავე მოაზროვნეებზე მე-18 ს. გასულს და მე-19 საუკუნეში. ფრანგულმა კლასიციზმმა სოქართველოში ფეხი ვერ მოიკიდა. მას ჩვენში მტკიცე ნიადაგი არ ჰქონდა.

განსაკუთრებით თვალსაჩინო და მნიშვნელოვანი იყო ფრანგული დრამატურგიის როლი 1879 წლიდან, როდესაც მუდმივი ქართული დასი ჩამოყალიბდა. ქართული თეატრის რეპერტუარში ფრანგმა ავტორებმა საპატიო ადგილი დაიჭირეს.

ფრანგ დრამატურგთაგან ყველაზე პოპულარული მოლიერი იყო. მოლიერის კომედიებში, რომლებშიც ფეოდალური ყოფის სასტიკი კრიტიკაა მოცემული. კაპიტალიზმის გზაზე საქართველოში ბევრს ნახავდნენ საერთოს. მოლიერის პიესებს თამაშობდნენ ჯერ კიდევ მუდმივი დასის ჩამოყალიბებამდე. სდგამდნენ თბილისში და პროვინციის სცენაზე. მაგ. „ძალად ექიმი“ დაიდგა ხონში 1875 წ. „სკაპენის ცუდლუტო“

ბა" სამეგრელოს შორეულ სოფელ სუჯუნაშიც კი დადგმულა პოლიერს თარგმნიდნენ: აკაკი, დ. ყიფიანი, ი. მაჩაბელი, ელენე ლორთქიფანიძე (დ. ყიფიანის ქალი) და სხვანი<sup>1</sup>.

ყველაზე მეტი პოპულარობა ვიქტორიენ სარდუს „Patriel“-დან გადმოკეთებულმა დავით ერისთავის „სამშობლომ“ მოიპოვა. „სამშობლომ“ ქართველი საზოგადოების აღფრთოხანება გამოიწვია. მისი გავლენით შეიქმნა ორიგინალური ხტრიოტული პიესების სერია. ამის მიზეზი, დრამის ღირსეხის გარდა, საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში უნდა ვუხებოთ.

განვიხილოთ დეტალურად „სამშობლო“ გადმოკეთებადადგმის ისტორია და მისი მნიშვნელოზა ქართველი ერის პროვნიული შეგნების გამოფხიზლებისათვის.

## 2

ქართველი სალხი, ქართული ლიტერატურა შე-19 საუკუნის 50-იანი წლებიდან რუსი რევოლუციონური ინტელიგენციას-

<sup>1</sup> როგორც 1899 წ. გამოკემულ იოსებ იმედაშვილის „ცხოვრების ხტეში“ გამოქვეყნებულ ქართული თეატრისათვის ნება დართულ ზებერტუაროდან ჩანს, მასში დიდი ადგილი პქონია დათობილი ფრანგულიდან თარგმნილ და გადმოკეობულ პიესებს. მათ შორის:

1. ეოჩ დანდენი — მოლიერისა, შ. თუმანიშვილის თარგ.
2. სამშობლო — სარდუსი, გადმოკეთებული დ. ერისთავის მიერ.
3. სამეფო ტახტისათვის ინუ იაკობინელები — ფრანსუა კოპპესი, თარგ. პ. ყიფიანისა.
4. სეილიელი დალაქი — ბომარშესი, თარგ. დ. ყიფიანისა.
5. სიუზანა — ა. დიუმასი, თარგ. ვ. რცხილაძისა.
6. სკაპენის ცელეტობა — მოლიერისა, თარგ. აკაკი წერეთლისა.
7. უნდა გავიყარნეთ — სარდუსი, გად. ვ. აბაშიძის მიერ.
8. ფიგაროს ქორწინება — ბომარშესი, თარგ. სტ. ჭრელაშვილისა.
9. ქართველი დედა — არნოსი, გად. ა. ცაგარლისა.
10. აღრიენა ლეკუერერ — სკრიბისა და ლეგუეესი, თარგ. დ. მესხისა.
11. დენიზა — ა. დიუმასი (შვილის), თარგ. კ. ბაქრაძისა.
12. დონ-ეუანი — მოლიერისა, თარგ. სტ. ჭრელაშვილისა.
13. ერნანი — ვ. ჰიუგოსი, თარგ. ა. ნიკიტინისა.
14. კრიჟანგი (ქუნწი) — მოლიერისა, თარგ. არვიციშვილისა.
15. მადამ სენ-ეენ — სარდუსი, თარგ. კ. მესხისა.
16. მარგარიტა გოტიე — ა. დიუმასი, თარგ. დ. მესხისა და სხვ.

თან ერთად სასტიკად ებრძოდა მონარქიის ინტერესებს, მა-  
რამ რუსეთის იმპერატორს აუკაცდა იაკობის დარცველი რეაქტ-  
ონერა პუბლიცისტები, როგორც რუსეთში. ისე საქართველ-  
შიაც. საკმაოა გავიხსენოთ რუსეთში კატკოვი. გაზეთ „მო-  
კოვსკიე ვედომოსტის“ ცნობილი რედაქტორი და საქართ-  
ლოში თავადი გ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი, ავტორი წიგნაკისა -  
«О существе национальной индивидуальности и об ин-  
новательном значении крупных народных единиц».

გ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი ამ წიგნში ამტკიცებდა მცდე-  
ერების დიდ ეროვნებაში გათქვეფის აუცილებლობ-  
და ეს მას ისტორიული განვითარების კანონზომიერ შედეგი  
მიიჩნდა. გ. ბაგრატიონ-მუხრანსკიმ თავისი „ნაშრომი“ ახალ  
გაზრდა დავით ერისთავს მიაართვა სახსოვრად. დავით ერ-  
თავმა უკან დაუბოუნა წიგნაკი შემდეგი წარწერით:

О существе ты написал,  
Мой друг, более ста страниц,  
Но этим только доказал  
То, что мы знали без твоей:  
Что ты совсем не существо,  
И нуль меж крупных единиц.

გავეცა ხანი და დავით ერისთავმა ფრანგულიდან გადმო-  
კეთა ვ. სარდუს პიესა „სამშობლო!“. ამ პიესით დაიმკვირ-  
მან სახელი ლიტერატურაში, შექმნა ეპოქა ქართული თე-  
რის ისტორიაში, ალაპარაკა საზოგადოება. ხოლო გ. ბაგ-  
ტიონ-მუხრანსკის ტიპის მონარქისტებს გესლი და ბრაზი  
თხევინა. ქართველი ხალხის საყვარული დავით ერისთავის  
ში აკაკი წერეთელმა შემდეგი სიტყვებით გამოხატა:

ძღვნად და საკურთხად სამარადისოდ  
საიმკვენიო და საამსოფლო;  
ღირსმა ერის ძემ, თვით ერისთავმა  
სამშობლოსათვის დასდგა „სამშობლო“.

ცნობილი პოეტისა, დრამატურგისა და საზოგადო მოღ-  
წის გიორგი ერისთავის შვილი — დავით ერისთავი დაიბა-  
და 1847 წ. ბავშვობიდანვე მან საფუძვლიანი განათლება მიიღ-  
სწავლობდა ქართულ, რუსულ და ფრანგულ ენებს. 1861  
წლიდან ქ. ოდესაში გაემგზავრა სასწავლებლად, სადაც სწ-  
ლობდა კერის პანსიონში. პანსიონში ასწავლიდნენ: ფრ-  
გულ, ინგლისურ და გერმანულ ენებს; ფლეიტის, ვიოლინის



და პიანინოს დაკვრას, თეატრობას, ცურვას, ფარიაობასა და სხვა საგნებს. 1867 წ. დავით ერისთავი ოდესის უნივერსიტეტში შევიდა იურიდიულ ფაკულტეტზე. შემდეგ საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე გადაირიცხა. 2 წლის შემდეგ გადავიდა პეტერბურგის სამკურნალო აკადემიაში. 1871 წ. უმაღლეს სასწავლებელს თავი დაანება და სამშობლოში დაბრუნდა.

დავით ერისთავი წერდა ლექსებს რუსულად და ქართულად. ჯერ კიდევ პეტერბურგში ყოფნისას იგი უანლოვდება რუს მწერლებს. დავათს დიდი ნიჭი ჰქონდა დეკლამაციისა და კარგად კითხულობდა ფრანგულ და ქართულ ლექსებს, ხოლო როგორც მისი ბიოგრაფი იონა მეუნარგია გადმოგვცემს, დავითი რუსული ლექსის უებრო მკითხველი ყოფილა. ქართული ლექსის კითხვაში ერისთავს ისეთი მეტოქე ჰყავდა, როგორც მამია გურიელი იყო, ხოლო რუსულ ლექსს ვირტუოზულად კითხულობდაო.

რუსეთიდან მოწერილ ერთ წერილში დ. ერისთავი ეხება ლიტერატურულ საღამოს, რომელსაც ცნობილი რუსი პოეტი ა. მაიკოვიც დასწრებია. მაიკოვს წაუკითხავს ლექსები. რაც დავითს ძალზე მოსწონებია. დ. ერისთავი ამ წერილში სხვათა შორის ამბობს: — «Фюфанов тоже читал, хотел подражать мне, но ни к селу, ни к городу, так что вышло комично и публика рассмеялась».

როგორც აქედან ჩანს. დ. ერისთავის დეკლამაცია ცნობილი ყოფილა რუსი პოეტებისათვისაც და ზოგიერთები კიდევც ცდილობდნენ მისთვის მიეხაძათ.

პეტერბურგში ყოფნისას დ. ერისთავმა „დროებაში“ დაბეჭდა ქართულად დაწერილი ორი ლექსი<sup>1</sup>. პირველი მიმართულია ХХХ-დში (ილია ჭავჭავაძე). ილიას შემოქმედებას დავით ერისთავზე დიდი გავლენა მოუხდენია. ცხადია, „სამშობლოს“ ავტორი მოხიბლული იქნებოდა ილიას თხზულებებით.

„აჩრდილს“ დავით ერისთავი ხშირად თურმე საჯაროდ კითხულობდა და იმდენად იყო გატაცებული ამ პოემით, რომ სარდუს დრამის გადმოკეთებისას მან პიესის მთავარ გმირს

<sup>1</sup> „დროება“, 1869 წ. № 7.

ლოცვად ითქმევინა „აჩრდილის“ ბოლო სტროფები. ილია ქუ  
ჭავჭავაძისადმი პატივისცემისა და სიყვარულის გრძნობით არა  
გაელენდილი დავით ერისთავის ზემოთხსენებული ლექსი: -

ძმო პოეტო! როს ვკითხულობ შენსა ლექსებსა  
და ვიზიპირებ შენგან ნაწერ წმინდა სიტყვებსა,  
მადლობას გწირავ, რომ პირველად შენგან ვისწავლე  
ჩემი მამულის პატივცემა და სიყვარული.

ილია ქავჭავაძეც პატივსა სცემდა ახალგაზრდა ერისთავს  
რასაც ილიას მიერ მისთვის მიწერილი წერილები ადასტუ  
რებს.

ეროვნული პრობლემით დავითი ადრევე დაინტერესდ  
ილიასადმი მიძღვნილ ლექსს გარდა, ეს ჩანს „კრებულში“  
დაბეჭდილ ნაწარმოებიდან „წყლებზე“<sup>1</sup>. დავითი აღტაცებლ  
იგონებს ფრანგ ქალს — ჟანნას, როსლის იდეალი სამშობლო  
სათვის თავდადებდა. ჟანნა სისულელეთ აცხადებს სარდუს ბ  
ესის გმირის დოლორესის სიტყვებს: — *Je suis femme et la  
patrie a moi c'est l'amour!* (მე ქალი ვარ და სამშობლო  
ჩემთვის — სიყვარულია). ჟანნას დოლორესის სიტყვები ას  
გადაუკეთებია: „მე ვარ ქალი მშვენიერა საფრანგეთისა და  
სიყვარული ჩემი სამშობლოა“. ამ ნაწარმოებში, გარდა ქალთ  
პატივისცემისა, ერისთავი ამჟღავნებს დემოკრატიული საფ  
რანგეთის სიყვარულს, ილაშქრებს დაპყრობით ომის წინააღ  
დეგ.

საქართველოში დაბრუნებისას დავით ერისთავმა, გარდ  
უბადლო დეკლამატორისა, სახელი გაითქვა აგრეთვე, როგორც  
მოსწრებული სიტყვის პატრონმა, ოუმორისტმა, მარჯვე ფ  
ლეტონისტმა და მომუნასიბემ. ქართველი საზოგადოებ  
აალაპარაკა გრაფ სოლოგუბის „ალავერდის“ საპასუხო  
რუსულად ნათქვამმა მისმა „იახშიოლმა“. მაგრამ ყველაზე  
მნიშვნელოვანი, რითაც დავით ერისთავმა სახელი მოიხვეჭა  
მაინც თეატრში მოღვაწეობა იყო.

1877 წ. დ. ერისთავმა კუკიაში გამართულ საღამოზე ით

<sup>1</sup> „კრებულში“, 1872 წ. № 10—11—12.

მაშა გრიბოედოვის კომედიაში — „ვაი ჭკუისაგან“, შეასრულა ჩაიკის როლი. მანვე წაიკითხა მოხსენება გრიბოედოვზე.

1879 წ. შესდგა ქართველი არტისტების დასი. რითაც საფუძველი ჩაეყარა მუდმივ ქართულ დრამატულ თეატრს. დავით ერისთავი ამ საქმის ერთ-ერთი ინიციატორთაგანი იყო. მან რამდენიმე პიესა გადმოაქართულა და გადმოაკეთა, ქართული თეატრის ღარიბი რეპერტუარი გაამდიდრა და შეავსო. დავით ერისთავის სიყვარულს თეატრისა და საერთოდ ხელოვნებასადმი ყველა მისი თანამედროვე ადასტურებს. არტისტი კოტე მესხი დ. ერისთავზე ამბობს: — „არ მინახავს იმაზედ მეტად თეატრისა და ხელოვნების მოყვარული კაცი“. თეატრის სიყვარულს გარდა დ. ერისთავს დიდი გემოვნებაც ჰქონდა; ორი სახელოვანი გენიოსი ქართველი არტისტის სცენაზე გამოსვლა მის სახელთანაა დაკავშირებული; ნატო გაბუნია პირველად მან ჩამოიყვანა გორიდან, ხოლო ვ. ალექსი-მესხიშვილი თბილისის რუსულ სცენაზე „აღმოაჩინა“. რუსული დასის ერთ-ერთ წარმოდგენას დასწრებიან: დავით ერისთავი, ილია ქავჭავაძე და იმ დროის ქართული დასის რეჟისორი — მიხეილ ბებუთაშვილი. „მეოთხე მოქმედების შემდეგ სამთავე ერთად შევიდნენ კულისებში, მონახეს ლაღო და ერთის ამბით გამოეცნაურნენ, დავით ერისთავმა, როგორც სასცენო ხელოვნების კარგმა მცოდნემ, მაშინვე განსჭვრიტა ლაღოს სასცენო დიდი ნიჭი, ველარ დაჰმალა თავისი სულიერი აღმაფრენა და რა მობრუნდა ბებუთაშვილისაკენ, აღტაცებით შესძახა: — «Наконец то я нашел моего Химшнашвили!»<sup>1</sup>.

### 3

დავით ერისთავს, ვიდრე თითონ გადმოაკეთებდა სარდუს პიესას, იგი დამიტრი ყიფიანისათვის გადაუცია გადმოსაკეთებლად, მაგრამ ყიფიანს რაღაც მიზეზის გამო არ გადმოუკეთებია. 1881 წ. ივლისში დავით ერისთავმა თავის სოფელ ოძისში დაამთავრა „სამშობლოს“ გადმოკეთება. დამთავრების

<sup>1</sup> დ. კასრაძე, „ველიდემერ ალექსი-მესხიშვილი“. გვ. 31-32.

შემდეგ პიესა მწერალთა წრეში წაიკითხა. კათხვას დაესწრნენ: ვ. აბაშიძე, კ. მესხი, ი. მეუნარგია და სხვები. შთაბეჭდილება დიდი მოუხდენია და გადაუწყვეტაათ მისი დადგმა, მით უმეტეს, რომ ქართული თეატრის რეპერტუარი დიდ სიღარიბეს განიცდიდა („სამშობლო!“ ქართულად პირველად დაიბეჭდა ივერიაში“. № 10, 1881 წ.).

დააწყეს პიესის მზადება. რეჟისორობა იკისრა მიხეილ ბე-ბუთაშვილმა. დეკორაციები დახატა იტალიელმა ჟუსტამ და იანვრის თვეში ქართულმა დასმა განცხადებანიც გამოუშვა გაზეთებში. „დროების“ 1882 წლის მე-12 ნომერში (სამშობა-თი) ვკითხულობთ:

„საზაფხულო თეატრში ოთხშაბათს, 20 იანვარს, ქართუ-ლი დრამატული დასის არტისტებისაგან იმპერატორი ალექ-სანდრე 2-ის სახელობის ბავშვთა თავშესაფარ სახლის სასარ-გებლოდ, წარმოდგენილ იქნება პირველად

#### ს ა მ შ ო ბ ლ ო

დრამა 5 მოქმედებად და 7 სურათად.

ფრანცუზულიდან გადმოკეთებული თ. დ. გ. ერისთავისა-გან. ახალი დეკორაცია. მეტეხის ციხე და ისტორიული ჩაც-მულობა. ზილეთები ისყიდება თეატრის კასაში. დასაწყისი 7 $\frac{1}{2}$  საათზე“.

განცხადება დაიბეჭდა გაზეთ „Кавказ“-შიც, რომელ-საც იმჟამად დავით ერისთავი რედაქტორობდა. რა თქმა უნ-და, იმპერატორის სახელი ფარად იხმარეს, რათა დასს ადვი-ლად გადაელახა ყველა დაბრკოლება, რაც მოსალოდნელი იყო ეროვნული გრძნობის აღმძვრელი დრამის დადგმის წი-ნააღმდეგ. 1882 წ. იანვრის 20-ს, ოთხშაბათს, გაიმართა „სამ-შობლოს“ პირველი წარმოდგენა ქართულ თეატრში, მტკვრის პირას, კუკიის ხილის მახლობლად. შთაბეჭდილება ძღაერზე უძლიერესი იყო. „სამშობლოში“ საზოგადოებამ თავისი იდე-ალებას განსახიერება დაინახა. ქართველები, რომლებიც მხო-ლოდ ოცნებით თუ წარმოიდგენდნენ მონარქიული რუსეთის

კლანკებიდან თავის დაღწევას, სცენიდან ისმინდნენ შეძღვე  
ამაღლელებელ სიტყვებს: „ქართველები აგრე მალე როდი დას-  
თობენ თავის სამშობლოს. ბევრი ამისთანა შავი დღე უნახავს  
საქართველოს, მაგრამ ისევ ისე ფეხზე დამდგარა, ისევ გამოზ-  
რუნებულა, ისევ ამაღლებულა“.

მაყურებელზე დიდ გავლენას ახდენდა ეროვნულ-განმა-  
თავისუფლებელი ბრძოლის მეთაურის. ილია ჭავჭავაძის სი-  
ტყვები „აჩრდილიდან“. იარაღ-ასხმული. შეთქმული ქართვე-  
ლი ვაჟკაცები ღმერთს ევედრებიან — საქართველოსო

სახელოვანი განუახლე წარსულთ დღეო ყოფა,  
ჰამა-ჰაპური სულა, გული მოამაღლე შეილსა!  
რაცა ტანჯული ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფ-  
მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა.

შეპყრობილი ქართველი შეთქმულნი, მტრების წინაშე  
გაბედულად იბრძვიან: „გაუმარჯოს საქართველოს“.

აი გოგია დიაკვანი ადის სამრეკლოზე. ვინიცობა მან ქა-  
ლაქ გარედ დაბანაკებულ ქართველ ჯარს შემოსვლის ნიშანი  
მისცა. საქართველო დაიღუპება და გადაარჩება დიაკვანი, ხო-  
ლო თუ გლოვის ზარი დარეკა, იგი საქართველოს იხსნის და  
თავს დაიღუპავს.

ადის გოგია დიაკვანი სამრეკლოზე, ელიან მისი ამხანაგე-  
ბი და საზოგადოებაც უცდის: პირადული გრძნობა დასძლევს,  
ცოლ-შვილის სიყვარული, თუ საქვეყნო, სამშობლოს სიყ-  
ვარული.

ამ დროს გაისმის ზარი გლოვისა, ნიშანი იმისა, რომ თბი-  
ლისს ქართველთა ჯარი არ უნდა შემოვიდეს. თორემ დაიღუ-  
პება. და ეს მაჩვენებელია იმისა, რომ გრძნობა სამშობლოს  
სიყვარულისა პირად ბედნიერების გრძნობაზე უფრო ძლიე-  
რია. საქართველო იხსნა გოგია დიაკვანმა. მაგრამ თვით გან-  
გმარული დაეცა სამშობლოს სამსხვერპლოზედ.

პირად გრძნობაზე სამშობლოს სიყვარულის, მოვალეობის  
გრძნობის გამარჯვება, ყველაზე კარგად ჩანს ლევან ხიმშიაშ-  
ვილის მოქმედებაში.

„სამშობლოს“ წარმოდგენით აღფრთოვანებული ხალხი

სახლში მიმავალ დავით ერისთავს გზაში უხვდებოდა, მოძრაობა ჩერდებოდა ქუჩებში<sup>1</sup>. „სამშობლოს“ პირველი წარმოდგენის დამსწრე, ერისთავის ბიოგრაფი ი. მეუნარგია სწერს: „ეს პირველი წარმოდგენა კი არ იყო „სამშობლოსი“, ეს იყო პირველი ნამდვილი წარმოდგენა ქართულ ენაზე“.

20 იანვრის წარმოდგენის დამსწრე იგივე მეუნარგია გადმოგვცემს: „წარმოდგენისას ნურასა მკითხავთ, „მისა მნახავს ნახული აღარა მოეწონების“... თეატრი იმტერეოდა შედღღებულის ხალხის ტაშის კვრისა და ვაშას ძახილისაგან“

წარმოდგენის დამთავრების შემდეგ ერისთავს არტისტებმა დაფნის გვირგვინი მიართვეს — ატლასის ლენტით. ეს გვირგვინი ამჟამად თბილისის თეატრალურ მუზეუმშია დაცულად ატლასზე შემდეგი წარწერაა:

„თფილისი.

სამშობლო

ქართული დრამატიული დასისაგან.

მ. მ. საფაროვი-აბაშიძისა ბ. ა. ხერხეულიძე, მ. მ. მძინაროვიძისა, ნ. მ. გაბუნია, ბ. რ. კორინთლისა, ქ. მ. ანდრონიკოვისა, ი. ქ. ბროძელი, ვ. ა. აბაშიძე, ა. მ. ყაზბეგი (მოხევე), კ. დ. ყოფიანი, კ. ს. მეხი, ვ. ალექსი-მესხიევი, კ. მ. მძინაროვი, ა. ცაგაირელი, ა. ს. ჩუბინაშვილი, ნ. მ. შიშინაშვილი (თომაშვილი)

დავით ერისთავს

პირველი წარმოდგენა 1882 წ. 20-ს იანვარს“.

რეჟისორ ნ. ბებუთაშვილს მიართვეს ჩანგი, დაფნის ფოთლებით შემკული, ატლასისავე აფიშით. პიესის დამთავრებულ შემდეგ ავტორი და რეჟისორი საზოგადოებამ ხელში აიყვანა, ვაშას ძახილით და ზეიმით გააცილა. გაზ. „დროება“ სწერდა: „ეს წარმოდგენა იყო ნამდვილი უღესასწაული დრამის გადმოკეთებელის დ. გ. ერისთავისათვის და რეჟისორ თ. ბებუთავისათვის. ერთი და მეორეც რამდენჯერმე გამოიხმო საზოგადოებამ ანტრაქტებში და ტაშის კვრით დაასაჩუქრა. ერთი: მშვენიერი გრძნობის აღძვრისათვის და მეორე: პიესის დი-

<sup>1</sup> 1882 წ. დავით ერისთავი ცხოვრობდა ონიკოვის სახლში, ნეკრასოვისა და ელისაბედის ქუჩის კუთხეში, № 10 (ელისაბედ დავითის ასულო ერისთავის ცნობა).

რსეულად დადგმისათვის. ნიშნად პატივისცემისა ქართულმა დასმა უძღვნა „სამშობლოს“ ავტორს დაფნის გვირგვინი ატლასის აფიშით და ამ პიესის გამმართავს დაფნისავე ჩანგი ამგვარისავე აფიშით. წარმოდგენის გათავების შემდეგ ორივენი ხელით აიყვანეს, გამოიყვანეს თეატრიდამ და ერთის ბრაოს ძახილითა და ტაშის კვრით ჩასვეს ფაიტონში. ერთი სიტყვით, დიდი ამბავი იყო.

„სამშობლო“ მეორედ დაიდგა იანვრის 22-ს. ამ სპექტაკლმა მეტი შთაბეჭდილება მოახდინა. 1882 წ. გაზ. „დროება“ (№ 17) წერს: — „ამ პარაკევეს წარმოდგენა თ. დ. გ. ერისთავისაგან გადმოკეთებული დრამის — „სამშობლოსა“ უკეთ წავიდა ვიდრე პირველი“.

„სამშობლოს“ გამარჯვების მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს მაშინდელ პოლიტიკურ ვითარებაში უნდა ვეძიოთ, შემდეგ პიესის ღირებაში. მაგრამ იყო კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც აგვირგვინებდა ყველა ამ ღირსებათ. ამ გარემოებას ქმნიდნენ ნიჭიერი არტისტები, რომლებიც მხარშუდგნენ ლიტერატურას, ქართველ ხალხს და მათთან ერთად იბრძოდნენ მონარქიის წინააღმდეგ.

სიმონ ლიონიძის როლს ასრულებდა კოტე ყიფიანი. ეს როლი კ. ყიფიანმა შექმნა. ლევან ხიმშიაშვილის როლის აღმსრულებელი ვლადიმერ ალექსი-მესხიშვილი ხომ საგანგებოდ მოსძებნა „სამშობლოს“ ავტორმა. კ. ყიფიანს ლიონიძის როლის აღსრულებაში ხელს უწყობდა დარბაისლური სიღინჯე, ხოლო ქულაჯაში გამოკვართული და ხმალ-ხანჯალ ასხმული, ლამაზი და ახალგაზრდა მესხიშვილი უბადლო ხიმშიაშვილი იყო. ფაიხოშის როლს ასრულებდა მ. საფაროვი-აბაშიძეა. ამათ გარდა თამაშობდნენ ცნობილი არტისტები: ვ. აბაშიძე, კ. მესხი, ნ. გაბუნია და სხვ.

„დროება“ 1882 წ. მე-17 №-ში წერს: „განსაკუთრებით ბევრი და ღირსეული ტაში და თანაგრძნობის ნიშანი მიიღო სიმონ ლიონიძის მოთამაშემ ბ-ტ ყიფიანმა და ლევან ხიმშიაშვილის წარმომადგენელმა ბ-ნ ალექსიევი-მესხიევმა“.

გაზეთის მშრალი ქრონიკები მეტ მასალას არ გვაწვდის. საინტერესო ცნობას მესხიშვილის მიერ ლევანის როლის შეს-

რულებისათვის იძლევა მწერალი ილია ზურაბიშვილი (ელფთერაძე) თავის პორტრეტში — „ლადო მესხიშვილი“. ილია ზურაბიშვილს მესხიშვილი მრავალჯერ უნახავს ხიმშიაშვილის როლში; იმდენად პოპულარული ყოფილა „სანშობლო“. რომ უამრავი ციტატა ზეპირად მოჰყავს. დიდებულ სურათებს ჰქმნიდა ლადო ქეთევანთან, შაჰთან, ლიონიძესთან შეხვედრისას. მისი „ექსტაზით შეძახილი — საქართველოს გაუძარჯოს — სადღესასწაულო ზარივით გაიმოდა მთელ დარბაზში“. მეგობარს — ლიონიძეს, დაჰნაშავე ლადო მორჩილად ეხვეწება — „მომკალი სვიმონ, მომკალი, სიკვდილი მირჩვენის შენს სულგრძელ პატიებას“.

მესამე მოქმედებაში მტერთან — შაჰ-აბასთან შეღის ლადო. შეაქვს გმირული სული. იგი ძლევამოსილ მტარვალთან არის. სიკვდილი მოსალოდნელია, მაგრამ მესხიშვილს „ვერ შეამჩნევ დამარცხებულის ქედმოხრილობას ჯა შიშის ანარეკლსაც კი. პირიქით, დგას, როგორც თანასწორი თანასწორის წინაშე...“ „...თვალეებში გამბედავობის ელვარება... დგას ამაყად, ხმალზე ხელ დაბჯენილი“ — (ი. ზურაბიშვილი). ასეთი სცენები ქართველ მაყურებელს ეროვნულ ძალას ჰმატებდა, საბრძოლველად აღაგზნებდა, გამარჯვების იმედს უნერგავდა.

დიდი დამსახურება მიუძღვის „სანშობლო“ დადგმაში რეჟისორ ბებუთაშვილს. იგი პროფესიით ინჟინერი იყო, მაგრამ ლიტერატურის კარგი მცოდნე და სულით არტისტი.

პიესის დადგმის ისტორიისათვის საინტერესო ცნობას გადმოგვცემს კ. ყიფიანი: „ბებუთაშვილმა როლები გაგვიანწილა. მე ლიონიძე უნდა მეთავაშა. დავით ერისთავს მოკახსენე, რომ პიესაში შეეღობა გაქვს, ქართული ტრადიციის მიხედვით ლოცვა უფროსმა — ლიონიძემ უნდა სთქვას, პიესით კი ხიმშიაშვილი ამბობს. ერისთავი არ დამეთანხმა, მაგრამ მას — ბებუთაშვილმა პირდაპირ უთხრა, რომ ყიფიანი მართალიაო, შენ ტყუი იმასთანაო“<sup>2</sup>. რა თქმა უნდა, ყიფიანის არტისტული

<sup>1</sup> პატივემულმა ი. ზურაბიშვილმა გვათხოვა დაუბეჭდავი ხელნაწერ „ლადო მესხიშვილი“, რისთვისაც მადლიაას მოკახსენებთ.

<sup>2</sup> კ. ყიფიანი, „ჩემი არტისტობის თავგადასავალი“, „ფასკუნჯი“, 1909 წ., № 19.



აღლო სწორი გაშოვდა. ბებუთაშვილმა გადაუხვია პიესას და ლოცვა ათქმევინა მოხუცებულს, შეთქმულების მოთავეს, სიმონ ლიონიძეს. ეს ტრადიცია დამკვივრდა და ამ კორექტივით იღვებოდა შემდეგშიაც „სამშობლო“.

პიესას დამდგმელმა, არტისტებთან შეთანხმებით, კიდევ უფრო მეტი პატრიოტული ხასიათი მისცა. პიესით შეთქმულები მხოლოდ ლოცვას ამბობენ. დამდგმელმა შეთქმულებს ხელში ქართული, ეროვნული დროშა ააღებინა. ქართულ დროშა სიმბოლო იყო საქართველოს გათავისუფლებიანა, ამიტომ საზოგადოების აღფრთოვანებას იწვევდა. საზღვარი არა ჰქონდა, როდესაც მესამე მოქმედებაში ყიფიანმა მუხლი მოიყარა და საქართველოს დროშით ხელში დაიწყო ილია ჭავჭავაძის: ღმერთო მაღალო, ეს ქვეყანა შენი ხვედრია... ერთი ნაწილი საზოგადოებისა ფეხზე წამოდგა“.

თბილისს გარდა, „სამშობლო“ იღვებოდა სხვა ქალაქებშიც (გორი, ფოთი, ბათუმი და სხვ.) განსაკუთრებით დიდი აღფრთოვანება გამოიწვია ამ პიესამ ქუთაისში.

თბილისის თეატრალურ მუზეუმში დატულია 1883 წლის აფიშა თბილისის დრამატულ დასის მიერ ქუთაისში წარმოდგენილ „სამშობლოსი“:

„ოთხშაბათს 6 ივნისს თბილისის ქართული დრამატული არტისტებისაგან წარმოდგენილ იქნება სამშობლო დრამა 5 მოქმედებად და 6 სურათად, ფრანციკულიდან გადმოკეთებული ო. დ. გ. ერასთაევისაგან. მომქმედნი პირნი:

სვიმონ ლიონიძე — ა. მოხევე.

ქეთევან, ამისი ცოლი — ქ. ანდრონიკოვასა.

ლეივან ხიმშიაშვილი — ვ. ალექსიევი-მესხიევი.

დიმიტრი დადიანი, მთავრის შვილი — ს. ივანშიძე.

შაჰ-აბასი — ვ. აბაშიძე.

ფაიხომ, ამისი ქალი — მ. საფაროვ-აბაშიძე.

და სხვ. (აფიშა მთლიანად არ მოგვეყავა)

„სამშობლოს“ მარტო ტაში, ვაშას ძახილი და აოტაციების გრძნობა როდი გამოუწვევია. მან ფართო გამოჩნაურება ჰპოვა ქართულსა და რუსულ პრესაში. მოწინავე ნაწილი რუსუ-

ლი საზოგადოებისა „სამშობლოს“ აღტაცებით შეეჯება, ქართველ საზოგადოებასთან ერთად. მაგრამ რეაქციონერი პუბლიცისტის კატკოვის გაზეთ „Московские ведомости“-ს 1882 წ. 44-ე ნომერში დაიბეჭდა კორესპონდენცია, რომელიც მასხარად იგულებდა ქართველობას „სამშობლოს“ წარმოდგენისათვის და რჩევას იძლეოდა — ეროვნული დროშები ქართველებს გოღფრუას ცირკისათვის მიეყიდათ. კორესპონდენტი С. Р. სწერდა: «Жаль затрат сделанных на постановку пьесы, но оне, кажется, могли бы окупиться от продажи декорации, костюмов и грузинских знамен в здешний цирк братьев Годфруа. Кто-то, непричастный местному патриотизму и сепаратизму, так сострил над этою перделкой князя Д. Г. Эристави:

В порыве молодчества в патриотическом чаду.

Не отыскав отечества его ты занял у Сарду»<sup>1</sup>.

დიდმპყრობელი კორესპონდენტი დასცინის ქართულ ეროვნულ დროშებს. ქართველების მიერ პიესის წარმოდგენას სეპარატისტულ განწყობილებად მიიჩნევს. სეპარატიზმში იგი გულისხმობს იმას, რასაც ჩვენ ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას ვუწოდებთ, ღვარძლიანი ლექსით კი საქართველოს არ არსებობას აჩვენებს.

„სამშობლოს“ წინააღმდეგ გაილაშქრა აგრეთვე თბილისის იუმორისტულმა ჟურნალმა „Гусли“.

კატკოვის გაზეთში მოთავსებულმა კორესპონდენციამ ქართველი ხალხის სამართლიანი აღშფოთება გამოიწვია. პროტესტი მრავალმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ გამოთქვა. კატკოვის გაზეთის საპასუხო წერილი დაბეჭდა თბილისის თავად-აზნაურთა მარშალმა შაქრო (ლუარსაბ) მაღალაშვილმა — საზოგადო მოღვაწემ, თეატრალმა და ილია ჭავჭავაძის შეგობარმა<sup>2</sup>. მაგრამ ყველაზე სასტიკი და საკადრისი პასუხი „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ ილია ჭავჭავაძემ გასცა. ილია ჭავჭავაძე სწერდა რეაქციონერი კატკოვის საპასუხოთ: „ყველაზე სა-

<sup>1</sup> «Московские ведомости», 1882 г., № 44.

<sup>2</sup> «Голос», 1882 г., № 70.

შიშარი და საზიზღარი ბეზლობა ეს ბეზლობაა, რომელსაც საგნათ მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს, თავის გულს ნაღები, სულის წყურვილი საქვეყნოდ გამოფინოს. ამისთანა ერის წინაშე ერთი გაცვეთილი მბებზღარი უფრო შემძლებელია და ღონიერი, ვიდრე მთელი ერი. იმიტომ, რომ მბებზღარს ყოველივე იარაღი ხელში აქვს და დაბეზლებული კი იარაღ აყრილია. დაბეზლებულს აღარა რჩება რა ხოლმე იმის მეტი, რომ გულში უნდა ჩაიხვიოს უსამართლოდ გაუპატიურებული, მაგრამ სამართლიანად გაბოროტებული გრძნობა. ეგრეთ ჩახვეული გრძნობა საღესავია იმისი, რის დაჩლუნგებაც სასურველია ხოლმე<sup>1</sup>.

„კატკოვის პასუხად“ გადაბეჭდა რუსულმა პრესამ რუს მოწინავე საზოგადოებაში ილიას წერილმა კმაყოფილება გამოიწვია. ი. წინამძღვრიშვილი მოსკოვიდან სწერდა ილიას: „ჩემი სიამოვნება იმან უფრო აქვია, რომ აქ, არათუ სოჭებში, ერთი რუსი არ შემხედრია, რომელსაც არ გამოეთქვას აღტაცებული კმაყოფილება შენ წერილზედ“<sup>2</sup>.

„Московские ведомости“-სასტიკად გააკრიტიკა სტეფანე ჰრელაშვილმა<sup>3</sup>. თუ რუსი რეაქციონერები ებრძოდნენ „სამშობლოს“, მას რუს რევოლუციონერთა შორის დამცველნიც გამოუჩნდნენ. ცნობილმა პუბლიცისტმა ნ. მიხაილოვსკიმ „Отечественные записки“-ში „სამშობლოს“ დასაცავად სტატია მოათავსა ნ. მიხაილოვსკი გამოთქვამდა რუსი ინტელიგენციის განწყობილებას და პროტესტს უცხადებდა კატკოვს: «Русские люди в целом, конечно, не виновны в диком требовании г. Каткова продать грузинские знамена в цирк для украшения пантомим. Да это и чистый вздор в узко практическом смысле, то есть, грузинские знамена останутся неприкосновенны на том самом месте, где они и теперь находятся...»<sup>4</sup>

<sup>1</sup> „დროება“, 1882 წ., 40 — „კატკოვის პასუხად“.

<sup>2</sup> S 5296.

<sup>3</sup> „იმედი“, 1882 წ., № 7—8.

<sup>4</sup> «Отечественные записки», 1882 წ., №4—წერილი «Записки современника» (ხელს აწერს Н. М.—ნ. მიხაილოვსკი).

„სამშობლოს“ მაქებაართა შორის იყვნენ ისეთები, რომლებიც პიესის ზოგიერთ ნაკლს აღნიშნავდნენ. მაგ. სტ. კრელა შვილი ზემოთ დასახელებულ წერილში ამბობდა, რომ ღრამის სისრულისათვის საჭირო იყო გაგება იმისა, თუ როგორ ვავიჯდნ. ლიონიძე მტრების ჰაერ გარშემორტყმულ ქალაქიდან. საჭირო იყო დავით ბატონიშვილის მოქმედებაში ჩვენება. კრელა შვილს ნაკლად მიაჩნია „სამშობლოს“ გმირების „ფრაზიორობა“ და ზოგიერთი სიტუაცია, მაგ. სვიმონ ლიონიძის შეუღლისა და ლევან ხიშიაშვილის მიჯნურობის ამბავი:

აკაკი წერეთელი ქუთაისის გაზეთ „შრომის“ „სათეატრო შენიშვნებში“ აქებდა „სამშობლოს“, მაგრამ შემდეგ ნაკლს აღნიშნავდა:

1. პიესაში — ქართველთა ჯარები ისე ჯაბანად არიან გამოყვანილი, რომ მართლა და ცხვრები ეგონება მკითხველს. იჭერენ თებებსავე და აბრჩობენ ძალებსავეთ.

2. ავტორი ამბობს შაბ-აბასს ჯარი ცოტა ჰყავსო... ეს კი ძალიან ტორიულად სწორე არ არისო — თუ ოდესმე დაუშარცხებიათ ქართველები, დაუშარცხებიათ რიცხვით და არა ვაჟაკობით.

3. ბერი რომ შემოჰყავთ და გაჰყავთ ისე, რომ თათქობს ბზოს თავი შეიოჰქონდეთ, რათა და რისთვის; ავტორს უნდა ეჩვენებინა ჩვენთვის თუ რათ დაიჭირეს და რა იყვნენ ძველ ბერები და სხვ.

4. ყაენმა რომ ქართლ-კახეთი ამოაგდოს, თბილისი დაიჭიროს და იმერეთში ვერ გაეგოთ შეუძლებელია. ვთქვით ვერ გაეგოთ, მაგრამ დაღიანი ისე როგორ მოიხერხებდა თბილისის მდი, რომ ვერა გაიგო რა.

მთავარ ნაკლად პიესისა აკაკის მიაჩნია ქეთევანის გაქცევაზე გამოყვანა. — „ქეთევან ისე მოჰგავეს ქართველ ქალს. როგორღვეელი მტრედსა“. — „ჩვენის დედების ასე უკუღმართად სცუნაზე გამოყვანა, როგორც ქეთევანია, უსამართლო ცალსწამებია“. ეს აზრი გაამეორა აკაკიმ 1884 წ. დაწერილ მოთხრობაში „სამგვარი სიყვარული“.

ს. კრელაშვილისა და ა. წერეთლის შენიშვნებში აღნიშნუ

ლი ზოგიერთი ნაკლი ერისთავის „სამშობლოს“ მართლაც ახლავს. კრელაშვილი თავის წერილში წერდა: „მაგრამ იქნება ეს ნაკლოვანებანი შეადგენენ ერთიანად დედანის კუთვნილებას, თ. ერისთავს არა ჰქონდეს შიგ წილი. ფრანციკულს უყოფიწარობის გამო ჩვენ არ წაგვიკითხავს სარდუს თხზულება ორიგინალში“.

მართლაც, აქ შენიშნული ნაკლი, თუ ეს ნაკლად ჩაითვლება, თითქმის ყველა ორიგინალის კუთვნილებას შეადგენს, რასაც სპეციალურად განვიხილავთ. რაც შეეხება აკაკის შენიშვნას ქეთევანის შესახებ, რომ ქეთევანი ქართველი ქალია და ეს ტიპი ქართველი დედების ცილისწამებააო, უნდა შევნიშნოთ, რომ ქეთევანი დ. ერისთავს, მართალია, ლიონიძის ცოლად ჰყავს გამოყვანილი, მაგრამ ქეთევანი ქართველი ქალი არ არის და. მაშასადამე, არც ქართველი დედაა. ქეთევანი სპარსელია, რომელიც ლიონიძემ ტყვეობიდან დაიხსნა, მონათვლინა და ცოლად შეირთო. იგი გასცემს ქართველთა შეთქმულებას, მაგრამ არა იმისათვის, რათა თავის თანამეგობარს — სპარსელებს დაეხმაროს, არამედ იმისთვის, რომ თავისი საყვარელი (ლევან ხიმშიაშვილი) იხსნას სიკვდილისაგან. იგი მონა პირადი გრძნობისა და სწორედ ეს არის მისი შეცოდება.

მთავრობამ ერთხანად აკრძალა „სამშობლოს“ წარმოდგენა. მაგრამ შემდეგ მოხერხდა მისი აღდგენა და დიდხანს დარჩა თბილისისა და პროვინციის სცენის რეპერტუარში. თბილისს გარდა ყველაზე ხშირად მას ქუთაისის თეატრში თამაშობდნენ.

1892 წ. ილია ჭავჭავაძე დასწრებია თბილისში „სამშობლოს“ წარმოდგენას. სვიმონ ლიონიძის როლს ასრულებდა ვ. გამყრელიძე. ილიას ძალზე მოსწონებია მსახიობის თამაში და წერილიც უძღვნია სათაურით „ბ-ნი გამყრელიძე სვიმონ ლიონიძის როლში“.

ერთ ხანს ქართულ დასს აკაკი წერეთელი რეჟისორობდა. 1903 წ. 27 სექტემბერს აკაკიმ სეზონი „სამშობლოთი“ გახსნა! ხშირად ახლად გამოჩენილ არტისტს „სამშობლოში“ ათა-

<sup>1</sup> ნიკო გვარამია, მოგონებანი, „მნათობი“, 1939, № 10, გვ. 151.

მაშებდნენ და ამით მის არტისტულ ნიჭს სცდიდნენ ხოლმე გიორგი არადელ-იშხნელს პირველ გამოსვლისთანავე ლევან ხიმშიაშვილის როლი ათამაშეს.

ქუთაისში „სამშობლო“ იდგმებოდა შალვა დადიანის რეჟისორობით. უკვე მოხსენებულ არტისტთა გარდა, სხვადასხვა დროს ლიონიძის როლი შეუსრულებია: გ. ყალაბეგაშვილს; შ. დადიანს, ს. ივანიძეს. ხიმშიაშვილის როლი: კ. მესხს, ყალაბეგაშვილს, ი. ზარდალიშვილს, დ. აბდუშელს, ა. იმედაშვილს და სხვებს. შაჰაბაზისა: გ. იშხნელს, ვ. გუნიას, შ. დადიანს, გ. მატარაძეს, მ. გელევეანოვს, შ. საფაროვს, ალ. იმედაშვილს და თვით ლ. მესხიშვილსაც. ფაიხოშის: ტ. აბაშიძეს, ნ. მაჭავარიანს, ვ. დეისაძეს. ქეთევანისა: კოლხიდელს, ნ. დავითაშვილს, ნ. ჩხეიძეს. გოგია დიაკვნისა: კ. შათირიშვილს, ნ. გვარაძეს, ვ. შალიკაშვილს.

„სამშობლოს“ წარმოდგენაში ადრეც და უმთავრესად 905-იანი წლების შემდეგ, სხვა მრავალ არტისტს შორის მონაწილეობას იღებდნენ: ელ. ჩერქეზიშვილი, ნ. გოციირიძე, შ. სარაული, ი. ჟივიძე, ი. გრიშაშვილი, იოსებ იმედაშვილი, ლ. მეტრეველი და სხვ. 1909 წ. ნოემბრის 15-ს და 1910 წ. სექტემბრის 26-ს უთამაშია ი. გრიშაშვილს.<sup>1</sup>

სარდუს პიესა „Patrie!“ რუსეთშიაც იდგმებოდა, მაგრამ სიტყვა სიტყვითი თარგმნით. კარლოს (ქართულში—ხიმშიაშვილი) როლს მოსკოვის მცირე თეატრში ასრულებდა ა. იუჟინ-სუმბათაშვილი.

#### 4

ქართველმა მკითხველმა საზოგადოებამ იცის, რომ „სამშობლო“ გადმოკეთებულია სარდუს დრამა „Patrie“-დან, მაგრამ რა ურთიერთობა აქვს ერისთავის პიესას სარდუს დრამასთან, როგორ და რა შესცვალა დ. ერისთავმა, რა ჩაუმატა

<sup>1</sup> გამოყენებული გვაქვს საქ. თეატრალურ მუზეუმში დაცული აფიშები და პერიოდული პრესა.

და რა გამოაკლო, თითქმის არაფერ იცის, ამიტომ „სამშობლოს“ ვაგებებისათვის საჭიროა საკითხის ამ მხრივაც შესწავლა. ვიქტორიენ სარდუს (Victorien Sardou, 1831—1908) ფრანგ დრამატურგთა შორის საპატიო ადგილი უჭირავს. პელისიე სარდუს „Patrie“-ს თვლის თანამედროვე ფრანგული თეატრის ერთ-ერთ საუკეთესო დრამად. სარდუ ბრწყინვალე სტილისტი იყო, კომპოზიციის ოსტატი, მაგრამ როგორც პელისიეც შენიშნავს—მის გმირებს აკლიათ ფსიქოლოგიური სიღრმე და სიმარტივე.<sup>1</sup>

„Patrie!“-შიც ავტორის ეს თვისებანი მოჩანს, მაგრამ სარდუ ახერხებს თეატრალური ეფექტისათვის გამიზნულ სცენებით ადამიანის ბუნების სწორად გადმოცემას, მასში მოცემულია ბრძოლა სამშობლოსადმი მოვალეობის გრძნობასა და პირადული—ქალის სიყვარულის გრძნობას შორის, რაც პირველის გამარჯვებით თავდება. პიესას მელოდრამის ხასიათს აძლევს რომანტიულობა, სქემატურობა და ეფექტიური სცენები.

„Patrie!“ დაიწერა 1869 წ., დაიდგა იმავე წლის მარტის 18-ს პორტ-სენ-მარტენის თეატრში. სპექტაკლმა არაჩვეულებრივი შთაბეჭდილება მოახდინა, ეურნალის — „L'univers illustre“-ს ცნობით მაყურებლები მღელვარებისაგან ერთმანეთს ეხეოდნენ, ჰკოცნიდნენ, ტაროდნენ. „Patrie!“ წარმოდგენილ იქმნა ოთხასჯერ, რის შემდეგ შეწყდა მისი დადგმა და 17 წლის შემდეგ 1886 წ. კვლავ განახლდა.

ვიდრე გადავიდოდეთ ქართული „სამშობლოსი“ და ფრანგული „Patrie!“-ს ურთიერთობაზე, საჭიროა ვიცოდეთ, როდის გაეცნო დავით ერისთავი ვ. სარდუს ამ თხზულებას.

1872 წ. „კრებულში“ დაბეჭდილ ერისთავის ნაწარმოებიდან ჩანს, რომ 1870 წ. საფრანგეთისა და გერმანიის ომის დროს გერმანიაში—ემსში მყოფი დ. ერისთავი უკვე იცნობს

<sup>1</sup> პელისიე, „Французская литература“, XIX ч. II.

<sup>2</sup> „კრებული“, 1872 წ., № 10—11—12, დ. ერისთავის „წყლებზე“.

„Patrie!“-ს. ემსში გაცნობილმა ფრანგის ქალმა ჟანნამ მთხვაო—გადმოგვცემს დავითი, რომ დამეკრა ფორტეპიანოზე. რესპუბლიკური სინღერა—მარსელიეზა! მე ავდექი და მივედ ფორტეპიანოსთან, ჟანნამ დაუწყო ძეგნა მარსელიეზას. — რა არი, — სთქვა ჟანნამ,—ვის მოუტანია „Patrie!“ სარდუს გინახავთ ეს პიესა?

— დიახ, მინახავს<sup>1</sup>.

ჩვენ ხელთ გვქონდა დავით ერისთავის ნაქონი „Patrie!“ ფრანგული წიგნი, გამოცემა მეოთხე, 1870 წ., პარიზი (დაცულია თეატრალურ მუზეუმში, რომელსაც გადასცა დ. ერისთავი ასულმა, ელისაბედუ ერისთავმა). დავით ერისთავა გადმოგვთებისას ამ წიგნით უმუშავებდა. ამას ამტკიცებს წიგნზე მინაწერი შენიშვნები. მთავარი ცვლილება, რომელიც დ. ერისთავს გადმოკეთებისას მოუხდენია, შემდეგია: სარდუს დრამაში მოქმედება წარმოებს ბრიუსელში, 1568 წელს, ქართულში—თბილისს, მე-17 საუკუნეში. ფრანგულში: დაპყრობილ ქვეყანა არის ფლანდრია, ქართულში—საქართველო, ფრანგულში: დამპყრობელი არის ესპანეთის მონარქია, ქართულში—სპარსეთი. ფრანგულში დამპყრობელნი კათოლიკეები არიან, ქართულში—მაჰმადიანები. ფრანგულში: დაპყრობილნი სარწმუნოებით პროტესტანტები, კალვინისტები არიან ქართულში: ქრისტიანები, მართლმადიდებელნი. ამ მთავარ ცვლილებათა გარდა შეცვლილია მოქმედ პირთა სახელებიც დ. ერისთავის საკუთარი ხელითაა მიწერილი ფრანგულ გვერდით ქართული სახელ-გვარები.

ფრანგულშია:

გრადი დე-რიზოორ  
კარლო ვან-დერ ნოოტ  
ჰერკოგი ალბა  
ლ-ტრეპუილ  
ნუარკარმ

დ. ერისთავის მიერ მიწერილია:

სვიმონ ლიონიძე  
ლევან ხიმშიაშვილი  
შაჰ-აბასი  
დადიანი  
ისრაფილ

<sup>1</sup> „კრებული“, 1872 წ., № 10-11-12, დ. ერისთავის „წყლებზე“.



ვარგას, მდივანი სააჯანყებო

ტრიბუნალისა  
დელრიო, მრჩეველი

გონას, ქალაქის მნათე

რინკონ  
შიგუელ { ესპანელი  
ნავაორა { ოფიცრები

გალენა  
ბაკოცელ { ფლანდრიელი  
კორნელის { მეტეჰულნი

დონნა დოლორეს  
დონნა რაფაელ

ისმაილ  
ალავერდი

გოგია დიაკვანი

ისკანდერ  
დაუდ  
მაჰმედ ბეგი

ზაზა სოლოლაშვილი  
როინ ამირაჯიბი  
ესტატე ციციშვილი

ანნა ხანუმ  
ფაიხოშ

დავით ერისთავის მიერ ქართულად ფრანგული დრამის პერსონაჟთა გვერდით სხვა არაფერია მიწერილი, მხოლოდ ზოგერთი პერსონაჟი წაშლილია. მაგ., Gudule, un enseign, გიომ ორანელი, სარა მათიზოორ; ზოგი მოქმედი პირის სახელი დ. ერისთავს სრულიად ამოუგდია, ქართულში გამოტოვებული არიან, აგრეთვე, უმნიშვნელო პერსონაჟები; ამის შედეგად ჯარისკაცებსა და ხალხს გარდა, ქართულში 28 პერსონაჟია (ფრანგულში არის 37 პერსონაჟი).

პირველად, გადმოკეთების დაწყებისას, დ. ერისთავს გრაფი დე რიზოორის გვერდით მიუწერია სვიმონ ლეონიძე, შემდეგ იგი ლიონიძედ შეუცვლია. დონნა დოლორესის გვერდით მიწერილი ანნა-ხანუმ შეუცვლია ქეთევახად.

ამ ძირითადი ცვლილებების შემდეგ დ. ერისთავი შესდგომია პიესის გადმოკეთებას. პირველი აქტის პირველ რემარკაში (ფრანგულისა) ნათქვამია: სცენა წარმოადგენს (ბაზრის) მრგვლან ბრიუსელში. ქართულში ბრიუსელის მაგივრად თბილისია. ქართულში გამოტოვებულია „ბაზარი (მოედანი) მიტოვებული ვაჭართაგან“. „ესპანელი ჯარისკაცები“ შეცვლილია „სპარსეთის ჯარით“. გამოტოვებულია რემარკიდან მოედანზე გადმოკიდული „ესპანეთის დროშა“ და სხვა.

ფრანგულის პირველ სცენაში მოქმედ პირთა რიცხვი და დია. ქართულში ფრანგულის ჯარისკაცი, მოხალისენი, ატილერისტები და სხვანი, გაერთიანებული არიან და ეწოდებათ „ჯარისკაცი“. გამოტოვებულია ორი რემარკაც. რინკონის (იკანდერას) რეპლიკიდან გამოტოვებულია ბრიუსელ და „იაკობინელებთან“. მთლიანად გამოტოვებულია ქართულში მიგუელის (დაუდის) რეპლიკა და რინკონის ამის მომდევნო რეპლიკა. მიგუელ უბრძანებს ჯარისკაცს შეშა მოიტანოს ჯარისკაცი უპასუხებს: „შეშა აღარ არის“. შემდეგ ფრანგულშია—„მაშ მოიტანე!“—ჯარისკაცი მიდის, სჭრის იქლიო კასრს და ანთებს ცეცხლს. დ. ერისთავი, რათა უფრო სასტიკი გახადოს მტრის მოქმედება, მიგუელს (დაუდს) ათქმევინებს: (შეშა) „აღარ გახლავს, რას მაქვიან?... ეხლავ იშოვნე... წადი, სახლი დააქციე სადმე და მოიტანე!..“ ამის შემდეგ ფრანგულის 27 რეპლიკიდან, რომლითაც მოცემულია ოფიცრების დიალოგი, ფლანდრიელთა გინება, სცენა გოგოსთან ქართულში მხოლოდ ერთი რეპლიკითაა გადმოტანილი, რომელიც გვაცნობებს ტყვეების მოყვანას.

გ ა მ ო ს ვ ლ ა მ ე ო რ ე. ტყვეების შემოსვლის ამბავი ქართულში გადმოთარგმნილია (სახელთა შეცვლით) ლა ტრემუილის ნათქვამიდან თავის ვინაობის შესახებ—„მე კი გახლავართ მარკიზი დე ლა ტრემუილი, ერთგული ქვეშევრდომი და მეგობარი მისი უდიდებულესობა საფრანგეთის მეფის შარლისა“. — ქართულში მარკიზ დე ლა ტრემუილ შეცვლილია დადიანად, მთავრის შვილად, ხოლო მეგობარი მისი უდიდებულესობა შარლ საფრანგეთის მეფისა „ქართლის მეფითა“ შეცვლილი.

როცა ლა ტრემუილს და რიზოორს დაჯდომა სურთ, რიზოორ ეუბნება ლა ტრემუილს თქვენი უპრიანიოა: — „თქვენ ბატონო ჩემო, ფრანგი ბრძანდებით. მე კი ქალაქის მკვიდრი გახლავართ და ამგვარად თქვენი მასპინძელი.“

ქართულში სვიმონ ლიონიძე დადიანს ეუბნება:

— „თქვენ, ბატონო, როგორც მეგრელი, აქ სტუმარი ბრძანდებით და, მე კი აქაური ვარ,—მაშასადამე, მე აქ მას-

პინქლო გახლავართ.“ ქართულში შეცვლილია ლა ტრემუ-  
ლის შეკითხვა რიზიორისადმი და რიზოორის პასუხიც. ქარ-  
თულში გამოტოვებულია მონარქიული ესპანეთის არმიის მამ-  
ხილებელი რიზოორის მონოლოგი.

ლა ტრემუილი ამბობს: გასართობად და სამოგზაუროდ  
წამოვედი და დამიჭირეს. ქართულშია: „სამეგრელოდან წამო-  
ვედი და ქალაქს რომ მოუუახლოვდი, დაქვეცა თათრის ჯარი  
და დამიჭირეს ტყვეთ. მე არ ვიცოდი, რომ შაჰ-აბასს საქართ-  
ველოზედ გამოელაშქრნა“. აქ შაჰ-აბასის შემოსევის ამბავი  
და ამის დადიანისაგან არცოდნა, დ. ერისთავის ჩამატებულია.  
აკაკი წერეთლის შენიშვნა სამართლიანია, რომ არ შეიძლე-  
ბოდა სამეგრელოდან თბილისამდე მოსულიყო დადიანი და  
ვერ შეეტყო შაჰ-აბასისაგან ქართლის დაპყრობისა და აოხ-  
რების ამბავი (თვით პიესიდან ჩანს, რომ ორკვირაზე მეტია  
ქალაქი მტრის ხელშია). ქართულში გამოტოვებულია რიზო-  
ორისა და ლა ტრემუილის კალვინისტობის ამბავი. ცხადია,  
ქართველ დადიანისა და ლიონიძისათვის საჭირო არ იყო ერთ-  
მანეთისათვის გაეგებინებინათ, რომ ისინი მართლმადიდე-  
ბელნი, ქრისტიანები არიან. ფრანგულ ტექსტში ამის შემდეგ  
იწყება მარკიზ ლა ტრემუილის და საფრანგეთის მეფის მე-  
გობრობის ამბავი; ქება მისი ძმის ორანელი პრინცისა. ერის-  
თავს ამ ადგილისათვის ფანქრით ხაზი გადაუსვამს. გადმო-  
კეთებისას კი სრულიად გამოუტოვებია და ორაგინალი შეუ-  
მოკლებია.

დ. ერისთავის მიზანია სარდუს „Patrie!“-ში მოცემული  
პატრიოტიზმის იდეა გადმოიღოს და გააძლიეროს კიდევ.  
გადმომკეთებელს შეეძლო დაეწერა დავით ბატონიშვილის  
ქება და სხვა, მაგრამ მისი მიზნისათვის ეს საჭირო არ იყო.  
დ. ერისთავი სტოვებს საკმაოდ მოსაწყენ ამბებს, მეფისა და  
პრინცის თაობაზე, რასაც კერძო, პირადული ხასიათი აქვს,  
და პირდაპირ რიზოორის (ლიონიძის) მონოლოგზე გადადის,  
რომელშიც სამშობლოს აოხრებაზეა ლაპარაკი. დ. ერისთავს  
გამოუტოვებია აგრეთვე ლა ტრემუილის (დადიანის) დატყვე-  
ვებისა და გაყიდვის ამბავი. ესპანეთის მეფის ფილიპეს ძაგება  
და სხვა. ამით ღრამას მეტი მთლიანობა ეძლევა. მთავარი იდეა

უფრო გარკვეულად მოჩანს. ფილიპე მეფის ძაგების გამოტოვებით არიდებულია ზედმეტი ლაპარაკი, სიტყვებით ადამიანის დახასიათება. ფილიპე იმპერატორის ან ჰერცოგ ალბას (შაჰ-აბასის) დახასიათება უფრო კარგად ჩანს თვით პიესიდან, რომელშიაც ნაჩვენებია მათი მტარვალობის საშინელი შედეგები, რიზოორისა და ლა ტრემუილის დიალოგისათვის, რომელიც ფლანდრიას შეეხება (ალბას განცხადება) დ. ერისთავს ხაზი გადაუსვამს.

რიზოორი დონნა რაფაელის შესახებ ამბობს: ბრიუსელის ჰავა, ნესტიანი და ცივი, მას ვნებს, ესპანეთის ცაჲ ვერ იხსნის ამ საბრალო ბავშვს. ერისთავს არ შეეძლო ეთქვა „ბრიუსელის ნესტიანი და ცივის“ მაგივრად „თბილისის ნესტიანი და ცივი ჰაერი“, ამიტომ „ნესტიანი“ გამოუტოვებია, სიცივე კი დაუტოვებია, რიზოორ ამბობს: დონნა რაფაელ იმდენად დასნეულებელია, რომ „თვით ესპანეთის ცაჲ (ე. ი. ესპანეთი) კი ვერ უშველის უბედურ ბავშვს“, რადგან ბრიუსელთან შედარებით ესპანეთში უკეთესი ჰაერია, ხოლო საქართველოსთან სპარსეთს კი ეს უპირატესობა არ ჰქონდა. გამოტოვებულია აგრეთვე ნათქვამი ალბას მხლებელთა შესახებ, რომ არც ერთი აზნაური კეთილშობილი არ არისო.

მეორე გამოსვლის დასასრულს, რიზოორი ურჩევს ლა ტრემუილს: თუ რაჯულზე გკითხონ, დამალეთ, რომ კალვინისტი ხართო. ქართველ ლიონიძეს ამის თქმა არ შეეძლო, ამიტომ დ. ერისთავი ლიონიძეს ათქმევინებს: „თუ რაჯულზედ გკითხონ რამე. . . ნუ ეტყვი, რომ ქრისტიანი ბრძანდებით“ . . .

მესამე სცენის პირველი რეპლიკა შეცვლილია, დიალოგი კი თითქმის მთლიანად თარგმნილია. რამდენიმე რეპლიკაა მხოლოდ გამოტოვებული. ბერის შემოყვანის სცენა გადმოთარგმნილია, მხოლოდ ქართულში ბერის გვარა ბალტაზარ, გიუპ—გამოტოვებულია. ბერის შემდეგ სარდუს შემოჰყავს მოხუცი კაცი Goberstraet. ეს სცენა ქართულში სრულიად გამოტოვებულია. ამის შემდეგ შემოჰყავთ 14 წლის ბავშვი—ჟოსუა კოპსტოკ. ქართულში ბიჭის სახელი არ არის. გამოტოვებულია ლა ტრემუილის შეკითხვა რიზოორისადმი.

ფრანგულ „Patrie!“-ში შემოჰყავთ მრეკავი (მნათე) ჟო-  
ქას (გოგია დიაკვანი). მოზრდილი დიალოგი ოფიცრებსა და  
ქონასს შორის გამოტოვებულია და სრულად კანონიერადაც,  
კინაიდან ამ დიალოგში ჟონასი საკმაოდ კომიკური პერსონა-  
ჟის სახეს ამჟღავნებს, რაც დ. ერისთავის გოგია დიაკვანს არას  
გზით არ შეეფერება. იგი მეტად სერიოზული, ტრაგიკული  
პერსონაჟია. დედაკაცის სცენა ქართულში თითქმის მთლიანად  
თარგმნილია. მხოლოდ ორი მონოლოგი ერთ მონოლოგადაა  
შეერთებული. ამ დროს ისმის ანეკდოსი, რიზოორ და ლა ტრე-  
მუილ ქედს არ იხდიან. ეს ადგილი ქართულში გამოტოვებუ-  
ლია. ფლანდრიაში ქრისტიანი კათოლიკენი რეკენ ზარს და  
ქრისტიანი კალვინისტები რიზოორ და ლა ტრემუილ პრო-  
ტესტის ნიშნად ქედს არ იხდიან და მუხლს არ იყრიან. საქარ-  
თველოში კი მაჰმადიან სპარსელთა შემოსევის დროს წირვა-  
ლოცვა წყდებოდა.

ჯაშუშზე რიზოორ ამბობს: ეგ მაგ ხელობაში დღეში 6 სუს  
იღებსო. ქართულში 6 სუ ათ ფარად არის გადმოკეთებული.  
ასევე გამოტოვებულია უმნიშვნელო დიალოგი რიზოორსა და  
ლა ტრემუილს შორის.

მეოთხე სცენიდან რინკონის სიტყვიდან: ნავახშმევი შინ  
ვბრუნდებოდით, დ. ერისთავს რომ უფრო დაემსგავსებინა  
რინკონი (ისკანდერი) სპარსელისათვის, ჩაუმატებია—ვახშამი  
ვქაჟე „და ცოტა ხაშიშიც ზედ დავატანე“ და თავი იმიტომ  
მტკიოდაო. სახლში რომ მივედი, ამბობს რინკონ, რიზოორის  
სახლიდან კაცი გამოვიდა და დამიყვირა—ჩემ სახლშიც აღარ  
მასვენებთო, ლოთო! რადგან სპარსელებს რჯულის გამო ღვი-  
ნის სმა არ შეეძლოთ და, მაშასადამე, არც ლოთობა, დ. ერის-  
თავი ათქმევინებს: „სახლშიც არ მასვენებთ. თქვე ურჯულო-  
ებოო“. ქართულ „სამშობლოში“ გამოტოვებულია ლა ტრე-  
მუილის ნათქვამი, რომელიც მის სიმდიდრეს შეეხება.

„Patrie!“-ში ხაზგასმულია ლა ტრემუილების გვარის კე-  
თილშობილება; რომ საფრანგეთის მეფის სასახლეში, მეფის  
ამალაში, სხვებზე წინ ლა ტრემუილები მიდიან. დ. ერისთავს  
ეს არისტოკრატიული ტენდენციების გამომამჟღავნებელი სიტ-  
ყვები გამოუტოვებია. გამოტოვებულია აგრეთვე ლა ტრემუი-

ლის სიტყვები მეოთხე სცენის დასასრულში—„არ მიყვარ  
ბრბო“ (je n'aime pas la foule“). სხვა თვალსაჩინო სხვაობა  
პირველ მოქმედებაში ფრანგულ და ქართულ „სამშობლოს  
შორის არ არსებობს.

მეორე მოქმედებაში ფრანგულის პირველ სცენას აქვს და  
დი რემარკა, რომელიც გვაცნობს რიზოორის სახლის მოწყობ  
ბილობას, ფლამანდურ წესზე. ქართულში მოკლედ არის: „სც  
ნა წარმოადგენს ოთახს სვიმონის სახლში“. ფრანგულში  
სცენაზე არიან დოლორეს, გიდიულ, მაჟორდომი, მსახურა  
პაუები, ქართულში მხოლოდ მოახლე და ქეთევანი. პირველ  
სცენის დიალოგი ფრანგულში ათი რეპლიკისაგან შესდგება  
ქართულში იგი ოთხი რეპლიკითაა გადმოცემული. სცენის  
დასასრულს ქართულში მოახლე თვით გადის.

ფრანგულის მეორე სცენაში კარლოო მოითხოვს მსახურ  
რების მოშორებას. მსახურნი გადიან. მიჯნურნი მარტონი რჩე  
ბიან. დავით ერისთავმა პირველი სცენის დასასრულს დაუმო  
ტა,—მოახლე გადის, ამიტომ მეორე სცენის დასაწყისი და  
მსახურების გასვლა ზედმეტი იქნებოდა და ერისთავს ორთ  
გინალის ეს ადგილი ფანქრით გადაუხაზავს (გვ. 46-47). რად  
გან მეორე სცენაში აღარაფერი რჩებოდა, ამიტომ შეუერთე  
ბია მესამე სცენა. აქედან ქართულ სცენათა სათვალავი ფრან  
გულს აღარ მისდევს. ფრანგულის მეოთხე სცენა ქართულის  
მესამე სცენაა, ფრანგულის მეხუთე—ქართულის მეოთხე და  
ა. შ. დანარჩენ მცირე ცვლილებასთან ერთად ერისთავს კამ  
ბრის ტყე დიდმის ტყედ შეუცვლია. შეთქმულთა შესაკრებ  
ადგილი ფრანგულში არის ქალაქის თვითმმართველობის სახ  
ლი (La prison de ville), ქართულში კი—მეტეხი. ლუკენის  
ხევი შეცვლილია ძალისის ხევით. ფრანგულში ჟონას (მრე  
კავს, მნათეს) ეუბნებიან: ხომ იცი პირობა, წადი და შეასრულე  
ქართულში შეთქმულნი აცხადებენ თუ როგორ უნდა მოიქ  
ცეს გოგია დიაკვანი (ზარი უნდა დარეკოს). ამ ადგილას ფრან  
გულ ტექსტისათვის დ. ერისთავს ლურჯი ფანქრით მიუწერია  
„Прибавить сигнал и заговясу“ (გვ. 62).

რიზოორის მეუღლე დოლორეს, ფლანდრიელი არ არის —

ესპანელია. რიზორს დაუხსნია იგი სიღარიბისა და გაჭირვებისაგან. ასევეა ქართულშიც. მხოლოდ ესპანელის მაგივრად ქეთევან—სპარსელია. ამიტომ სდომებია დ. ერისთავს ქეთევანის მაგიერ ანახანუმი—სპარსული სახელი ეხმარა, მაგრამ ქეთევანად შეუცვლია, რადგან ქეთევანი სვიმონს მოუნათვლინებია და სახელსაც ქართულს დაარქმევდა.

მესამე სურათი დ. ერისთავს გადაუხაზავს და ლურჯი ფანქრით მიუწერია.—„Этой картины у меня нет“ და გამოუტოვებია 10 გვერდი 71—80 გვერდამდე. ამ ნაწილში არის შეთქმულთა ქალაქ გარეთ გასვლა და ბაასი გიომთან (ვილქელმთან). თუ კარგად წავიდა საქმე, შეთქმულებმა დიდი ზარი—როლანდი უნდა დარეკონ, თუ ცუდად—გლოვის ზარი.

მესამე მოქმედებაში ქართულ „სამშობლოში“ გამოტოვებულია 14 სტრიქონიანი რემარკა, რომელშიაც აღწერილია ჭერცოგის (ქართულში შაჰის) საღარბაზო ოთახი. მხოლოდ ესაა ნათქვამი:—„შაჰი ზის ტახტზე ღრმად ჩაფიქრებული, ისმაილ და ალავერდი შორი-ახლო სდგანან. ქალათი კარებთან სდგას“.

ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ცვლილებანი შემდეგშიც ასეთივე ხასიათისაა: მაგ. Grande place (დიდი მოედანი) შეცვლილია ავლაბრის მოედნით, მონსი—იმერეთით. კვლავ გვხვდება სცენების შეერთება—გამოტოვება. მესამე მოქმედების მეოთხე სცენა—შეთქმულთა შეკრებისა — სიტყვა სიტყვითაა თარგმნილი. გამოტოვებულია მხოლოდ კარლოოს მონოლოგი—შიმართვა შეთქმულთადმი—ბრძოლის დროს გაიხსენეთ, რომ თქვენ მიერ გაღებულმა მსხვერპლმა უნდა იხსნას თქვენი ცოლ-შვილი და სხვა შეთქმულთა პასუხი: იარაღი („aux armes“). ამ ადგილის მაგივრად დ. ერისთავს ჩაუმატებია ნაწყვეტი ილია ჭავჭავაძის „აჩრდილიდან“. ორიგინალში არავითარი ლექსი არ არის.

მთლიანად უცვლელად დ. ერისთავს არც ილია ჭავჭავაძის ლექსი შეუტანია. პირველი სტროფიდან „დედავ ღვთისაო“ შეუცვლია „ღმერთო მაღალო“. „აჩრდილის“ ამის მომდევნო სტროფი, რომელიც ასე იწყება: „რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა“ — გამოუტოვებია და 27-ე თავის მესამე

სტროფი მიუყოლებია (მხოლოდ „ძლიერო ღმერთოს“ მაგებრად „ღმერთო ძლიერო“ დაუწერია). მესამე სტროფად დ ერისთავს მოუყოლებია გამოტოვებული მეორე სტროფი, მაგრამ ტაქტთა გადაჯვუყვება მოუხდენია. ილიას აქვს:

რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,  
მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა,  
სახელოვანი განუახლე წარსულთ ღღეთ ყოფა,  
მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შვილსა.

დ. ერისთავს ეს სტროფი ასე დაუღაგებია:

სახილოვანი განუახლე წარსულთ ღღეთ ყოფა.  
მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შერლსა.  
რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა ტანჯვად ეყოფა,  
მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა.

ამგვარი დაღაგებით უფრო მკვეთრი ხდება ლოცვის აზრი, რომლის დასასრული პიესის იდეასთანაა დაკავშირებული. საქართველოს—„მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა“ ამ ლექსის ჩამატებით დ. ერისთავმა გააძლიერა პატრიოტიზმის იდეა. ამ მხრივ გადმომკეთებელი შეგნებულად იტყევა. მაგ. ერთგან რიზოორ ღმერთს ევედრება: იხსნას პრინცი განსაცდელისაგან. ლიონიძე ამ ადგილზე სამშობლოს დახსნას ევედრება ღმერთს. დ. ერისთავს გამოტოვებული აქვს ფლანდრიელის მონოლოგი, მიმართული თავისუფლებისათვის მეტროპოლთა წინააღმდეგ, მონოლოგი, რომელიც მორჩილებისა და მონობისაკენ მოუწოდებს ფლანდრიელებს.—*Sûrment!*

*Toites ces tentatives-la voyes-vous!.. Voila lezésultat!.. Ça serra la courroie!.. On ferait bien mi eux de teudre les dos, en attendant que ca passe!*“

დ. ერისთავი, პირიქით. ერთ კაცს ათქმევინებს, სვიმონ ლიონიძე „ღმერთმა აცხოვნოს. მაგისთანა კაცები, რომ ბევროჰყოლოდა საქართველოს. ეგრე ადვილად არ წახდებოდა...“. მაშინ, როცა სარდუს ფლანდრიელი მეღუღე ამის საწინააღმდეგოს ლაპარაკობს. პატრიოტიზმის იდეის გაძლიერების მიზ-



ნით ღრამის ფინალი შეცვლილია. სარდუს „Patrie!“-ში უკანასკნელი სიტყვა კარლოოსი დოლორესისადრია მიმართული. დ. ერისთავის „სამშობლოში“ კი კარლოს (ხიმშიაშვილის) უკანასკნელი სიტყვები სამშობლოს ეკუთვნის: — „ძმანო, მომიცადეთ. . . თქვენთან მოვდივარ. . . მე გასწავლით როგორ უნდა სიკვდილი სამშობლოსათვის“.

როგორც ვნახეთ, დ. ერისთავს შეუცვლია ქვეყნებისა, ადგილებისა და მოქმედ პირთა სახელები, მოუცილებია სარდუს პიესისათვის დამახასიათებელი არისტოკრატიზმი, გამოუტოვებია ზედმეტი ადგილები და სცენები. მაგ., ლა ტრემუილის და ორანელი პრინცის მეგობრობის ამბავი, რომელსაც მხოლოდ პირადული ხასიათი აქვს. შეთქმულების: რიზორის, გალენას, ჟონას, ბაკერცელის, კორნელის ქალაქ გარედ გასვლა და გიომ ორანელთან საუბარი. ზოგჯერ გაუერთიანებია სცენები. ჩაუმატებია ილია ჭავჭავაძის ლექსი და რამდენიმე მომენტი. ამის შედეგად, შთაბეჭდილების თვალსაზრისით, ღრამა მეტ მთლიანობას იღებს. ამისდა მიუხედავად დ. ერისთავის პიესა მაინც ახლოს სდგას სარდუს „Patrie!“-სთან. დ. ერისთავმა გადმომკეთებელის საოცარი ნიჭი გამოიჩინა. შეცვალა სარდუს პიესა, მაგრამ ახლოც დარჩა მასთან.

ფრანგული „Patrie!“-ს პერსონაჟები დ. ერისთავმა, როგორც პირველად შესცვალა, ბოლომდე იმ სახით დასტოვა. მხოლოდ ერთი გამონაკლისია: ბაკერცელ-ერისთავი შეცვლილი ჰყავს როინ ამირაჯიბად, კორნელის — ესტატე ციციშვილად, მაგრამ მეოთხე მოქმედების მეოთხე სცენაში ბაკერცელ—ესტატე ციციშვილია, კორნელის — როინ ამირაჯიბი.

## 5

დ. ერისთავის ღრამის ერთი რემარკის მიხედვით მოქმედება უნდა წარმოებდეს მე-17 ს. და საქართველოს ცხოვრება უნდა იყოს ასახული. მაგრამ ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ქართული „სამშობლო“ იმდენად ახლოა სარდუს „Patrie!“-სთან, რომ შეუძლებელია საქართველოს და ფლანდრიის ცხოვრება უოველმხრივ ერთნაირი ყოფილიყო. მართლაც დ. ერისთავის

„სამშობლოში“ ჩვენი წარსული ცხოვრების თავისებურებანი დეტალებით გადმოცემული არ არის, და ვერც იქნებოდა. შაპ-აბასის შემოსევა და, საერთოდ, მე-17 საუკუნე საქართველოს ისტორიაში საშინელი ხანაა. ამ ეპოქის შესახებ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში ბევრი რამ არის დაწერილი: — „დიდ მოურავიანი“ იოსებ ტფილელისა, „თეიმურაზიანი“ არჩილისა, თეიმურაზ პირველისა და დ. ბაგრატიონის ნაწერები, ვაჟა-ფშაველას „ბახტრიონი“, ა. ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩა“, ა. ფურცელაძის „დიდი მოურავი“, ტრაგედია და სხვა. ეს დრო არის, როგორც ხალხი უწოდებს — „სისხლის წვიმების დრო“.

საქართველოს წარსული ცხოვრება, ბრძოლა თავისუფლებისათვის ქართულ ლიტერატურაში ფართოდ ასახეს: ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა და სხვ. მაგრამ ვერც ერთმა მწერალმა ვერ მოგვცა დრამის ფორმაში, სცენაზე წარმოსადგენად საქართველოს ცხოვრების ამსახველი მაღალხარისხოვანი ნაწარმოები, იგი უმთავრესად ლექსებითა და პოემებით გამოიხატებოდა.

ანტონ ფურცელაძემ სცადა „დიდი მოურავით“ გადმოეცო ჩვენი წარსული ცხოვრების საშინელებანი, მაგრამ ამოცანა ვერ დასძლია (სცენიურობის თვალსაზრისით). გარდა ამისა, ფურცელაძის „დიდ მოურავში“ დიდი ადგილი უჭირავს ბრძოლასა და ინტრიგებს თვით ქართველებს შორის. 80-იან წლებში კი ქართველ საზოგადოებას ისეთი პიესა სურდა, რომელიც ქართველთა მთლიანობას და დარაზმულობას უჩვენებდა და მძყრობელთა წინააღმდეგ. ასეთი პიესა იყო დავით ერისთავის მიერ ფრანგულიდან გადმოკეთებული „სამშობლო!“

„სამშობლო“ არა მარტო გმირთა სახელებითაა ქართული, არამედ იგი თითქმის ქართული ლიტერატურის ორიგინალური ნაწარმოებია, მისი განვითარების გზაზე ბუნებრივად შექმნილი. „სამშობლოს“ ნიადაგი ჰქონდა საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, ქართულ ლიტერატურაში და ამიტომ ხვდა დიდი გამარჯვება.

„სამშობლოში“ დასმული პრობლემა აწუხებდა სოლომონ,

ლოდაშვილს და მის თანამოაზრეებს, თერგდალეულებს. „სამშობლოში“ დასმული პრობლემა გვხვდება გრ. ორბელიანის, ნ. ბარათაშვილის ლექსებში, ილია ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილებში“, აკაკის „თორნიკე ერისთავში“, „ნათელაში“, „ბაში-აჩუქში“ და სხ. განსაკუთრებით ბევრი საერთო აქვს „სამშობლოს“ 1860—1871 წ. დაწერილ ილიას „ქართვის დედასთან“ („დედა და შვილი“).

„სამშობლოში“ აღწერილი ამბები კონკრეტულად არ მომხდარა საქართველოში, მაგრამ მისი მსგავსი მოვლენები მრავალი იყო. ამიტომ შესძლო „სამშობლომ“ ჩვენი წარსული ცხოვრების სულისა და ხასიათის გადმოცემა. ეს დრამა მხოლოდ გარეგნულად არის რომანტიკული ხასიათისა.

ლევან ხიმშიაშვილი გაათავისუფლა შაჰმა, მაგრამ ლევანს ზინც სურს ამხანაგებთან ერთად დასაჯონ. „პატიება,—ამბობს ლევან—შაჰმა რომ ინება, მე არ მნებავს, მე ჩემს ამხანაგებთან ერთად ვიყავი, ერთად გვიბრძოლია, ერთად თავი გაგვიწირავს... ყველას თანასწორი დასჯა უნდა მოგველოდეს. მე უფლება მაქვს, რომ ჩემი დასჯა მოვითხოვო. არ მივიღებ მაგ მოწყალეობას შაჰისაგან“.

ხიმშიაშვილის მოქმედება ჰგავს ცოტნე დადიანის საქციელს, როცა კოხტასთავის შეთქმულნი: შანშე, ეგარსლან, ვარამ გაგელი, ყვარყვარე, შოთა კუპრი დაატყვევა მონგოლთა ნოინმა და „ესე მთავარნი ტყვენი, მხარდაკრულნი, შიშველნი ზოდანს შინა მსხდომარე იყვნეს: ვითარ იხილნა ესე ცოტნე, წარჩნებულნი ესრეთ უპატიოდ მსხდომარენი და სიკვდილად განწირულნი. გაადაჰხდა ჰუნისაგან, და დააბნია სამოსელი თვისი, განშიშველდა და შეიკრა მხარნი, დაჯდა წარჩინებულთა თანა მწუხარედ და ნოინს მოახსენა: „უკეთუ უბრალონი იყვნენ, მეცა უბრალოდ შევირიცხო, და მართალ თქვენ წინაშე, რამეთუ თვინიერ ჩემისა არა რაი უქნიესთ“ („ქართლის ცხოვრება“).

შაჰ-აბაზის შემოსევის საშინელებანი „სამშობლოში“ ნათლად იგრძნობა. „სამშობლოში“ მოცემული შეთქმულება სპარსელთა წინააღმდეგ გვაგონებს სააკაძის მიერ შაჰ-აბაზის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებას. საქართველოს წარ-

სულს ბევრი რამ აქვს საერთო „სამშობლოსთან“ და, მაშასადამე, საქართველოს ისტორიასთან — „ქართლის ცხოვრებასთან“. ამ ამბავს ერისთავის ბიოგრაფი ი. მეუნარგიაც გვიდასტურებს. ერისთავს პიესის გადმოკეთებამდე „ქართლის ცხოვრება“ წაუყითხავს, შაჰ-აბასის ამბებს გასცნობია.

გოგია დიაკვანი სამშობლოსათვის თავგანწირვაში ჰვავს მე-17 ს. მოღვაწე—კვალითელ მღვდელს. ამ სასულიერო პირმაც, ცოტა სხვაგვარად თავდადებით იხსნა სამშობლო. საქართველოში შემოსეულმა მტრებმა: „შეიპყრეს კვალთას მღვდელი ერთი და სცემდენ ლახტითა, რათა აუწყოს, სად არს მეფე ხოლო მღვდელი იტყოდა: „არ ნაცვალ ვყო საწუთო ესე წარუალსა მას, და არა ვიქმნე გამცემელ მეფისა და ქვეყნისა წარმოუძღვა მღვდელი იგი გოსტიბის თავსაზედა და ჩამოივანნა ქვენადრის გზასა, ჰსცნეს თათარხანთა, რამეთუ აცდუნებდათ მღვდელი, ამისთვის მოჰკვეთეს თავი“<sup>1</sup>...

„სამშობლოში“ მოცემული სურათები ქართველებს 1832 წლის შეთქმულებასაც გაახსენებდა—განთიადის დროს, უნდა ზარების რეკა მოახდინონ და ამაში ძახილი თავისუფლებისა... მაშინვე კაცნი მზად უნდა გყვანდეთ, რომ სოფლებში გაგზავნოთ და შეუთვალთ, ალექსანდრე ბატონიშვილი ჭარბით ქალაქში შემოვიდა, და ყველას გთხოვთ, რომ ჩამოხვიდეთ“.<sup>2</sup> არიგებდა ამხანაგებს შეთქმულების ერთ-ერთ მონაწილე. მეორე მომენტაც: დოდაშვილის ბინაზე შეიკრებნენ ქართველი შეთქმულები: ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანი, ელიზბარ და გიორგი ერისთავები. ალექსანდრე ორბელიანმა—„აილო ქიქა, გაავსო იგი ღვინით და დაიძახა—გაუმარჯოს საქართველოს და ჩვენც ყველამ დავლიეთ თავსუფლების სადღეგრძელო“.<sup>3</sup>

„სამშობლოს“ გმირების სცენაზედ გამოჩენა და ძახილი—„გაუმარჯოს საქართველოს“, ქართველებში გარდასულის გამო

<sup>1</sup> ვახუშტი ბატონიშვილი, „საქართველოს ცხოვრება“, გვ. 54, ზ. 17 კინაძის გამოცემა.

<sup>2</sup> გ. გოზალიშვილი, „1832 წლის შეთქმულება“, გვ. 86.

<sup>3</sup> ანტონ აფხაზის ჩვენება, გ. გოზალიშვილი, „1832 წლის შეთქმულება“, გვ. 223-224.

სენებას იწვევდა და მათ მომავალი ბრძოლებისათვის ამზადებდა..

საქართველოს ისტორიაში „სამშობლოს“ პერსონაჟთა და სიტუაციათა სხვა ანალოგიების მონახევა შეიძლება. ამიტომ იყო, რომ თუმცა „სამშობლოში“ მე-17 ს. მოღვაწეები: თეიმურაზ და ლუარსაბ მეფე, გიორგი სააკაძე, ზურაბ ერისთავი, ზაზა ციციშვილი და სხვ. არ იყვნენ გამოყვანილი, მაგრამ სული, ხასიათი. ბუნება ჩვენი წარსული ცხოვრებისა გადმოცემული იყო.

## 6

„სამშობლოს“ პრობლემასთან დაკავშირებით საინტერესოა ერთი საკითხის გარკვევა,—სვიმონ ლიონიძე, ამისი ცოლი, ქეთევანი, ლევან ხიმშიაშვილი, დიმიტრი დადიანი, გოგია დიკვანი, ზაზა სოლოლაშვილი, როინ ამირაჯიბი, ესტატე ციციშვილი რომელი ეპოქის ხალხი არიან. საიდან არის ამოღებული მათი სახელ-გვარები და ან რეალურა პიროვნებანი არიან თუ არა?

ერთი რამ ცხადია: ისინი მე-17 საუკუნისანი არ არიან.

როგორც ი. მეუნარგიას ცნობიდან ჩანს, დ. ერისთავს თავის ეპირთა სახელები პ. იოსელიანის თხზულებიდან — „გიორგი მეცამეტის ცხოვრებიდან“ აუღია. მართლაც. პ. იოსელიანის წიგნში მოხსენებულია სოლომონ ლიონიძე, ცნობილი მრჩეველი ერეკლე მეფისა. ასევე ურომიდანვეა ცნობილი ნიკოლოზ ხიმშიაშვილი. მაგრამ დ. ერისთავს სოლომონ ლიონიძე სვიმონ ლიონიძედ შეუცვლია, ნიკოლოზ ხიმშიაშვილი ლევან ხიმშიაშვილად.

ვფიქრობთ, ეს შემდეგი გარემოების გამო მოხდა: სოლომონ ლიონიძე (ლეონიძე) ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთებრს შემდეგ იმერეთს გარდაიხვეწა და იქიდან აქტიურად ებრძოდა რუსეთის მონარქიას. ბოლოს იმერეთიდანაც გაიქცა და მოკვდა, როგორც რუსეთის მონარქიის წინააღმდეგ შეურიგებელი მებრძოლი; ამიტომ შეუძლებელი იყო სოლომონ ლიონიძის სახელშეუცვლელად სცენაზე გამოყვანა. გარდა

იმისა, შეზღუდული სარდუს პიესით, დ. ერისთავი თუ სოლომონ ლიონიძეს გამოიყვანდა, იძულებული იქნებოდა მოლატედ დაეხატა მისი შეუღლე სოფიო, რაც ცილისწამებ იქნებოდა სოლომონ ლიონიძის მეუღლის მიმართ, რომელსაც ნ. ბარათაშვილმა „ბედი ქართლისაში“ შენატრა,—

ჰოი, დედანო, მარად ნეტარნო.

ნიკოლოზ ხიმშიაშვილი, როგორც იოსელიანი გადმოგვცემს, არის მკვლელი რუსეთის გენერლის ლაზარევისა. ცხადია, არც გენერლის მკვლელის, ნიკოლოზ ხიმშიაშვილის გამოყვანა შეიძლებოდა სცენაზე სანაქებო გმირად. ამისათვის შეუცვალა დ. ერისთავმა სახელი ნიკოლოზ—ლევანად; ფრომ ასეა, იქიდანაც მტკიცდება, რომ დანარჩენ გმირთა სახელგვარები, რომელთაც რუსეთის მონარქიასთან დიდი კონფლიქტი არ მოსვლიათ, დ. ერისთავმა პ. იოსელიანის წინიდან უცვლელად აიღო; ასეთებია: „ევსტატი ციციშვილი ჭილაქის მოურავი, ნაშობი მეფის ირაკლის ასულისაგან, ვაზა დაიკვალა 1828 წ. ნიენი-ნოვგოროდს“.<sup>1</sup> ესტატე ციციშვილყოფილა კაცო წერილთაცა შინა დახელოვნებული“.

„როინ ამირაჯიბი, დიდი მხნე ვაჟკაცი, ერთგული მეფისა“

„ზაზა სოლოლაშვილი, ლეკთა აიკლეს მისი სოფელი, და ასახლა გლეხნი, აღაშენა კოშკი, მოუხდა ახალციხის ფაშარვაასის კაცითა; გაუმაგრდა კოშკში და მოუკლეს შვილი ფაშასა, ზაალ (sic—ნ. ტ.) გამოუხდა კოშკით, მოსტაცა მოკლულ შვილი და შეითრია. ფაშა სირცხვილუული დაბრუნდა“...  
დავით ბატონიშვილი—გიორგი მეფის ძე და ტახტის მემკვიდრე.

„გოგია დიაკვანი საყვარელი მეფის გიორგისა. სახლობს მისი ახლდა მას და დედოფალსა მსახურებდა. იყო გარკვეულ ლექსთა და აზრთა გამოხატვით მკითხველი ეკლესიისა წიგნთა ხმა მისი არის,—ბრძანებდა მეფე,—ხმა ლოცვისა და ვედრებისა, ხმა საგალობელისა ხმათაო“.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> ესტატე ციციშვილს იხსენიებს ფილადელფოს კიკნაძე თავის *წიგნბაში*. (გ. გოზალიშვილი, „1832 წლის შეთქმულება“, გვ. 282).

<sup>2</sup> პ. იოსელიანი, „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, აკ. გაწერულ რედ. გვ. 253, 254, 260-261.

როგორც ვნახეთ, დავით ერისთავმა მე-18 ს. გასულისა და მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის ქართველი პოეტები: ლიონიძე, ხიმშიაშვილი, ამირაჯიბი, ციციშვილი, სოლოლაშვილი, დავით ბატონიშვილი, გოგია დიაკვანი მე-17 ს. გადაიყვანა და ამოქმედა, მაგრამ მიზანს მაღლწია,—შესძლო ჩვენი წარსულის ცხოვრების ხასიათის გადმოცემა. და რაც მთავარაა, გამოეხმაურა თავის დროის ტკივილებს. ხალხში აღზარდა პატრიოტიზმის გრძნობა და ქართული თეატრის ცხოვრებაში ეპოქა შექმნა.

ფრანგულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობაში „სამშობლოს“ ყველაზე დიდი რეზონანსი ჰქონდა. მან დიდი გავლენა მოახდინა ქართულ დრამატურგიაზე, შეიქმნა პატრიოტულ-ისტორიული დრამები. ალ. იუჟინ-სუმბათაშვილის „ოლატი“, მართალია რუსულად არის დაწერილი, მაგრამ მას ორგანიული კავშირი აქვს ქართულ ლიტერატურასთან: დაწერილია ქართველი ავტორის მიერ, საქართველოს ცხოვრების შესახებ.

„სამშობლოს“ გავლენით დაიწერა და გადმოკეთდა შემდეგი დრამები: „ღაძმა“ ვ. გუნიასი, „ქართველი დედა“ ავქ. ცაგარლის მიერ გადმოკეთებული (არნოს დრამიდან); „ანუკა ბატონიშვილი“ დ. მესხისა; „ვახუშტი, საქართველოს სპასალარი, ანუ ქალის სათნოება“ გ. ყიფიანისა; „თამარ ბატონიშვილი“ კოტე მესხისა და სხვ.

ამ დრამებმა დიდად შეუწყვეს ხელი პატრიოტული შეგნების გაღვივებას, გააძლიერეს ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობა. რაც დიდი ფაქტორი იყო პროლეტარიატის რევოლუციონურ ბრძოლაში.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> მე-19 საუკუნის ბოლოს სარდუს პიესებიდან ქართულად იღვგებოდა: „მადამ სან-ჟენ“, „უნდა გავიყარნეთ“, „აი გიდი, მეკობრეზო“. თურნალი „ფასკენჯი“, სადაც მოთავსებულია ვ. სარდუს მოკლე ბიოგრაფია, წერდა: „ყველა ეს პიესა ძალიან მოწონებული იყო ქართველ მაყურებელთაგან“ („ფასკენჯი“, 1908 წ. № 3).

წელს (1940) ლენინგრადის პუშკინის სახ. დრამატულმა თეატრმა დაღვა სარდუს „Patrie“ ა. მაკინის თარგმ. სათაურით „Фландрия“, თბ. ფერალსკის წერილი „Литературная газета“, 1940 г., № 28.

ილია ჭავჭავაძე იმ დიდბუნებოვან ადამიანთა რიცხვს ეკუთვნოდა, რომელნიც რასაც ხელს მოჰკიდებენ, სამარადისო კვალს დააჩენენ ხოლმე. ჩვენ ვიცნობთ, გვიყვარს და ვაფასებთ ილიას — ლირიკოს პოეტს, ავტორს „გაზაფხულისას“, „ელეგიისას“; ჩვენ ვიცნობთ ილიას, ავტორს პოემების: „განდეგილი“, „აჩრდილი“, „კაკო-ყაჩაღი“; ილიას, ავტორს ქართული პროზის შედევრებისა: „კაცია ადამიანი?“, „გლახის ნაამბობი“, „გლახთა განთავისუფლების პირველ დროის სცენები“, „საჩრებელაზედ“ და სხვ. მაგრამ ილია უებრო პუბლიცისტიც იყო, ისე როგორც დაუღალავი თავდადებული საზოგადო მოღვაწე და იღუერი პოლიტიკური ხელმძღვანელი ნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობისა.

მაგრამ არის კიდევ ერთი დარგი ქართული ლიტერატურისა, რომლის განვითარების ისტორიაში უდიდესი როლი შეასრულა მან. ესაა მხატვრული ლიტერატურის კრიტიკა. ილიას ამ დარგში მუშაობისათვის ყველაფერი, რაც მისგან იყო დამოკიდებული, ხელს უწყობდა: ჭკუა, ნათელი გონება, გამჭრიახი იშვალი, პოეტური ინტუიცია, გემოვნება, განათლება, პირდაპირობა, ხასიათის სიმტკიცე, ლოგიკური აზროვნების უნარი, ლიტერატურისა და კერძოდ ქართულ ლიტერატურის დიდი სიყვარული.

ქართულ ლიტერატურას რომ ილია საფუძვლიანად იცნობდა და მის შესახებ მრავალი საგულისხმო აზრი გამოთქვა, ამის შესახებ ქვემოთ ვიტყვი. მაგრამ აქ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ილია კარგად იცნობდა უცხოელ პოეტებსაც და მათ შესახებ გარკვეული, ჩამოყალიბებული შეხედულებანი ჰქონდა. ვერ კიდევ სტუდენტობაში თარგმნიდა იგი ვალტერ სკოტს, შოლერს, ბაირონს, პუშკინს, ლერმონტოვს, ანდრე შენიეს, ტომას მურს და სხვებს. შემდეგ ხშირად იმოწმებდა კრიტიკულ პუბლიცისტურ მსოფლიოს კლასიკოსებს.



ილია ჭავჭავაძის ლოგიკური აზროვნების დიდ უნარი საყოველთაოდ ცნობილია. ილიას მოსაზრებანი რომელიმე მხატვრული ნაწარმოების შესახებ, ან საერთოდ, ლიტერატურული პრობლემის შესახებ ლოგიკურად გამომდინარეობს მისი მსოფლმხედველობიდან. ილია, უპირველეს ყოვლისა, დიალექტიკოსია და ამ თვალსაზრისით — განვითარების იდეის თვალსაზრისით უცქერის ლიტერატურასაც. მისთვის ნაწარმოები იმდენადაა მნიშვნელოვანი, რამდენადაც იგი ახალ რამეს იძლევა, რაჟღერნადაც აფართოებს, აღრმავებს, ზრდის და წინ სწევს ლიტერატურას.

ცხოვრება ილიასთვის განუწყვეტელი ჯაჭვია ცვლილებებისა, შექმნისა და გარდაქმნისა. მოძრაობა, მოქმედება, ბრძოლა კი საშუალებაა წინმსვლელობისა. ლიტერატურაც ცხოვრების გარდაქმნისათვის არის მოვლინებული, რადგან ისიც მოქმედებაა, ბრძოლაა სიტყვით და გონებით. ილიამ აქ გამოამჟღავნა ეს უტილიტარული შეხედულებანი, რომელიც რუსეთში შეითვისა ჩერნიშევსკისა, ბელინსკის და დობროლუბოვის ნაწერებიდან.

ლიტერატურის დანიშნულება ცხოვრების ასახვაა, რომ მახინჯს თავისი სახე, უბადრუკობა დაანახოს და მოსპოს ან გამოასწოროს. რომაო, — წერს ილია, — ზოგიერთმა უნაყოფო პოეტმა ხელოვნების სახელითა უკუარდღოს პირი თავისი ხალხის ცხოვრებასა, მეშვიდე ცას შეაჩეროს გაბეცებული თვალეი და ბულბულსავით უაზრო შტვენა დაიწყოს და აღარ გაათაოს. ჩვენ იმათთან საერთო გზა არა გვაქვს. „ჩვენ მეცნიერებას და ხელოვნებას მოვსთხოვთ არაებითსა პურსა ცხოვრებაში გამომცხვარსა და მშიერთათვის მოსახმარსა და გამოსადეგსა“.<sup>1</sup>

ბელინსკის გავლენა ილიაზე ჩანს თვით პოეზიის განმარტებაში, რომ იგი სახეებით აზროვნებაა. უტილიტარისტული თვალსაზრისი უღევს საფუძვლად ილიას ლიტერატურულ მიმართულებას — რეალიზმს.

ილია ამ სტილის დამკვიდრებას პრაქტიკულად უწყობდა

1) ილია ჭავჭავაძე — „საქართველოს მოამბეზედ“.

ხელს, ქმნიდა რა „კაკო ყაჩაღს“, „გლახის ნაამბობს“, „კაცია ადამიანს?!“ და სხვათ. მაგრამ ილია თეორიული მოსაზრებითაც ძირს უმაკრებდა ამ მიმართულებას და სასტიკად ებრძოდა სენტიმენტალიზმსა და ცრუ-კლასიციზმს. ილიას პირველი კრიტიკული წერილი „ორიოდე სიტყვა“... პამფლეტია სენტიმენტალიზმისა და ცრუკლასიციზმის მიმართ — „ძალად მოყვანილი ცრემლი სასაცილოა, საზიზღარა და არა სამწუხარო დასანახავად“. ილია ებრძვის კარამზინისა და კოზლოვის სენტიმენტალურ მიმართულებას და უყვრის: კაცს რუსული ლიტერატურიდან ქართულად თარგმნა უნდოდეს, კოზლოვი თარგმნოს, პუშკინი, გოგოლი და ლერმონტოვი კი განზე დატოვოს.

კარამზინის სასტიკი გაკრიტიკება ილიას უკიდურესობაში არ აგდებს, არ ავიწყებინებს კარამზინის დამსახურებას რუსული ლიტერატურისა და ისტორიის წინაშე. „რუსული ენის აღდგინება მაგან დაიწყო რუსეთში და პირველად მაგან დაამუშავა თავისი ქვეყნის ისტორია. აა რა მნიშვნელობა აქვს კარამზინს რუსეთისათვის“.<sup>1</sup>

როგორცა ვხედავთ, ილიას კარამზინის ისტორიული დამსახურება ძალიან კარგად ესმის, მაგრამ ებრძვის კიდევ კარამზინს. უფრო სწორი იქნება ვთქვათ, ებრძვის კარამზინს კი არა, სენტიმენტალიზმს და კოზლოვს კი როგორც „კარამზინის ცდომილ მიმართულების“ მიმღევეარს.

ილია არც კლასიციისტებს: ხერასკოვს, ტრედიაკოვსკისა და სუმაროკოვის მოხსენიებას ივიწყებს. ამ მწერლებსაც თელს უნიჭობად და ყალბი ლიტერატურული მიმდინარეობის დამცველებად. კლასიციისტური ლიტერატურის ტენდენციებს ილია შემდეგაც ებრძოდა ქართულ ლიტერატურაში.

1890 წელს დაწერალ წერილში „ახალი დრამების გამო“ მოითხოვდა, რომ ავტორი უნდა ერიდებოდეს „ლაპარაკს თქმას, აზრები გმირებისა მოქმედებაში უნდა მოსჩანდნენ. არ უნდა ჰქონდეს მიკრული მოქმედ პირს შუბლზე ავ-კარგიანობის მაჩვენებელი ბილეთი. არ უნდა იყვნენ გმირები ნაწარ-

1. ილია ჭავჭავაძე — „პასუხი“.

გოებისა მხოლოდ კარგნი ან ცუდნი. რადგან აღამიანის ბუნება „ავ-კარგიანობითა“ აღსაყვ და მისი მხოლოდ და მხოლოდ ბოროტად ან კეთილად გამოყვანა ბუნებრივობისა და სიმართლის დამახინჯებაა.

ილია ჭავჭავაძეს ლიტერატურული პრობლემებისადმი სპეციალური თეორიული წერილი არ მიუძღვნია, მაგრამ, სხვადასხვა ნაწერებში ჩანს ბევრი აზრი, მათი გაცნობა ადვილი შესაძლებელი ხდება.

როგორც „ცისკრის“ შესახებ დაწერილ მეორე და მესამე ნაწყვეტიდან ჩანს, ლირიკაზე მალა იგი ეპოსს აყენებდა. ჯერ კიდევ რუსთველი „ვეფხისტყაოსნის“ შესავალში ამბობდა, რომ ზოგიერთი მოშიარე „დიდსა ვერ მოჰკვლენ, ხელად აქვთ ხოცვა ნაღირთა მცირეთა“. ილიაც რუსთაველის აზრისაა. ეპიური ნაწარმოებები მას უფრო მნიშვნელოვნად მიაჩნია, ვიდრე ლირიკული. ლირიკული პოეზიის საგანიო, — წერს ილია მესამე ნაწყვეტში „ცისკრის“ შესახებ: „თვითონ პოეტის სულის მდგომარეობაა სხვადასხვა შემთხვევებში და გარემოებაში; წუთის გრძნობის, წუთის აღბეჭდილების გამოთქმაა, ერთის სიტყვით, თითონ პოეტი აქ მხოლოდ თავის გრძნობას ხატავს, თავის გულის მოძრაობას და აღბეჭდილებას. გარეგანი ბუნება მისთვის არ არსებობს, იმის ხელში ის წმინდა სანთელსავით ღბილია; გაათბობს თუ არა თავის გულის ცეცხლითა, იმას გამოსახავს ზედა, რაც თითონ უგრძენია და არა იმას, რაც თვით ბუნებაშია, როგორც აუცილებელი თვისება მისი. ეს მიმართულება ისე გაუფლებულია ჩვენში, რომ არამცთუ ჩვენი სასიქაღულო და სახელოვანი პოეტები, არამედ ისიც, ვინც კი უნიჭოდ მოაწყობს ხოლმე ორ რითმას, ისიც კი ამგვარ პოეზიის მიმღევარია. ჩვენ მოლექსეთა შორის მარტო რუსთველის გენიამ შეიძლო შექმნა ეპოპეისა“.

ამით ილია არ ამცირებდა ლირიკული პოეზიის მნიშვნელობას, იგი დიდად აფასებდა ლირიკოს პოეტებს: ნ. ბარათაშვილს, გრ. ორბელიანს, ალ. ჭავჭავაძესა და სხვებს.

როგორც ვნახეთ, ლირიკულ პოეზიაზე უფრო რთულ მოვლენად ილია ეპიურ ნაწარმოებს თვლიდა, ხოლო როგორც

წერილიდან „ახალი დრამების გამო“ ჩანს, ყველაზე ძნელად დრამატული ენარი მიაჩნდა... „დრამის შექმნა ყველა სხვად ვარ პოეტურ თხზულებაზე გაცილებით ძნელია და ყველა მწერალი — თუნდ ნიკიერიც, — ვერა ჰბედავს ხელი შექმნათოს!“.

თავისი მოსაზრებანი აქვს ილიას გამოთქმული ლიტერატურული ტიპის შესახებაც. ილიას აზრით, მწერალი იმდენად დიდია, რამდენადაც სრულყოფილ ტიპებს მოგვცემს, გასცილდება ეთნოგრაფიულ ჩარჩოებს და შექმნის მსოფლიო ტიპს. მაგრამ, იგულისხმება, ეს უნდა ხდებოდეს ეთნიურ სწამდვილეზე დაყრდნობით და არა მისი უგულვებელყოფით.

„მსოფლიო გენიოსნი მწერალნი იმიტომ არიან მსოფლიონი, რომ მათს ნახატში, რომლის ერისაც გინდათ, იმ ერის კაცს იცნობთ, იმიტომ, რომ იგინი ადამიანის საზოგადო ტიპსა ჰქმნიან“.

პორტრეტის შექმნა, ამბობს ილია, უფრო ადვილია. ილია ითვალისწინებს იმ გარემოებას, რომ ტიპი იქმნება, პორტრეტი კი გადაიხატება. ტიპის შექმნისათვის პორტრეტისტი დიდი ნიჭია საჭირო და კიდევ განსაკუთრებული ნიჭი განზოგადებისა. ტიპის შტრიხებში უნდა მოჩანდეს პორტრეტის დამახასიათებელი ნიშნები, ტიპი მთლიან წარმოდგენას უნდა უქმნიდეს მკითხველს. „პორტრეტების მხატვარი, დიდად სხელჯანთქმულიც და გამოჩინებული ყოველთვის უმდაბლესია, უმდარესია მასზედ, ვინც ზოგადი კაცის, ტიპის შემომქმნელია“.<sup>1</sup>

ილია სხვა ადგილსაც აყენებს ნიჭის საკითხს. პოეტისათვის და მით უმეტეს, დიდი პოეტისათვის, განსაკუთრებული ნიჭი საჭირო. მაგრამ ილიას ნიჭი განყენებულად, სქოლასტიკურად არ ესმის, როგორც ღვთით ბოძებული სამარადისო რამ. თან დაყოლილ ნიჭს აღზრდა, განვითარება, პატრონობა უნდა. თუ შესაფერი პირობები არ ექნა, ადამიანის ნიჭი დაქვენება, განათლება, სწავლა, ვარჯიში ზრდის ნიჭს, აფართოვებს. ნიჭი „ეგ ისეთი აზიზი, მზეთუნახავი ყვავილია, რომ მალე კვინდება“.

<sup>1</sup> ილია ჭავჭავაძე — „აკაკი წერეთელი და ეფთხისტყაოსანი“.

თავის სურნელებას ჰკარგავს, თუ მეცნიერების შუქი არ აღვია, თუ მეცნიერება თავის უკვდავების წყაროს არ ასხუ-  
რებს და სიბრძნის ხელით კიდევ დღე მუღამ არ ჰფურჩქ-  
ნის“.<sup>1</sup>

კიდევ მრავალი საინტერესო თეორიული მოსაზრება აქვს ილიას გამოთქმული ლიტერატურის საკითხებზე და კერძოდ, ქართული ლიტერატურის საკითხებზე. მაგ., ქართული რითმის შესახებ. რომ მართო რითმა ვერ შექმნის პოეზიას და რომ შესაძლებელია ქართული ლექსი ურითმოდაც. „განა რითმა რომ არ იყოს, პოეზიაც არ იქნება?“ — კითხულობდა ილია ჭავჭავაძე 1860 წელს<sup>2</sup> და ნიმუშად ურითმო პოეზიისა გრ. ორბელიანის ლექსები მოჰყავდა. ამით ქართულ ლიტერატურაში ე. წ. თეთრი ლექსის კანონიზაციას ახდენდა. მაგრამ, ილიას ყველა თეორიული მოსაზრების განხილვას ვერ გავყვებით.

როგორ გამოიყენა ილიამ ეს თეორიული მოსაზრებანი ქართულ ლიტერატურის განხილვის დროს? როგორია ილიას შეხედულება კონკრეტულ ლიტერატურული ფაქტებისადმი?

## 2

ილიას სახელი ქართველმა მკითხველმა საზოგადოებამ პირველად 1857 წელს გაიგონა, როდესაც ჟურნალ „ცისკარის“ პირველ ნომერში დაიბეჭდა ლექსი „ჩიტი“. ამის შემდეგ ილიას არ შეუწყვეტია „ცისკარში“ თანამშრომლობა. ბეჭდავდა უმთავრესად ნათარგმნ ლექსებს.

დიდი სახელი მოუპოვა ილიას 1861 წლის „ცისკარში“ დაბეჭდილმა კრიტიკულ-პუბლიცისტურმა წერილმა: „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდან... შეშლილის“ თარგმანზედა“. ამ წერილით გაითქვა სახელი ილიამ. მან თავისი სიდიდე პირველად საყოველთაოდ, საქვეყნოდ კრიტიკული წერილით გამოამჟღავნა. მის წერილს მოჰყვა საპასუხო წერილები ბარბარე ჯორჯაძისა, გიორგი ბარათაშვილისა, ექვთიმე წერეთლისა, სარდიონ ალექსი-მესხი-

<sup>1</sup> ილია ჭავჭავაძე — „პოეზიის ახალგაზრდა მოყვარულთ“.

<sup>2</sup> ილია ჭავჭავაძე — „ორიოდე სიტყვა...“

შვილისა. ილიას მოსარჩლენიც გამოუჩნდნენ თერგდალეულთა სახით. გაჩაღდა პოლემიკა. ეს მომენტი ქართულ კრტიკის ისტორიაში მატად მნიშვნელოვანია, ნაყოფიერი და საინტერესო. ილიას წერილი პირველი ნიმუშია ახლ ქართულ ლიტერატურულ კრტიკაში ნაწარმოების საფუძვლიანად განხილვისა. ამდენად ილია ქართული ლიტერატურული კრტიკის საფუძვლიან დამწყებად გვევლინება. მართალია ილიას წერილამდე „ცისკარში“ იყო დაბეჭდილი „რამდენიმე სიტყვა გაყრის“ კამეღიანზე“ ალ. ორბელიანისა, ბიბლიოგრაფია და ჩუბინიშვილის წიგნზე, „კრტიკა ანუკა ბატონიშვილისა“ ნინა ერისთავისა და სხვანი, მაგრამ ისინი მეტად ელემენტარულნი, მარტივნი არიან. ილიამ დაჰკვმო ურნალი „ცისკარი“, რადგან მას დაუკარგავს დროის ალღოს ალების უნარი, ჩამორჩენია ცხოვრებას და უკან მისჩანჩალებს მას. ილიამ, პროგრესისტმა, მყობაღისათვის მებრძოლმა, ვერ აიტანა და ვერ მოითმინა „ცისკარის“ კონსერვატიზმი და არქაიზმი. ცხადია, ის ვინც ლიტერატურას ხალხის ინტერესთა სამსახურს ავალებდა, ვერ შეეგუებოდა მეტყველების ისეთს ნიჟუმს. როგორსაც წარმოადგენდა „იმერთ თავადის“ ირაკლი ლორთქიფანიძის ენა.

„ნუ ვინ, ნუ ვინ იკადრებენ ლარიბად სახელის დებასა ივერთა ენათასა, არამედ აქებღინცა სიმდიდრესა, რომელი ჰსჩანს აწცა და აწცათუ“.

„მე მინდა ვჰათქვა, რომელ ცისკარი აღმოახდა ვჰგონებ, მისთვის, რათამცა ენა ივერთა არა თუ ოდენ კიდე უკუ იგოსთვისსავე წესსა, არამედ უჰეტესცა წარმართოს იგი“.

ასე წერდა ირაკლი ლორთქიფანიძე 1857 წელს. იგი იცავდა იმავე „ცისკარში“ გამოთქმულ არქაისტულ მოსაზრებას, რომ „დადებულ არიან აღრევე სჯულნი ბუნებით მომზადებული სიტყვათათვის და ამა სჯულთა ვერცა გამოცვლა და ვერცა დაწმახვნა ვისმე ძალუძს“.<sup>1</sup>

<sup>1</sup>. ირაკლი ლორთქიფანიძე — „ქსჯა“, ცისკარი, 1857 წ., № 7.

ილია ჭავჭავაძე კი დიალექტიკოსია და დოგმატიკური მჯერლობა მას არ აკმაყოფილებს. ენა არ შეიძლება მუდმივად ერთნაირი იყოს, ისიც ვითარდება როგორც ადამიანთა ცხოვრება. „ახალი ენა ძველ ენას არა ჭგავს, როგორც ახალი კაცი არა ჭგავს ძველ კაცსა“, — უპასუხებს ილია თავის მოპირდაპირეს.

ილია დაუპირისპირდა ძველ წიგნურ ლიტერატურულ ენას. ანტონ კათალიკოსის სქოლასტიკას და კარამინის სენტემენტალიზმს. ეს უარყოფაა მხოლოდ. იქნებ ილია ნიჰილისტად უარყოფელად მოეჩვენოს ვისმეს? პირიქით. ილია ყოველთვის ებრძოდა ნიჰილიზმს და მის გამოხმატველს ქართულ ლიტერატურაში ანტონ ფურცელაძეს. აკრიტიკებდა ანტონ ფურცელაძეს ილია და მისი ნიჰილიზმის სათავეებისგანაც მიუთითებდა. კრიტიკულ-პოლემიკურ წერილში „სხარტულა“, რომელსაც დიალოგის ფორმა აქვს მიკეპული, ილია ანტონ ფურცელაძეს ათქმევინებს: „ეხლანდელ რუსულ წიგნებში კი სულ მაგრე ამბობენ: „ავტორიტეტები აღარ უნდა იყვნენ“. აქ პისარევისკენ მითითება იყო, როგორც ავტორიტეტების უარყოფ ავტორიტეტზე.

ილიამვე სასტიკად გააკრიტიკა ანტ. ფურცელაძის ვულგარული აზრი, მიმართული ნ. ბარათაშვილის ლექსის „შემოღამება მთაწმინდაზე“-ს საწინააღმდეგოდ გამოთქმული.

მამ ვინ იყვნენ ავტორიტეტები ილიასთვის პოეზიაში და საერთოდ, როგორი იყო ილიას შეხედულებანი ლიტერატურულ ფაქტებისადმი? პირველი პოეტი, რომლის სახელიც დრომად აქცა ილიამ და შემდეგ მისმა აჰნანაგებმა — თერგ-დალეულებმა, იყო შოთა რუსთაველი. თავის წერილში რევაზ ერისთავის საწინააღმდეგოდ, ილიამ მოიხსენია „ჩვენი საბიჭადულო რუსთაველი“, ხოლო მეორე წერილში — „პასუხი“. შოთა რუსთაველს „უკვდავი“ უწოდა. ეპიგრაფად გაიციყენა ილიამ სტრიქონები „ვეფხისტყაოსნისა“, „აჩრდილისა“ და „აკო უჩაღისათვის“. უამრავი ადგილი აქვს ილიას „ვეფხისტყაოსნიდან“, „გლახის ნაამბობში“, რაც ილიას მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ საფუძვლიან ცოდნას ადასტურებს. თავისი ლიდი ცოდნა და გაგების უნარი ილიამ დაამტკიცა „ვეფხის-

ტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენელ კომისიაში მუშაობისას. აქ ილიას თითოეული იოაახოება სრულად მეცნიერულ და რებულეებისაა. ილიას კრიტიკული აზროვნების უნარი „ვეფხისტყაოსნის“ დრმა გაგება ყველაზე უკეთ გამოძლევი და წერილში — „აკაკი წერეთელი და „ვეფხისტყაოსანი“ (1887 წელს). ილიამ წერილის დასაწყისში განაცხადა, რომ „ეგ დიდებული პოემა, შექმნილია ჩვენის ერის დიდებულობის დროსა, ჩვენის კაცისაგან და ჩვენს ენაზედ დაწერილია“. ამით დაადასტურა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის კართველობა და პოემის ორიგინალობა. შემდეგ ილიამ საფუ. ვლიანად გააკრიტიკა აკაკი წერეთლის აზრი, რომელიც ცხადლობდა „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა ეთნოგრაფიულ ჩარჩოვში ჩასმას. „ძნელია იმისთანა მართლა სახელოვანი პოეტროგორც რუსთაველია, კაცმა უბრალო ეთნოგრაფიის სსხინარ-კედლო საქმეზედ ჩამოახდინოს. ეს მეტიამეტი დაქვეთებაა პეგააზედ მჯდომ ცხენოსნისა“.

„ვეფხისტყაოსნის“ დიდი ღირებულება სწორედ იმაშია-სამართლიანად წერს ილია, — რომ მისი გმირები „ყველზედ უწინარეს ადამიანები არიან“. და, მაშასადამე ზოგადადამიანის ბუნებდს მიხედვით შექმნილნი და აგებულნი ილიას კრიტიკული აზროვნების უნარი უმაღლეს წერტილად წევს, როდესაც აკაკი წერეთელს უმტკიცებს, რომ მიზეზტარიელის მოღუენებისა და უმოქმედობისა მისი ქართლელობკი არ არის, არამედ სიყვარულის წადილი, გრძნობა, რომელსაც გონება და ნებისყოფა დაუპყრია და მოუღუენებია.

ძველი ქართული პოეზიის განვითარების შესახებ ილიასპეციალური წერილი არა აქვს, მაგრამ „ცისკრის“ შესახებ დაწერილ მეორე კონსპექტში (ნაწყვეტში) ვკითხულობთ „იდეა ძველის პოეზიისა და ფორმა გამოთქმისა: ა) ჩივილწუთი-სოფლის მღურვა; კაცის ამოება, აქაური ცხოვრება ამოება და ნუგეშით თვალ-შეჩერება ცისა, სადაც მოელთსაუკუნო განსვენებას და მართლმსაჯულებას; ბ) სიყვარულუფრო პლატონიურია, მუხლთლობა სიყვარულისა და დაუღუ.

1. იხ. „დროება“, 1881 წ., № 37 და შემდეგ.



რომლობა; თუ აქ არ შეეხვედით ერთმანეთს — ცაში და-ძმანი გიქნებითო; ე) ქალი ან ანგელოზია და უფრო ხშირად — დე-ზონი. წამწყმედი კაცისა; დ) ბუნება წმიდა სანთელია იმათ ხელში, რასაც უნდა, იმას გამოსახევენ; ბუნება თუ არის მშვე-ნიერი, — იმათ გრძნობის მიხედვით; ის როგორც ობიექტი არ არსებობს „მათთვის“, „ფორმა გამოთქმისა: ფიგურობა და აღლევორია სპარსული ლიტერატურის გავლენისა გამო“. შეიძლება ამ კონსპექტების გაშლა და ძველი ქართული ლიტერატურის ნიჟუშებით ამ მოსაზრებათა დამტკიცება, მაგ-რამ ჩვენ ილიას აზრი გვაინტერესებს და ის თუმცა ძალიან მოკლედაა ნათქვამი, მაგრამ მაინც გასაგები ხდება. ამ ძველი თაობის პოეტების თხზულებათა შორის თეიმურაზ პირველის „შამიფარვანიანს“ და „ვარდბულბულიანს“ ილია სენტიმენ-ტალურ ნაწარმოებად თვლის, ხოლო პოეტებს, „რომელთაც მიბაძეს მარტო გარეგან ფორმასა ჩვენ უკვდავის რუსთველის „ვეფხისტყაოსნისა“ და ვერ გაიგეს კი, რომ „ვეფხისტყაოსნ-ნი“ თუ არის უკვდავი, არამარტო თავისი ფორმით, არამედ თავისი შინაგანი ღირსებით, ილია ცრუკლასიკოსებს უწო-დებს.

ახალი საფეხურის დამწყებად ქართულ ლიტერატურაში, რომელსაც ილია ევროპეიზმს უწოდებს, თვლის დავით გუ-რამიშვილს. შემდეგ ამ ხაზს პოეზიაში აგრძელებსო ალ. ჭავ-ჭავაძე, გრიგოლ ორბელიანი, ხოლო ნ. ბარათაშვილი არის „ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა“.

ნ. ბარათაშვილს ილია დიდად აფასებდა, რადგან მან შე-მოქმედებაში მეტად მნიშვნელოვანი ფილოსოფიური პრობ-ლემები დააყენა და ეროვნული ჰანგიც არ დაუვიწყნია. ევ-როპეიზმის გზაზე შემდგარი ქართული ლიტერატურა თანდა-თან იწყებდა სინამდვილის აღწერას და ორიგინალური გზე-ბის გამონახვას, ასეთები იყვნენ — გიორგი ერისთავი, ზურაბ ანტონოვი. ამათ გარდა იყო პლეადა „ციცკრის“ მოღვაწე მწერლებისა, რომლებიც კბაძეძენენ რა ძველ ქართულსა და ირანულ პოეზიას, ქართულ სინამდვილეში აღვიღს ვერ პოუ-ლობდნენ, ავითარებდნენ კლასიციკისტურ ლიტერატურასა და სენტიმენტალიზმს. ამის გამო ილია წერდა მესამე ნაწყვეტში—

„ჩვენ შევნიშნეთ, რომ „ცისკრის“ ახალ მელექსეებს, ზგიერთს გარდა, დიდი კავშირი აქვსთ ძველებზედა, კავშირი ისტორიული განვითარებისა კი არა, მსგავსებასა“. ცხადილია დიალექტიკოსი, რომელსაც სწამდა, რომ „აწმყო ზიბილი წარსულისაგან არის მშობელი მომავლისა“ ვერ დაუთარყოფდა კავშირს ლიტერატურის შიგნით, მაგრამ ეს კავშირი უნდა ყოფილიყო ისტორიული განვითარებისა. ახალ ლიტერატურული ფაქტი უნდა დაფუძნებული ყოფილიყო ძველზე, მაგრამ იგი განვითარება არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ცხოვრება წინ მიდის, იცვლება, ძველი ენა და ძველ პოეზია ძველი ცხოვრების გამომხატველია და ახალმა პოეზიამ თუ ძველი გაიმეორა, ახალი, არსებული მდგომარეობის მხედველობიდან გამორჩება. მწერლობის დანიშნულება კი ცხოვრების ასახვაა.

ამიტომ გააჩაღა ბრძოლა ილიამ დროს ჩამორჩენილ „ცისკრის“ წინააღმდეგ. მონარქიზმს — რომელსაც იცავდა „ცისკრის“ თანამშრომელთა ნაწილი, ილიამ და თერგდალეულებს პატრიოტიზმი დაუპირისპირეს. ფეოდალურ იდეოლოგიას — დემოკრატიზმი, სენტიმენტალიზმს — რეალიზმი, დოგმატიზმს — დიალექტიკა.

„სამოციან წლებში ყველაზე უწინარეს გამობრწყინდა დღევინებული სიტყვა „მამული“.

„ვინა ვართ და რანი ვართ“, — ამ ზღვაებზე ფართო საკითხს შემოეჭარა ჩვენი მწერლობა“.<sup>1</sup>

მაგრამ ამით არ დაკმაყოფილდნენ „მესამოციანნი“. ქართული ლიტერატურა მანამდე უმთავრესად თავადაზნაურულ ტიპაჟს ქმნიდა. „სამოციან წლებმა ამ ვიწროვ შემოლობილს სარბიელს პოეზიისას თავისი ტალღა გაჰკრეს და შემომატყრიეს ღობეები. ამ ხანებში მოღვაწეებმა ნიაგნის, რომ მდობითა ცხოვრებაშიაც არის აღამიანური გული“-თქმა<sup>2</sup>.

თერგდალეულების შემდეგ ყველაზე საყურადღებო მოვ

1. ილია ჭავჭავაძე — „წერილები ქართულ ლიტერატურაზედ“.

2. იქვე.

ღენა ქართულ ლიტერატურაში ილიასთვის იყო ვაჟა-ფშავე-  
ლას გამოჩენა ლიტერატურულ ჰორიზონტზე.

ჯერ კიდევ 1892 წელს ილიამ იმედი გამოთქვა, რომ ვაჟა,  
„დიღსაიმედო პოეტი“, შესაძლებელი იყო ნ. ბარათაშვილის  
მეპყვიდრეუ ქცეულიყო.

ტალანტების შეცნობის ალღო ილიას არასოდეს დაღა-  
ტობღა. მან ისე, როგორც არავინ თანამედროვეთაღან, გაიგო  
ღა დააფასა შოთა რუსთველი, დ. გურამიშვილი, ნ. ბარათაშ-  
ვილი. ვაჟა-ფშავეღა.

ილიამ სათანადოდ დააფასა გრიგოლ ორბელიანის, აღ.  
ქავჭავაძის, ვახტანგ ორბელიანის, სულხან-საბა ორბელიანის  
ღა „ვისრამიანის“ ავტორის შემოქმედება.

მაგრამ მართო ქართველ პოეტებს არ ხეღავღა ილიას შორს-  
მჭვრეტელი თვალი.

იგი იცნობღა ღა აფასებღა შექსპირს, ბაირონს, გოეთეს,  
პუშკინს, ლერმონტოვს ღა მრავალ სხვას ღა დაჯერებული  
რუსთველის გენიოსობაში, ხშირად უღარებღა მას მსოფლიო  
ლიტერატურის კორიფეებს.

## ვაჟა-ფშაველა

ვაჟას დედას გულქანს, ფშავეში განთქმულ მოღვესე ფხიკლანთ პარასკევას ნათესავს, ქალწულობაში სიზმრის მსგავსი ჩვენება ეხილა: — „შუა ღამე იქნებოდა. დგანდგარი, მირდგნიალი დადგა ისეთი, მეგონა მთა-ბარი თუ იქცევაო. შაშინებული წამოვჩე ლოგინში, გავხედე და მთელი ცა განათებულ იყო. ორი ოქროსფერი ჯაჭვი იყო წამოსული, ერთი კიაურის გორიდან, მეორე სხლოვანის გორითა, გადაბმულები, ზედ ცეცხლის ბალები ადიოდნენ და ჩაოდოდნენ და ისეთ მწყობარ (წმინდა) ხმაზე გალობდნენ, ისე ტკბილად, ღმერთო, იმაზე კარგს რას გაიგონებს კაცის ყურიო“. (ვაჟას დედის გადმოცემა).

ჟამი გამოხდა. გულქანი რაზიკანთ ერძლო და სინამდვილემ გადააქარბა მისტიურ ხილვას. სამმა ძმამ დაიმღერა ერთი კერიდან. უფროსი ლუკა იყო — ვაჟა-ფშაველა, გენიალური შემოქმედი, მაგრამ თავმდაბალი ვაჟაკი, რომელიც მუხლს იყრცნდა გურამიშვილის ლანღის წინაშე და რუსთაველსაც ვერდებას უთვლიდა.

ემუდარებოდა გურამიშვილს პოეტი, რომელსაც შემოქმედლის ბრწყინვალე გზა განვლილი ჰქონდა, თუმც სხვისი ნიჭის შეგნება არ უშლიდა საკუთარიც ღირსეულად შეეფასებინა:

უსულო საგნებს სულა ჩაებერა  
ივასაუბრე ლოდები კლდისა  
და, როგორც შეფე გაუათამამე  
მწირი ბალახი, ის ქუჩა მთისა.  
მადლი მფენია მარჯვენახედა  
იმ შემოქმედის მაღალი ღვთისა.

იქ აღსანიშნავია მოკრძალებაში მიმალული სიძლიერე. დაფასება თავისი და სხვისი გაგებაც. ხოლო თუ ვინ იყო ვაჟას

„სული“, საიდან მოვიდა პოეტი, რა სურდა, როგორ სთქვა და ვინ იყვნენ მისი ლიტერატურული ნათესავნი და „მეზობლები“ — ამ წერილის თემას შეაღვენს.

ჩვენი მიზანი ვაჟა-ფშაველას მდიდარი ლიტერატურული შემკვიდრების განხილვაა, მაგრამ ცხადია, ამჟამად, ანალიზის საგნად ვერ გავხდით მის შემოქმედებასთან დაკავშირებულ ყოველ საკითხს. ჩვენ გვსურს: ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების იდეური და მხატვრული სპეციფიკის გამორკვევა ქართული ლიტერატურის ასპექტში.

• • •

1861 წელი რუსეთში ბატონყმობის გაუქმებისა და ჩარკოლში ვაჟას დაბადების თარიღია. 1861 წლის რეფორმას ბურჟუაზიული ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ მას ფეოდალიზმის ბჭეები მთლიანად არ დაუნგრევია. გლეხობა კვლავ აუტანელ მდგომარეობაში რჩებოდა. ამ მომენტიდან რუსეთში, პოლიტიკურ და ლიტერატურულ ასპარეზზე მაჰიურად გამოდის რაზნოჩინცი — გლეხობის იდეოლოგი. იგი იბრძვის რეფორმის უსამართლო შედეგების წინააღმდეგ, მონარქიისა და ბიუროკრატის შესამუსრაჲად.

საქართველოში ბატონყმობა ჯერ კიდევ ძალაში იყო. ბრძოლაც მის წინააღმდეგ მიმდინარეობდა. ახალთაობას ილია ჭავჭავაძე სარდლობდა. მაგრამ საქართველოში, როგორც დაპყრობილ ქვეყანაში, მოვლენებმა თავისებური ხასიათი მიიღო. ეკონომიურ ინტერესთა გვერდით ეროვნული საკითხიც დაყენა ცხოვრებამ და გადაქრა მოითხოვა. არც ეს გარემოება გამოჰპარკიათ ჩვენ „მესამოციანებს“ და თავისი ნიჭი ბატონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლასა და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლას შეაღიეს.

ნატურალური მეურნეობის ნგრევა საქართველოში მეტად დაუნდობელ ფორმებში მიმდინარეობდა. ძველი ცხოვრების რღვევით გამოწვეული ტკივილები თუ საგნობრივი იყო იმ კუთხეებში, სადაც აღრე ბატონყმობა სუფევდა, ფსიქოლოგიურად აუტანელი ხდებოდა მთიელებისათვის. ბარში წინადაც „სულის მეტი ყველაფერი ბატონს ეკუთვნოდა“ (მეფე ვახტანგის კანონი), მთაში კი:

7. 5. ტატიშვილი

თუმცა არ იციან, ვითარცა, ვინ არის მონა, ბატონი,  
თითონ არიან თავისა ბრძანებელი და ბატონი (ხალხური).

ბარში ჩაგვრის ერთი სისტემა მეორეთი იცვლებოდა. თუ  
დის ადგილს ბურჟუა იქერდა. მთაში—ჩაგვრა შემოდის. გვ  
როვნულ პრინციპზე აგებული თემი არღვეოდა. საგრძნობ  
ხდებოდა ქონებრივი, უფლებრივი და საზოგადოებრივი სხვა  
დასხვაობა. ეს გარემოება მაშინდელ ხალხურ ლექსებში მკვე  
თრადაა ასახული და ჩვენც ამ ლექსებით შეგვიძლიან არსებუ  
ლი მდგომარეობის გათვალისწინება. თემმა თავის წრიდან ქვე  
ხეები — მდიდრები, ღარიბები, მოჯამაგირეები და ჩინოვნიკ  
ბი წარმოშვა.

სხვაფრთხი კი არა მივიჩნის რა, ბიძა შამბრალდა, მგელაო,  
მაგის შვილ ჩინონიკია, ჩვენ გლებები ვართ ყველაო,  
ეგ დილით დასდგამს ჩაისა, „შენ ცხვარში წაღო, მგელაო“,  
დაუკიდებავ საათი, საყელო დაიშვენაო,  
ვერ ააშენებს საქონსა მაგის საათში ცქერაო,  
მაგის საათი შამირცხვა, მაგის ქალღლის წერაო.

ასე დასცინის თავისი წრიდან წარმოშობილ „ჩინოვნიკ  
ფშაველი. იგი ირონიით ეპყრობა არა მარტო მას, არამედ სა  
ათსა და წერა-კითხვასაც, რომელიც აგრეთვე ახალი დროის  
ნაყოფია. წინაღ თუ საქები ხმალი იყო ფხიანი და დასაცინ  
ლაჩრობა, დღეს ქონების მოხვეჭა იქცა იდეალად.

ორი ფშაველი მოლექსე, პეტრე და უტური, ერთმანეთს  
სიღარიბეს დასცინიან. პეტრე ლექსობს ვითომ:

უტურმა სახლი ააგო ცილა-მალაის მუნისა,  
კარებზე მიდგებ-მოდგება ყელ-მალაის წულითა.  
წელთა პრტყავ ოქროს ქამარი, უხდება კიდეც უღირსა.  
მამუკა ცხვარში გაგზავნა, ოსმალში გადაუღისა.  
პედილაც აიქ გაყიდა, მატყლსაც აიქვე უთვლისა,  
ფული ვერაში ჩაყარა, დაღონება აქვს კურკლისა.

პეტრეს უტური უპასუხებს:

მა ნაგზირულის პეტრემა სამ პირად დაღვა ბინაო.  
ჩარგალს ააგო სასახლე, გადუსვა კალა-რკინაო,  
ხუთი ათასი ცხვარი ჰყავ, შვიდი წყემსი ჰყავ შინაო.  
ათ თუმნად ქობებ იყიდა, შინ დაღვა კაი ბინაო,  
რაც ფშავეში ქვეხეებია (მდიდრები) ერთი ვერ უელის წინაო.  
შუშანათ პაპა ჩიოდა — სუ მაგან შეგვარცხვინაო,  
ქალაქის მემატყლეები სუ მაგან დაიპირაო.

(ეს ლექსები ჩაწერილია ფშავეში, ვაჟა-ფშაველას მიერ).

როგორც აქედან ჩანს, ფშავში ქევხეები გაჩენილან, რომლებსაც მოჯამაგირეები ჰყავთ, ცხვარი ოსმალეთში გადაუდით აძოვრებზე, ქალაქში მატყლს ჰყიდიან, არყის გამოსახდელათ ქვაბებს ყიდულობენ.

მდიდართა გვერდით ღარიბი მოსახლეობაც გაჩნდა. ერთ-ერთ ფშაველ ღვთისოს „ბატარ ქალაის გაზრდილს“, რომელიც „ასე ამოჰყრის ლექსებსა, რო თებერვალში ღანძილი“, ფშაველ ფულისთვის „ხან ნაცვალ დასდევს, ხან გზირი“, „რა უყოთ, ღვთისო გენაცვლოსთ, საშოვნ არ არის აღვალი, იჭრება პეტერბურღშია“... მეორეც, ფოთოლათ მერცხალა, ვაჟას ზანაეღროვე ფშაველი მათქვამი, ხშირად ლექსობდა სიღარიბისა და ბეგრის გამო... გაჩნდნენ აფშინას ტიპის მძარცველები და ქალამაც, წინად რომ სიმღერებში აქებდა და ცამდე აყავდა ფშაველს, ქურდობა დაიწყო.

„როდის დავპარე მართასა ნებისა კუდები, თიკვები?“ იმათლებს თავს ათიხათაჟერ ნაქები ქალა, იქნებ შვიდ-ნაწნავიანიც?!

მარტო ქევხეები, მოჯამაგირეები, „ჩინონიკები“ არ იყვნენ ზღისათვის ახალი ხალი. მთა გაეცნო „რუსთ ხენწაფის“ კაპებს: „სუღიას“, მამასახლისს, ნაცვალს, „პრისტავს“. ეს გაცნობა საბედისწერო გამოდგა. ვაჭრები მოედუნენ ფშავ-ხევსუღეთს. სწოვდნენ სისხლსა და მიჰქონდათ ოფლით მონაგარი.

80-იან წლებში. როდესაც ვაჟა-ფშაველას მსოფლმხედველობრივი დადგინება მიმდინარეობდა, საქართველოს მშრომელთა ცხოვრებაში დიდი ამბები ხდებოდა. ეკონომიურ ჩაგვრასთან, ეროვნული ჩაგვრაც თანდათან იზრდებოდა. 1881 წ. პარტში ალექსანდრე მეორის მოკვლას სასტიკი რეაქცია მოჰყვა. ქართველი რევოლუციონერები — ხალხოსნები გააცემბი-რეს. რუსიფიკატორული პოლიტიკა გაშიშვლდა და სააშკარა-ზე გამოვიდა. თუმცა შავრაზმელთა იერიშები იმპერატორის ზეგულმდე დაიწყო. კატკოვის გაზეთს „Морквашские ведомости“, რომელმაც მასხარად აიგლო ქართული ეროვნული დროშები, ილია ჭავჭავაძემ საკადრისი პასუხი გასცა.

ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა და სხვა მწერლებმა წარსულს მიაპყრეს თვალი და ეროვნული სიმტკიცის მაგალითები დაუდევს საფუძვლად შემოქმედებას („მეფე დიმიტრი

თავდადებული“, „ოორნივე ერისთავი“, „პატარა კახი“, „ნაღლა“. ეროვნული თვითშეგნების გამოღვიძებით დაშინებულ ცენზურა გამალებით მუშაობს. სიტყვა „საქართველოს“ დაქვევაც კი თითქმის აკრძალულად ითვლება.

მონარქიულ-ჯაშუშური პოლიტიკა იქამდე ამწვავებს მღვპარეობას, რომ მოწათფე ლალიაშვილი 1886 წ. ხანჯლით ჰკლურექტორ ჩუღეცკის — შავრაზმელ ბერს. სასულიერო „მატიანი“ — ეგზარხოსები საქვეყნოდ სწყევლიან ქართველ ერს.

ასეთ საშინელ დროს დაიწყო მოღვაწეობა ახალგაზრდა ვაჟა-ფშაველამ. მან განიცადა თერგდალეულებისა და მათი ზღადაღის — ილია ჭავჭავაძის დიდი გავლენა, მიემხრო ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას და თავის შემოქმედებაში ქებანი უძღვნა სამშობლოს დამცველ ვაჟაკებს. მაგრამ არც გლეხობის გაჭირვებული მდგომარეობა დაპიწყვებია და ეხს. მან დაგვიხატა „სოფლის სურათები“, გლეხების მტკიცე და მოყვარენი. მათი ჭირ-ვარამი, სიღატაკე, გაუნათლებლობა

ვაჟას უყვარს სოფელი, მაგრამ მისთვის სოფელი არაა ჭველმხრივ იდეალური. სიბრაღულსაც იწვევს სოფელელთა ბეჩავე და გონების სიჩლუხბე. მაგრამ გაუნათლებელ მთლებში კარგ თვისებათაც ხედავს. მოწათფეობის დროინდელ ერთ-ერთ კორესპონდენციაში ვაჟა ააწერს ხევსურთა უაღრტურობას და იქვე დასძენს, მაგრამო „ბევრი კარგი ღირსება არის დაფარული შავს ფარღის ქვეშ“. სწორედ ამ „შავი ფარღის“ ახდა მონინდომა ვაჟამ და ბევრი „კარგი ღირსების“ წამოწევა. ახალ კაპიტალისტურ სისტემასთან დაპირისპირება წარსული, თემური, კოლექტიური ცხოვრებისა, მიუხედავად ამისა მან თემის ადათსა და ზნეობაში მარტო დადებითი მხებებანი არ დაინახა, „შავი ფარღა“ მთლიანად არ ჩამოუხსნა და იდეალიზაცია არ მოუხდენია.

ილია ჭავჭავაძე 1872 წ. დავით ერისთავს შესჩიოდა: ისტორიაში ხალხი არა სჩანსო. 1880 წელსაც წერდა: „სწორე ქართლის ცხოვრება“ ხალხის ისტორია კი არ არის, მეფის ისტორიაა, და ხალხი კი როგორც მომქმედი პირი ისტორიისა, ჩრდილშია მიყენებული“.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> ძველი საქართველოს ეკონომიური წყობის შესახებ. ტ. 4.



ვაჟას მთელი შემოქმედება პასუხია ილიას ჩივილისა, რომ ისტორიაში იალბი არა სჩანსო“. ვაჟამ მძლავრად შეიგრძნო წარსული და ფარდას იქით მიმალული, ჩრდილში მიყენებული ხალხი გამოიყვანა სამოქმედოთ. ხალხი, რომელიც წარსულში აბრძოდა ქვეყნის კეთილდღეობისათვის და მის სახელს კი გვირგვინოსანნი ჰყლავდნენ. 1658 წ. ბახტრიონში სელიმ-ხანის დამარცხების ინიციატივას საქართველოს ისტორია ელიზბარ. შალვა ქსნის ერისთავებს და ბიძინა ჩოლოყაშვილს მიაწერდა. ვაჟამ თითქოს განგებ, „ბახტრიონში“ ეს ამბავი სხვაგვარად ასახა. ერისთავებისა და ჩოლოყაშვილის მაგიერ ხალხური გმირები: ზეზვა და ლუხუმი გამოიყვანა. „საზოგადოთველა ხალხის მებისტორიენი გზას უქცევნ მდაბიო ხალხის მდგომარეობას“ — წერდა ვაჟა „ივერია“-ში. ვაჟას შემოქმედება წარსულში ტრიალებს და ამის დახასიათებას გვაძლევს. აწმყოსადმი განდგომა ახასიათებდათ ქართველ არისტოკრატ რომანტიკოსებსაც, მაგრამ ვაჟას „წარსული“ სხვა შინაარსის ცნებაა, ვიდრე გრ. ორბელიანის ან ალ. ჰავჭავაძისა. გრ. ორბელიანს სურს აღადგინოს ფეოდალური საქართველო ბატონყმურ იერარქიით. ვაჟას კი ძველი, თემური წყობილების დემოკრატიული პრინციპის აღდგენა სურს და არა თემური წყობილების ყოველმხრივი რესტავრაცია. ამით ვაჟა განსხვავდება იმ ხალხთან მწერლებისაგანაც, რომლებიც თანამედროვე ბურჟუაზიული ეპოქის თემური წყობილების იდეალიზაციას ახდენდნენ და მასზე დაყრდნობით კომუნიზმში გადასვლას ცდილობდნენ. ვაჟას თემი ბურჟუაზიული ეპოქის თემი კი არ არის, სადაც ადგილი აქვს ქონებისა და უფლების უთანასწორობას. არამედ პირველყოფილი თემია. ასეთი თემის მცხოვრებთათვის უცნობია: „სუღია“, „ლუბერნატორი“, „ნაჩალნიკი“, ვაქარი და, რაც მთავარია, ქონებრივი უთანასწორობა.

ვაჟა წერდა: „ახალმა დროებამ ბევრი რამ ახალი მოიტანა და სხვათა შორის მოხელეობა: „სუღიები“, გმირ-ნაცვალ-მამასახლესები. რასაც დღევანდელი მოხელეები მრავლისგან უმრავლესნი აკეთებენ დიდის ვაი-ვაგლახით, აურ-ზაურით, დავი-დარაბით, მაშინ უბრალოდ კეთდებოდა: გვქონდა საჩივარი ვი-

ზედმე, იქვე მეზობლებიც იყვნენ; დაუძახებდი—ორ სამ კაცს „დაპსხამლით“ კაცებსა და საქმეს ხელად გაარჩევდნენ“.<sup>1</sup>

წინათ ფშაველები ლაღნი იყვნენ. მათ ქართველი მეფეებმა კი პატივისცემით ეპყრობოდნენო. აი ერთი მაგალითი, რომელიც ვაჟას მოჰყავს: ლაშქრობის შემდეგ ერეკლემ ფშაველებს ნაღიმი გაუმართა. მერიქიფედ თავისი ქალი „თეკლაბიჭი“ (ე. და ვახტანგ ორბელიანის დედა) დაუყენა. თეკლა მაშინ შეტრეხული გოგო ყოფილა. ფშაველები შეთვრნენ და მეფეს ასულს, რომელსაც ბოგუნს ეძახდნენ, კათია სტყორცნეს:

ღვინოს გვირგვებს ბოგუნი,

შამეკინჯრება მე გულიო.

თეკლამ იწყინა. ანება თავი მერიქიფობას და მამას შესწავლა. ერეკლემ გაიცინა და სთქვა: არა უშავს რა, ფშაველებმათ ვაჟა ამ ფაქტით ამაყობს: „ნათქვამია: დრონი მეფობენ და არა მეფენიო. აი დრო, გარემოება და კაცი. ეხლანდელი იუნკერიც კი არ იკისრებს თავის ტოლ-ამხანაგ ოუნკრებს დაუყენოს თავის ქალი მერიქიფედ, განაღამც თავის ქვეშევრდომ „საღღარ თებს“.

ვაჟასთვის ერეკლე ან თამარი, მეფე კი არაა ფეოდალურ იერარქიის თავს მკდომარე, არამედ სარდალია და ეროვნულ ძლიერებს სიმბოლო.

• • •

ე. წ. აღორძინების ხანის სხვა მწერლებთან ერთად, ეროვნულმა მოტივმა, მძლავრად დავით გურამიშვილის შემოქმედებაშიც იჩინა თავი. ქართლის ჭირი, ქართველ ტომებს შორის ბრძოლის უარყოფა, დიდი პოეტური სიტბო, ლირიზმი, წვდენა და სასოება. სამეტყველო ენის, ხალხური ზომის ლექსთაწყობისათვის საფუძვლად დადება. გლეხთა ცხოვრების გასონახტვა—ყველა ამ და სხვა წერილმან გარემოებათა გათვალისწინებ

<sup>1</sup> ძველი და ახალი ფშაველების პოეზია, „მოამბე“. 1896 წ., № 6.

<sup>2</sup> „ივერია“, 1902 წ., № 196.

ბის შემდეგ მეტი აზრი ყოველმა ჩვენთვის გურამიშვილისადმი  
ვაქვს მიმართვას:

შენ, ჩემო წინამორბედო,  
უძვირფასესო პაპაო.

განსაკუთრებით დიდი გავლენა ვაქვსზე ეროვნულ საკითხში  
თერგდალეულებმა მოახდინეს.

ჩონგური საქართველოა,  
სომეხი ჩვენ ვართ ყველაო  
სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებნი (აკაკი).

ვაქვამაც ეს გაიზიარა. მისი „ნაციონალიზმი“ არაა შოვინის-  
ტური, არამედ დაჩაგრული ერის შვილის პატრიოტიზმაა:

სამშობლოს არვის წაფართმევთ,  
ჩვენც ნურვინ შეგვეცილება,  
თორემ ისეთ დღეს დავაყრით,  
მკვდავსაც კი გავეცინება.

ვაქვას იდეალი ეროვნული თავისუფლებაა და დემოკრა-  
ტიულ-თემური ცხოვრება, სადაც ერთმანეთისთვის თავის გან-  
წირვა იშვიათი არ არის, სადაც შშრომელი, ნამუსიანი ვაჟკაცე-  
ბი ცხოვრობენ, სადაც ეგოიზმი უცნობია და მიუღებელი.

ვაქვა უარყოფს ახალ დროს, რადგან ყველა მხოლოდ თა-  
ვისთვის ფიქრობს. ქვეყნისთვის თავს აღარავინ იმეტებს. ბა-  
ტონდება ბურჟუაზიული ეგოიზმი, განკერძოება. ფულის გა-  
ფეტქმება. ამიტომ სურს თემური წყობილების პრინციპის  
დაბრუნება — „კომუნალური ცხოვრება“ (ვაქვას გამოთქმა).

ვამოიცვალა რაინდული, გოგოთურის ზნეობის ფშავი!  
ხმალი, ნაქები გორდა, ფრანგული და გველისპირული დაუქმ-  
და. სოფელს ბევრი შემაწუხარი გაუჩნდა: გზირი. მამასახლი-  
სი, ჩარჩი-ვაკრები. ამათ კი მონარქიული წყობილება უმაგ-  
რებს მხარს, არუთინა ვაქვარს უკან ზიშტი და ფარ-ხმალია:

არუთინ, ცულ ნიშნებს ვხედავ,  
ფრთხილად, ნუ გაგვამწვავია!  
მუდამ არ მოგეშველება  
სხვისი ფარი და ხმალია.

ეს იმ მონარქიული რუსეთის „ფარ-ხმალია“, რომელმაც დედანა შეზღუდა და ქვეყნად საქართველოს სახსენებელად აღსპობას ლამობდა.

საჭირო იყო ეროვნული გრძნობის გამოფხიზლება. ვაჟა-ფშაველამ აქებდა „ქართველ გმირთა მხარმკლავებს“. ეზმანებოდა ჯაჭვ-მუზარადიანი წინაპრები, „ახათრებდა“ მამა-პაპის ძვლები. გადიოდა აკლდამებში, რომ ამოეზიდა წინაპრები „სამკლავიანი“.

ტანზე ეკალი ამასხა  
საფლავთ წინაპართ კენესამა,  
აკლდამებიდამ მწყრომარედ  
იმათმა გადმოხედვამა.

ვაჟასთვის გასალმერთებელია ვაჟა-ფშაველა, რომელმაც „სურს ჯულოს“ (მტრის) წინააღმდეგ თავი გასწირა. და იმ დიაცის რჩევანაცვლება, რომლის შვილიც წევს მკვდარი დარიელასთან „ლალის მდინარის პირზედა“, ხელში ფრანგული უქიარავს „გეტეხილი ქნევითა“. ვაჟას თითონაც სურს თავი მტერს შეაქლას. „სამშობლო არ აქელინოს „მეზობელს მეტიჩარასა“. სხვებთან ერთად ტანზე აბჯარს ისხამს და საბრძოლო ყიყინას სცემს. „აღელვებულთა ბორჯენაა, ხმა არ გეგონოთ სტვირისა“.

ვაჟა-ფშაველა ცდილობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებლების დაახლოვება-დაკავშირებას. ეროვნული თვისუფლებისათვის ბრძოლის მაგალითები მრავლად იყო საქართველოს წარსულში. მაგრამ სამწუხაროდ საქართველოს წარსულმა ქართველ ტომებს შორის ბრძოლის შემთხვევებით იცის. ვაჟა ისტორიულ მასალებზე პუშაობისას შეგნებულად იქცევა. მან ფოლკლორიდან არც ერთი ფაბულა არ აიღო, რომელიც ქართველთა ტომობრივ ბრძოლას გვაძლევდა, რის მიწვევით მრავლად იყო წარსულში: ჯალაბატურთა და ფშაველურ

ბის მტრობა, თორღვას ამბები, თუშთა გამოლაშქრება ფშავე-  
ლებზე, თუშ-ფშავ-ხევსურთა მიეო ურთიერთ დალაშქარის ამ-  
ბებს მან გვერდი აუარა. სამაგიეროდ ურთიერთ დახმარების  
შესახებ დარჩენილი მცირე ლექსები შეკრიბა. „კალმასობა“-ც  
მოიშველა, თავისი ფანტაზია დაურთო და „ბახტრიონი“ შექ-  
მნა. საყურადღებოა, რომ ვაჟამ ტომობრივი ბრძოლის გმირები  
ეროვნული მთლიანობისათვის მებრძოლ გმირებად გამოიყვანა  
„ბახტრიონში“.

„სუმელჯი და სანათა ეკუთვნიან იმ შავსა და ბნელს დროს,  
როცა ფშაველები და თუშები ერთიმეორესა ჰლაშქრავდნენ, არ  
იყო მათ შორის ძმობა და თანხმობა“ (ვაჟა ფშაველა, „ჩემი  
პოემების შესახებ“, „მნათობი“, 1934, № 11-12). სანათა და  
სუმელჯი („ბახტრიონის“ გმირები) თუშების წინააღმდეგ მებ-  
რძოლი ფშაველი გმირებია. ფშავეში დამარცხებული სარდალი  
თილისძე ამბობს, თუშეთში:

დაგვლოვნა ხოშარის გორმა, იქ წყლის არ გამოდენამა,  
ეწრო-ეწრომა ხე-ხევა, მოკლედ ფშაველების დენამა,  
წაწურაულს ისარმა, ხანათაისა ენამა,  
ნელად მოვიდა ხუმელჯი, სუმელჯი სუროღვიანი.

სუმელჯი და სანათა მე შევეურიე „ბახტრიონის“ გმირებში  
და თათრების წინააღმდეგ მებრძოლებად გაშოვიყვანეო —  
მოგვითხრობს ვაჟა.

ამართლიანია მოსაზრება, რომ ვაჟასა და ა. ყაზბეგისათვის  
ილიას „მგზავრის წერილები“ გახდა ტონის მიმცემი. პირადათ  
ვაჟაზე ა. ყაზბეგმა მოახდინა დიდი გავლენა. აწორედ ვაჟას  
შემოქმედად ჩამოყალიბების დროს ქვეყნდებოდა ა. ყაზბეგის  
რომანები. უცხოელთაგან ადათის დარღვევა და თემის იდეალი-  
ზაცია ყაზბეგმა ამომწურავად მოგვცა. მაგრამ თემის ადათის  
უარყოფით მხარეთა დანახვაში ყაზბეგი ტენდენციურია. იგი  
ადათში მარტო კარგს ხედავს. თუ ყაზბეგის პოზიტორი გმი-

რები ადათის დამცველებია: ელგუჯა, იაგო, გოჩა და სხვანი. ვაჟას პოზიტიურ გმირებში ადათის უარყოფით მხარეთა დამრღვევნიც არიან (აღაზა, ჯოყოლა, ალუდა ქეთელაური). ეს განსხვავებაა ყაზბეგის მიერ თემის აბსოლუტურ იდეალიზაციასა და ვაჟას ნაწილობრივ იდეალიზაციას შორის. ამიტომაც ყაზბეგი მწერალი, რომელსაც აკმაყოფილებს თემის ზნეობა. ვაჟა იცავს ადათის დადებით მხარეს. ეყრდნობა, უარყოფს დრო მოქმულს და აბლის შექმნა სურს. ვაჟას გმირები ვეღარ თავსდებიან თემის ვიწროდ მოზღუდულ ადათში, არღვევენ მას და უკეთესის შექმნას ლამობენ. მოქმედება ადათის დაცვიდან იწყება. დაცვის პროცესში ხდება დარღვევაც. მაგ., „ალუდა ქეთელაურში“. ამ პოემით ვაჟამ ტრადიციის წინააღმდეგ გაილაშქრა. ვაჟაკი — ადამიანი მალა დააყენა ბრმა ადათზე, მაგ.: რამ თემი არ უარუყვია. ალუდამ თემის სიყვარულიც შეინარჩუნა.

ჯარს არ აწყინოთ, თემს ნუ სწყევთ,  
ნუ გადიქვეით ცეტადა

შეუტევს ალუდა დიაცო, რომლებიც იწყევლებოდნენ:  
ჯარს ნურას ჰნახავთ, ხევსურნოო.

ასეთივე ნაწარმოებია, მხოლოდ უფრო რთული კომპოზიციისა, „სტუმარ-მასპინძელი“. ჯოყოლა აღხასტაისძე ადათის დაცვიდან ბოლოს ქეთელაურივით არღვევს მას. ადათს არღვევს ჯოყოლას ცოლი აღაზაც. მან იტირა ვაჟაკი, ხევსური ზვიდაური. მოსისხლეზე მალა ადამიანი დააყენა. მკვდრები „წიმოდგნენ“ საფლავებიდან. ცოცხლები ყალუზე შედგნენ და ტრადიციამ მთელი სიმძლავრით გამოილაშქრა ცოლქმრის წინააღმდეგ, ჯოყოლამ კი მოუწონა ცოლს უცხო სტირილი.

ამ პოემებით ვაჟა-ფშაველამ გაილაშქრა წარმართულ თემურ ზნეობაზე. მიუღებელია ვაჟასათვის „წარმართის“ ან „ბარბაროსის“ სახელწოდების მიქუთვნება. ვაჟამ ბევრი რამ აიღო წარმართობიდან, მაგრამ არა ყველაფერი. ვაჟა მომხრეა თემური ცხოვრების დემოკრატიული პრინციპისა, მაგრამ წინააღმდეგი თემურ — ბარბაროსული ზნეობისა.

ჯოყოლა, აღაზა და ალუდა აჯანყებულო პიროვნებანია თა

ვის წრის მიმართ. მაგრამ ისინი არ არიან ეგოისტები. მინდია („გველის მკამელი“), ქეთელაური, ჯოყოლა, აღაზა უაღრესად საზოგადოებრივი პიროვნებანია. მინდია სიბრძნის დაკარგვას იმიტომ ჩივის, რომ „რითიღა არგოს ქვეყანას“. ქეთელაური არ სწყვეტს თემს და ჯოყოლამ მტრების გამოლაშქრებისას შვერ-ღა უფარა. ვაჟას გმირები თემისა და საერთოდ კაცობრიობის კეთილდღეობისათვის იბრძვიან.

„გველის მკამელით“, „ალუდა ქეთელაურით“, „სტუმარ მასპინძელით“ ვაჟამ ზოგად კაცობრიული პრობლემები დააყენა.

ვაჟამ რუსთაველის მართო პოეტიკის ტრადიციები კი არ გააკრძელა, არამედ მისი ჰუმანიზმის დიდ მემკვიდრედაც იქცა.



ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებისათვის მეტად დამახასიათებელია ფილოსოფიური პრობლემები. რუსთაველის შემდეგ, ქართველ პოეტთაგან, გურამიშვილმა სცადა ამ მხრივ მუშაობა, მაგრამ ხორციელი ადამიანი ქრისტიანულ დოგმებს დაუმორჩილა. მან ვერ გაანგრია რელიგიის ზღუდე და თავი ოფიციალური ფილოსოფიის ნორმებით შეიზღუდა. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის ღირსეული მემკვიდრე ნიკო ბარათშვილია. ილია ჭავჭავაძემ „განდეგილით“ შესძლო ფილოსოფიურ სიმალეზე ასვლა. ნაგვიანევი ცდა ჰქონდა აკაკისაც (1898 წ., „გამზრდელი“). დასაბეღებულთა გარდა ვაჟა-ფშაველამდე ასპარეზი ცარიელია.

„ვეფხისტყაოსანი“, ბარათშვილის პოეზია, „განდეგილი“ და ვაჟა-ფშაველა, ასე გვესახება ქართული ფილოსოფიური პოეზიის მთავარი გზები.

ქართველ მხოტბე პოეტებს მეფის ტახტი ჰყოფნიდათ ასპარეზად. თუ მეფის კარს გასცდებოდა მათი ფანტაზია, იმიტომევე, რომ მბრძანებლის სახისა და ძლიერების გამოსაჩატი ეპიკური მოედებნათ. ადამიანის განცდები და თვალშეუდგამი ბუნება უყურადღებოდ რჩებოდა. თათქოს ბუნებიდან გამოთიშულ ადამიანს გალავანი, ჭებირი ერტყა. პოეტები ადამიანურ რკალში ტრიალებდნენ და მათი პოეტური ხედვა ამით

ისაზღვრებოდა. ბარათაშვილმა იგრძნო სიცოცხლე ადამიანს გარეშე, ბუნებაში. მან გაიგო, რომ მარტო ადამიანები არ ცოცხლობენ. ფრიალო კლდეზე დგას ჩინარი. მოქშუის მტკვარი და ვითა მიწური ფერხთა ევლების აწვილილ ნორჩ ჩინარს.

ნიაფი, მტკვარი, ჩინარი — გამოსცემენ სახიობას ტკბილსა და სანეტაროს. პოეტმა იცოდა:

რომ არს ენა რამ საიღუმლო უსაკოთაც და უსულთ შორის,  
და უცხოელს სხვათა ენათა არს მნიშვნელობა მათის საუბრის.

მაგრამ მას საკუთარი სული აბრჩობდა. ამიტომ თუ ვერ შესძლო აემეტყველებინა ბუნება ვაჟასავით გულდამშვიდებით.

გრიგოლ ორბელიანის, ალექსანდრე ჭავჭავაძის და სხვა ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში ბუნებას საკმაო ადგილი უჭირავს. მაგრამ მათში ბუნების გაგება არაა ღრმა, იგი უმეტესად აღწერის ხასიათს ატარებს. მათ შემოქმედებაში აშკარა ხდება ბუნებასთან მისვლა მისგან გამოთიშული ადამიანისა და განცვიფრება.

ვაჟა-ფშაველამ დასძლია უხერხულობა. შეახო „მადლფენილი მარჯვენა“ ადამიანსა და ბუნებას შორის მოვლებულ ჭეზირს. ახსნა იგი და მოშალა მიჯნა. ვაჟას ნაწერებში ვერ იგრძნობთ ბუნებასთან „მისვლას“. ვაჟა ამოზრდილა ბუნებაში ბაჩანას მუხასავით. გადაუხვევია ხელი ვეება მთებისთვის, წიფლის ხეებისთვის და ასე ღრეობს ან სწუხს მათთან ერთად.

ბუნება, მისი უმციირესი ნაწილიც კი, ვაჟას შემოქმედების სრულუფლებიანი პერსონაჟია. ზოგჯერ ცენტრალური — „მთავარი გმირი“, და არა დამატება ან ფონი. მაგალითად: იაშვილის ნუკრი, ქუჩი, მთანი მალაღნი, ტრედები, ფესვები და სხვ.

ყაზბეგს ვაჟასავით ყოველმხრივ არ მოუცია ბუნების სურათები. სამაგიეროდ მან ყურადღება ადამიანურ ტანჯვებისაკენ, გათელილ თემისაკენ გადაიტანა. ამიტომ ყაზბეგის ყოველ სტრიქონიდან სევდის სიო ჰქრის; ვაჟას ფილოსოფიურ სოფლმხედველობის საფუძველი წარმართობა იყო. როგორც პოლტიკური მსოფლმხედველობის დასაყრდენი მისთვის თემურდემოკრატული წყობილებაა და პოეტური გზნების საყრდენი ფოლკლორი. მაგრამ, როგორც თემობრივი წყობილება არ აკმა-



ყოფილებს ვაჟას და მის ზნეობას ამდიდრებს ახალი, ადამიანური გრძნობებით, როგორც ფოლკლორზე დაფუძნებით გვაძლევს ახალს და ორიგინალურს, ისევე არც ფილოსოფიაში დაპყობია წარმართობას.

წარმართობა ადამიანის ბუნებასთან სიახლოვის გამოხატულებაა, მაგრამ წარმართი თვალგაუხელებელ ბავშვს გვაგონებს. იგი ბრმაა და მონა ბუნებისა, რომელსაც ეშინია ბუნებისა და მისტიურ სამოსელში ხვევს.

ვაჟა-ფშაველა აღიზარდა უმთავრესად მატერიალისტურ ფილოსოფოსთა მოძღვრებაზე. ამან ხელი შეუწყო უფრო მეტად ეგრძნო ბუნების სიდიადე და პირველობა, ჩამოეხსნა ცალკე არსებული სული და ბუნების სბუნებში შეეტანა როგორც ელემენტი, როგორც თვისება მატერიისა და არა როგორც მისი წარმომშობელი ზეციური ძალა. ამით ვაჟამ წარმართული ანიმიზმი სპინოზასებურ პანთეიზმამდე აიყვანა. ვაჟა აღიარებს. „ბუნება მბრძანებელია, იგივე მონაა თავისა“.

ღმერთი, გარეშე ძალა კი არ არის ბუნების მბრძანებელი, არამედ თვით ბუნება. იგი აწესრიგებს, იშორჩილებს, აბედნიერებს და აუბედურებს ყველაფერს. ადამიანის გარდა, ბუნებას სხვა ორგანიზმებიც მორჩილებენ. ცხოველები ბევრში ემსგავსებიან ადამიანს. მცენარეებშიც არის სწრაფვა ერთმანეთისადმი, სქესობრივი ცხოვრება. მათაც ჰყავთ თავისებური „ქალწულები“, იციან თავისებური ტრფობა და სიძულვილი.

არაორგანულ სამყაროში, ენგელსის თქმით, სიცოცხლე, როგორც რეალობა, არ არსებობს, მაგრამ არსებობს მისი შესაძლებლობა („ბუნების დიალექტიკა“).

სალ კლდეში, მიწაში არსებობს შესაძლებლობა, რომ იქიდან სიცოცხლე განვითარდეს. ამისთვის კი პროცესია საჭირო. უნდა მოხდეს მატერიის ორგანიზება და მაღალ საფეხურზე სიცოცხლეს მივიღებთ.

ვაჟას თავისებურება იმაშია, რომ მან სიცოცხლის შესაძლებლობა არაორგანულ სამყაროში „შესაძლებლობამდე“, რეალობამდე აიყვანა, თავისებური გამოხატვა მისცა, ადამიანს დაამსგავსა, განაჯაცა.

ვაჟას არ სწამს არაორგანულ ბუნების ადამიანით ცხოვ-

რება, რადგან ადამიანური სული უსულო საგნებს მხოლოდ მან ჩაუდგა — „აასაუბრა ლოდები კლდისა“. წარმართული ანთროპომორფიზმი პოეტური ხერხად გამოიყენა, შინაარსიდან დასცალა და ორნამენტის მნიშვნელობა მიანიჭა

გულუბრყვილობა იმის ფიქრი, თითქოს ვაჟას ფშავზეგსურებივით დევ-ალ-ქაჩები სწამდა, თითქოს იგი სპირიტუალისტი იყო და სხვა. ეს იქნებოდა პოეტური კატეგორიის — ფანტასტიკისა და მსოფლმხედველობის შორის იგივეობის ნიშნის დასმა.

ვაჟა სწერდა: „წინანდელს, ველურ მდგომარეობის ადამიანს ეგონა, რომ სული, მეორე „მე“ კაცისა არა კედებოდა, რომ საიქიოს იგივე მოთხოვნილება სმა-ჰამისა ჰქონდა“ და „როგორც ყველა გაუნათლებელი კაცი, ფშაველი არის ცრუმორწმუნე: ეშმაკებით და დევეებით სავეს ჰგონია ქვეყანა“.<sup>1</sup>

ვაჟა სამყაროს ფართოდ უცქერის და არაფერი არ უკვირს, იგი მისთვის უნივერსალობის შემცველია და არა მარტო რომელიმე უკიდურესობისა. არ არსებობს მარტო ტანჯვა ან სიბერული.

ვაჟა რუსთაველს ხვდება აზრის სიღრმით.

„არ იცი, ვარდი უეკლოდ არავის მოუკრებიან?“ — ესაა „ვეფხისტყაოსნის“ ფილოსოფიისათვის მთავარი. ვარდის მოკრება — მიზნის მიღწევა შეიძლება, მაგრამ ეკალი — ტანჯვა სდევს თან. ტარიელი ბოლოს მიზანს მიღწევს, კეთილი სძლევს ბოროტს. მანამ, „ვარდის მოწყვეტამდე“ — კი, „ეკალი ეჩხვლიტება“ — იტანჯება. ასეა ვაჟას აზრითაც; იგი სწერდა: „ხომ იცით, ცხოვრება ადამიანთა ისეა მოწყობილი, რომ საცა სიტკბოა, იქვე მწარე გამოჩნდება, ვარდი უეკლოდ არ მოიკრებიება. სითბოს სიცივე მოსდევს, სიცოცხლეს სიკვდილი“ („ფშაველი და მისი წუთისოფელი“). ეს რუსთაველის უბრალო გამოკრება კი არ არის, არამედ ეს აზრი დევს ვაჟას მთელ შემოქმედებაში. რუსთაველს ბევრი პოეტი ჰბაძავდა, ცდილობდა შაირი რუსთაველური „ეთქვათ“ და საუკუნოებით მღეროდნენ მისი ხმით, მაგრამ რუსთაველთან მათ მაინც საერთო არაფერი აქვთ. ვაჟა-ფშაველას არ ჰქონია მიზნად რუსთაველის მიბაძვა, მაგრამ მისი გენიოსობა შეხვდა!..

<sup>1</sup> „ივერია“, 1889 წ., № 129.

ვაჟა ოპტიმისტია, ამ სიტყვის ღრმა გაგებით, რადგან ოპტიმიზმი არ გულისხმობს ყელმოღერებას და უღარდელ სიმღერას. ჩვენ ვიხოცებით, მაგრამ სიყვარული რჩება. იგი ძალაა ქვეყნის მამოძრავებელი. სიყვარული უკვდავია, დაუსრულებელი. ამ თემაზეა დაწერილი ვაჟას ლექსი, რომელიც სიყვარულს ღრმა ფილოსოფიურ გაგებას გვაძლევს.

ბუნება ცვლილებას განიცდის. ერთი სახეობა მეორედ იქცევა. მუდმივი საზღვარი არაა საგნებსა და სახეთა შორის. აღამიანი შესაძლებელი იყო მოვლინებოდა ქვეყანას სხვა ფორმით, აღამიანის მატერიას შესაძლებელი იყო სხვაგვარი სახე მიეღო. ამიტომ ნატრობს ვაჟა:

რამ შემქმნა აღამიანად,

რატომ არ მოვედ წვიმადა.

აღამიანი სიკვდილის შემდეგ აღსდგება მცენარის, ხის ან ცხოველის სახით.

ბრწოლაში გაწყვეტილი გმირების ადგილას ყვავილები ამოვიდნენ (პოემა „უიღბლო იღბლიანი“). ეს ყვავილები მოკლული გმირების სახეცვლილებაა. ქვეყნად არაფერი იკარგება. აბსოლუტური სიკვდილი არ არსებობს. ნამდვილად არის: მატერიალური მარადიული ბრუნვა, ცვლილება, დანთქმა და აღდგენა. ასეთი რწმენითაა გამსჭვალული ვაჟა და საბრალოს ათქმევენებს უცნობ დედაკაცისათვის:

დიდად შეპყდარხარ, დედილო,

რომ რჩული გადაგოვლია.

თუ მოგლავდნენ მტრები:

დღეს შენ სულს აქა ვნახავდი,

სიხლის ტბა რომ დგას დიდა

და თავის ნეტარებასა

იქიდან დამითვლილია,

ყოილად ამოხვიდოდო

ტურფა, ნახი და მშვიდიცა

სხეული სხვა ფორმას იღებს, მაგრამ ცვლილებას, სხვად ქცევას და საკუთარი მეობის დაკარგვას სევდა მოსდევს. არა-

ვის არ სურს თავისი სახე დაჰკარგოს და გაითქვიფოს მთელმა ყველა ისწრაფის იცხოვროს ბუნებასთან თანხმობით, მაგრამ მასაც ჰქონდეს პირადობა.

ია, უღრანს ტყეში მოსული, ამბობს: „მანამ ცოცხალი ვარ, ჩემის სილამაზით დავატკობ ტყეს, ბალახს“. იგი კმაყოფილად სიცოცხლით, ხარობს, მაგრამ აშინებს სახის — ინდავიდუალობის დაკარგვა, სხვად ქცევა. ტკივილს გრძნობს. ყველას მოსწონს თავი, ყველას უხარია სიცოცხლე, ყველას უყვარს ბუნება; ამიტომ ეცოდება ვაჟას ია, რომელიც სხვად იქცევა და სახეს დაჰკარგავს.

ზემოთ ვნახეთ, როგორ ილაშქრებდა ვაჟა ეროვნული მეობის დაკარგვის წინააღმდეგ. ვაჟას პოლიტიკური მსოფლმხედველობის ძირი მის ფილოსოფიაშია. პოეტს ეცოდება ია, რომელმაც უნდა დაჰკარგოს სახე. ასევე საბრალოა ერი, რომელიც კარგავს ეროვნულ მეობას, ინთქმება უფრო ძლიერი ერისაგან. ვაჟამ პოლიტიკურ იდეას ფილოსოფიური განზოგადოება მისცა და შესაძლებელი გახადა ზოგადში კონკრეტულობა დაგვენახა.



„გველის მკამელი“, ქრონოლოგიურად, ვაჟას საუკეთესო პოემებს შორის უკანასკნელია. იდეურად, ვაჟა-ფშაველას ფილოსოფიის კვინტესენციას წარმოადგენს. ბურჟუაზიული ცივილიზაციისაგან განდგომა და ბუნებისაკენ დაბრუნება წარმოადგენს პოემის საფუძველს „გველის მკამელი“ მრავალმხრივ საინტერესოა. ჩვენ პოემის ერთი კუთხე გვაინტერესებს.

ტანჯვის შედეგად გამეცნიერებული ხევსური მინდია ყურს უგდებს ბუნებას. ესმის მისი. ექცევა, როგორც მეგობარს. ბუნების წინააღმდეგ მტერივით ცულით არ მიდის. ამისთვის ბუნება აწილდობს მისნობით. მინდია ყველაფრის მცოდნეა. ბედნიერია თითონაც და მისი საქმიანობით თემიც. ხევსურნი ღრეობენ, გარს ეხვევიან მინდიას. აწვდიან კარახანით „სვიან“ ლუღსა და სთბოვენ: სთქვას რამე, „ერთი ქართული გზიანი“. თვით გვირგვინოსანი თამარიც მინდიას იმედიტაა. მინდია „იციის მტრის დასამარცხები და შემზუსტრელი ფანდია“. ყველაფერი იმის შედეგია, რომ მინდია ბუნებას ემეგობრება და

ინდობს. „მოვიდა ხესთან ცულითა“, სთქვა: „უნდა მოვჭრა ესაო“. მაგრამ მინდიას მკლავი უღუნდება. მინდია აღარ მოსჭრის მას. შეისმენს ხეების ბაგით ბუნების მუდარას, მაგრამ ამით იგი არ იღუპება. ცხოვრობს ბედნიერად, გამარჯვებული, მისით ხევსურეთი და საქართველოც.

მინდია თუ ბუნებას დაინდობს, სამაგიეროდ, ბუნებაც ზრუნავს მინდიასათვის. ყვავილები ასწავლიან თუ რომელი მათგანი რის წამალია. ამიტომაც, რომ „შუაზე გაჭრილს გაპტურნავეს მის (მინდიას) უებარი წამალი“, ბუნება მსხვერპლს გაიღებს ყვავილების სახით, უმეგობრებს მინდიას. ხელ-ნამგლიან მინდიას თავთავნი ეხვეწებიან: „არა, მე მომჭერ, მინდია, ნუ მტოვებ, შენი კენესამე!“ ყანას ურჩევნია მეგობარი ადამიანის სარჩოდ იქცეს, ვიდრე მტრის მსხვერპლად! მინდია შრომობს: მკის, მკურნალობს, სარდლობს სამშობლოს ჯარს და ჭალალებულია. ან რა აქვს სანაღვლო. ხევსურთა ბედნიერება მინდიას საქმეა. მინდიას მისნობა ბუნებასთან მეგობრობის შედეგია. მინდია სხვებსაც ურჩევს მისებრ მოქცევას მაგრამ თემი ვერ გაჰყვება მინდიას გზას, თემი გონებით მოქმედობს. სარგებლობის პრინციპი მთავარია მისთვის. ხევსურთაც სურთ მინდიას მიჰბამონ, მაგრამ გრძნობა გონებას დაუმორჩილებია.

დაცოლშვილებულ მინდიას ცოლი — მზია გულს უწუბებს „სიცოცხე ბალღებს მიღეკასო“. სხვები ცეცხლს ანთებენ, ჯიხვის ხორცა აქვთ ბალღები ცოდონია!

მინდიამ უღალატა თავის რწმენას. გადაუღვა გრძნობას და თემს გაჰყვა. აიღო ცული, მოსჭრა ქანდარი, თუმც იგი ბევრს ემუდარა: „რას სჩადი მაგას, მინდია, ვითომ არ იყავ მტერია?“.

დაივიწყა დრო, როდესაც იბრალებდა და ცულს ძირს დაუნეგებდა ხოლმე ხის კენესა-მუდარისას, როდესაც მინდია ხისა და ბუნების მტერი არ იყო. მინდია თემისებრ დაშორდა ბუნებას. არ იღო ყურს ქანდრის გაფრთხილება: „რად სჩადი მაგას, მინდია?“ ბუნების მტრად გადაქცეულმა დაჰკარგა სიბრძნე. ბუნებამ შური იძია!

ყვავილნი წინათ თუ ეტიტინებოდნენ: „მოგვწყვიტეო“, ახლა ხმას აღარ სცემენ, იმისათვის, რომ ისინი საერთო დედის — ბუნების შვილები არიან. ბუნების წინააღმდეგ ამხედრდა მინ-

დია და ყვავილნიც განუდგნენ. აღარ მეგობრობენ. თავს აღარ სწირავენ. წინაღ თუ ველარავინ ბედავდა „რჩოლასა“, ეხლა ქისტებმა დაინებიეს ხევსურნი. სიბრძნე დაკარგულ, „მცხებმა“ წართმეულ მინდიას ჩვეულებრივი ადამიანის ოდენიც აღარ შეუძლია. „დღემდე ჩვენ ვთელეთ ეგენი, ახლა ეგენი დად-ან“ — ეუბნებიან მინდიას ხევსურნი ქისტების გამარჯვების შემდეგ... ვაჟა-ფშაველა ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ვიდრე მინდია ბუნებას მეგობრობდა — ხევსურნი „სთელავდნენ“ ქისტებს. მიზანს აღწევდნენ. როცა მინდია ბუნებას გადაუდგა, ქისტები „სთელავენ“ ხევსურთ — ხევსურები მიზანს ვეღარ აღწევენ.

პროფესორი სერგი დანელია („ვაჟა-ფშაველა და ქართული ერი“) წერს: „მინდიას ტრაგედიის ნამდვილი საფუძველი მისი ადამიანური არსება. ყოვლის მცოდნეობას ადამიანის არსება ვერ იტევს, ყოვლის მცოდნეობა სცლდება ადამიანის საზღვარს, — აი აზრი „გველის მკამელისა“. ტრაგედიაც იწყება იმ მომენტიდან, როდესაც მინდიას ბუნებაში შედის ახალი ფერმენტი — სიბრძნე ან გველური ელემენტი. მინდიას რომ სიბრძნე არ განწორებოდა, ის მაინც მოკვდებოდა შიმშილისაგან, და, სიმათლე რომ ითქვას, ასეთი საკვდილი უფროა ზუსტად საფერისია პოემის დედა-აზრისათვის, ვიდრე სიკვდილი მინდიას ხევსურთა ომში“. „მინდიას სიკვდილი იწყება იმ მომენტიდან, როდესაც მან გველი შექამა. და ამით გაარღვია ბუნების დადებული ზღვარი. გველი ადამიანს არ ექჷება; ეს არა ბუნების კანონი“. ამიტომ, განაგრძობს ავტორი: „ბუნებას თვალსაზრისით, რომელზედაც იღდგნენ მოხვევები და თვით ფტორი პოემა-სა, მინდიას სიბრძნე ცრუ სიბრძნეა“. „ვაჟასთვის მინდიას მორალი იყო ყალბი მორალი, ცრუ ადამიანის მორალი“.

პროფ. ს. დანელია ცდება იმაში, თითქოს ვაჟას ბერძნულ ლეგენდა გადაეკეთებინოს და მოქმედება „საყვარელ ხევსურეთში“ გადაეტანოს, რადგან გველის ქამით მისნად ვახდობა მოხეტიალე სიუჟეტთა ჯგუფს ეკუთვნის. ვაჟას ლეგენდა ხე-სურული წარმოშობისაა.

ამ შემთხვევაში ჩვენ ავტორის, ვაჟა-ფშაველას დამოკიდ

ბულება გვაინტერესებს როგორიც თემთან, ისე მინდიასთან, რის გარკვევა პოემის ტექსტის ანალიზს მოგვცემს.

მართალია მინდიამ უარპყობუნების მტრობა, მაგრამ შრომის პრინციპი არ უარუყვია. „გველის მკამელის“ ავტორს შესაძლებლად მიაჩნია ბუნებასთან მეგობრობა ისე, რომ ადამიანი შიმშილით არ მოკვდეს. შემთხვევითი არ არის თავთავების ხეწნა, რომლებიც მინდიას გამოყვებას ცდილობდნენ. მამ რადლა მოკვდებოდა მინდია შიმშილით? „მინდიას ტრაგედია იწყება იმ მომენტიდან, როდესაც ის ქაჯურ სიბრძნეს იძენს“ — ასე ჰფიქრობს ს. დანელია. მაგრამ ავტორის, ვაჯა-ფშაველას აზრით გველის ჭამიდან ბედნიერება იწყება, რადგან ამან საშუალება მისცა მინდიას ბუნებას დაახლოვებოდა. ვიდრე მინდია ბრძენია (მისანია) ბედნიერია თემიც. მინდია კი ბრძენია, ვიდრე ისმენს დედა-ბუნების გულის ცემას. მაგრამ როცა ბუნების წინააღმდეგ ცულით გაილაშქრა, დაჰკარგა სიბრძნე. აქა ტრაგედიის დასაწყისი და არა მინდიას გაბრძენებაში. ბუნებასთან მოსაუბრე მინდია სვე-ბედნიერია, „შესადარებია მზესთან“, ხევსურებიც ღრეობენ და მტერი დამონებული ჰყავთ. მიზანი მიღწეულია. „ნეტავი იმას, ვისაც კი მადლიერი ჰყავს ქვეყანა“. მაგრამ მინდიამ დაარღვია ბუნებასთან მეგობრობა, „დაჰკარგა ცნება“. სწორედ აქა ვაჯას აზრით ტრაგედიის დასაწყისი. იგი მინდიას გაბრუნებისთანავე იწყება და არა გამეცნიერებისთანავე. თემი, ვაჯას აზრით, ბრეყვია, რომელსაც დედა-ბუნების ენა აღარ ესმის. გაბრაზებული მინდია ცოლს უსაყვედურებს:

ცხოვრების მაგალითად  
ბრეყები დამიანხოდი.

და: „გეწადა კაი ცხოვრება, მოწამლულ ქადას აცხოვდი“ — ი. ვაჯას აზრით თემი ბრეყვია, რომელსაც „კაი ცხოვრება“ სურს, მაგრამ რომელიც მოწამლულ ქადას — უბედურ მომავალს „აცხოვს“. ცხადია, ვაჯა-ფშაველას თვალსაზრისით, ვისია „ტრუ სიბრძნე“ — „მზესთან შესადარებელ“ მინდიასი თუ „ბრეყ“ თემისა.

მაგრამ ყველაზე უფრო პოემის გაგებას ხელს უწყობს

ეპიგრაფი, რომელიც „გველის მკამელის“ ერთ-ერთ ვარიანტს აქვს. მოვიყვანოთ მთლიანად.

გაჭირდა ფრად ცხოვრება,  
სულთქვამს და ოხრავს სოფელი.  
დედის ბედს შვილი დასტირის,  
შვილსაჲს ტირის მშობელი.  
ტირილსაც ბოლო ექება,  
რა მოიღლება გუნება.  
ან იქ სინათლეს რა უნდა,  
საცა არ არის ცდუნება?  
ისე ეჩნდებით და ველეკით,  
არა გვაქვს გაგებულება,  
ბუნების ძალთა სიბრძნისა  
ვერ ვცანით დიდი თხზულება!..

სხვა ვარიანტში აღგილი: „ბუნების ძალთა სიბრძნისა“ იკითხება: „ბუნების საბრძნო წიგნისა ვერ ვცანით დიდი თხზულება“.

ვაუამ „გველის მკამელით“ კაცობრიობას მოუწოდა ბუნებისკენ დაბრუნება-დამეგობრებისკენ. ვაუას სწამს, რომ გარმარჯვება იმისია, ვინც „ბუნების საბრძნო წიგნს“ კითხულობს, ვინც „ბუნების ძალთა სიბრძნეს“ გაიგებს. უამისოდ: „გაჭირდა ფრად ცხოვრება, სულთქვამს და ოხრავს სოფელი“.

მზია „გველის მკამელში“ თემის, საზოგადოების აზრის გამოხატველია, თემი ბუნებას მოწყვეტილი კაცობრიობაა.

ვაუა პოემაში ხის მოჭრის წინააღმდეგ კი არ ილაშქრებს, ან ნადირის მოუკვლევლობას კი არ ქადაგებს, არამედ ცული და ხე ისე როგორც თამარი, პოემის კომპოზიციის მარჯვე ხერხეა ჩიტებისა და ხეების „ბაგით“ ბუნება მეტყველებს. თუ დაუგდეებს ამ ენას კაცობრიობა ყურს, ჩასწვდება მის საიდუმლოს ბედნიერი იქნება.

ვაუას აზრით ბუნებასთან დაახლოება სრულებით არ ნიშნავს პროგრესზე ხელის აღებას, ბუნების მონურ მორჩილებას და ადამიანის პირველყოფილ მდგომარეობისათვის დაბრუნებას. პირიქით, ბუნება-მეგობარი გადაიხსნის წიაღს და გვიღწე



ნებს საიდუმლოს. აქ ადამიანის ბუნებაზე გამარჯვებაა ნაგულისხმევი, ბუნებისავე კანონთა შესწავლის გზით. ხოლო თუ კაცობრიობა არ დაუგდებს ყურს, არ შეისწავლის და მის წინააღმდეგ წავა, დამარცხდება მინდიასავით.

ასეთია „გველის მკამელის“ დედა-ძარღვი და აზრი. ასეთია ვაჟა-ფშაველას კონცეფცია, რაც მისი მსოფლმხედველობისა და სოციალური სპეციფიკის გამოხატულებას წარმოადგენს. სიკაბუჯეშია: — „ლუკა ეკუთვნოდა იმ მძლავრ მიმდინარეობას. რომლის ლოზუნგად ერთ დროს იყო: „ცხოვრება თანაბმად ბუნებისა“ (გ. სალარიძის მოგონებიდან).

• • •

კუმანიზმი, სიყვარული ადამიანებისა და ბუნებისადმი ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში უკვე მოვსინჯეთ. მაგრამ არის სხვაგვარი სიყვარულიც — სქესობრივი სწრაფვა, რასაც ტრადიციულად მიჯნურობას უწოდებენ.

ბარბაროსულ საფეხურზე სქესობრივი ცხოვრება მეტად თავისუფალი იყო, თავაწყვეტილიც. მონოგამიურ ოჯახის ჩამოყალიბებამდე კაცობრიობამ მრავალი საფეხური გაიარა (იხ. ენგელსი „სახელმწიფოს, კერძო საკუთრებისა და ოჯახის წარმოშობა“). კაცობრიობა თანდათან ამაღლდა ზნეობრივად, დაშორდა ცხოველს და ადამიანურ სიმაღლეზე დადგა. მაგრამ ქრისტიანობამ ეს „ადამიანურობა“ ასკეტობით მეორე უკიდურესობაში გადასჩეხა.

როგორც პროფ. ივ. ჯავახიშვილმა გამოარკვია („ქართველ ერის ისტორია“, ტ. 1) საქართველოში ძველად გავრცელებული ყოფილა „ადრეკილას“ დღესასწაული, რაც ფალოსის კულტანაა დაკავშირებული. დღესასწაულისას ქალები შესთხოვდნენ უფალს მამათა სქესის სიმრავლეს და აღავლენდნენ ღვთისადმი ვედრებას!

წარმართული დროის ნაშთია ფშავეური წაწლობაც. ქალ-ვაჟნი ერთად წვებოდნენ, ერთმანეთს „ეტოლებოდნენ“ და ესაყვარლებოდნენ. ყველა წაწლობდა და რამდენიც მეტი წაწალი ჰყავდა ქალს ან ვაჟს, იმდენად საჭეები იყო. წაწლობას ფშაველი ქალი გათხოვების შემდეგაც არ მიატოვებდა და ჩუმიად წაწლო-

ბდა. დაძვრებოდნენ მოტრფიალენი „ციცასებრ“ და ნათესაენი განგებ ყურს იყრუებდნენ. წაწლობას არც ხატი უშლიდა, რადგან ხატიც ისევე ძველი და ხნიანი იყო როგორც ეს ჩვეულება. ლაშარობის დღესასწაულზე წვებოდნენ ერთად ფშაე-ხეცსურ-ქალ-ვაენი. ეს სამღვთო წესი ძველ ბერძნულ ორგიებს გვაგონებს.

ყინჩია ქალთან დაწოლა,  
გაცუნებულას კოცნაო,  
ჩამოხსნა მძაე-ლილებისა,  
საყელოს ჩამოტოტნაო.

ასეთია ეროტიული გრძნობა ფშაველისა, რაც ხორცის სოლალეს ამჟღავნებს, მაგრამ ღროთა ვითარებაში სიმახინჯედ ქცეულა. წაწლები ერთმანეთს „დობილ“-„ძმობილს“ ეძახიან, მაგრამ მათთვის დამახასიათებელია „უბეში ხელის ჩაყოფა“, „ერთმანეთის მკლავზე დაძინება“.

ქრისტიანობამ წარმართობას სხვაგვარი მორალი დაუპირისპირა. ქალთან „ცუდი რამის“ ჩადენა კი არა, გაფიქრებაც იგივე მრუშობაა.

ასეთი ნიადაგი დაუხვდა ვაჟას. ისიც წაწლობის ატმოსფეროში გაიზარდა. ვაჟას პოეზიისათვის უცხოა გადაჭარბებული თავაწყვეტილობა, მაგრამ ეროტიული გრძნობის თავისუფლად გამოთქმა ვაჟასაც აბასიათებს, ქალი მასაც ხიბლავს.

ვაჟა ბუნების კანონის მიმდევარია. მისთვის ბუნებრივია ასეთი გრძნობა. საყვარულის ვრძნობა თვით მისან მინდიასთვისაც არაა უცხო. ვიდრე მინდია მზიას შეირთავდა, გზად არ უშვებდა, ოჯახში უბტებოდა და — „მზია, ძალიან მიყვარხარ“ — ეუბნებოდა.

ვაჟასთვის საყვარული ძალაა, რომელიც მთელ ქვეყანას ამოძრავებს. „მისგანა ჰყვიარის ირემი“, „მისგან დაფრინავს შველია“, თვით „უკანასკნელი“ მწერაც კი უსიყვარულოდ ვერ გასძლებს! ვაჟასთვის, როგორც ყოველთვის ამ საკითხშიც, შემოქმედების ობიექტი მარტო ადამიანი არაა.

საქართველოს წარსულმა ქალის სამი ტიპი იცის: ქალი ღმირა, ქალი — მიჯნური, ქალი — მებრძოლი და ამხანაგი.

ძველი ქართული პოეზიისათვის დამახასიათებელია: ქალი—  
გიჟური. განსაკუთრებით მეცხრამეტე საუკუნეში წინ წამოდ-  
გა და ფართოდ აისახა: ქალი — დედა (ილიას „ქართველის დე-  
და“. „დედა და შვილი“, ბარათაშვილის სოფიო — ლიონიძის  
მეუღლე, აკაკის „ქართველი ქალი“ და სხვ.).

ვაჟა-ფშაველასათვის ქალი მარტო ტრფობის საგანი არაა.  
იგი დედაა და დამცველი ქვეყნისა, სამშობლოსი. ტრფიალება  
მხოლოდ ერთი ნაბრეა ქალისათვის. ესაა ვაჟას გამარჯვებაც.  
მან მოგვცა სწორედ ეს ადამიანი ქალები: მებრძოლები, მეგო-  
ბრები მამაკაცისა და არა მარტო ტრფობის საგანნი: ლელა. სა-  
ნათა, დედაკაცნი „გველის მქამელში“, დებია და დედების  
იდეალური სახეები, როგორც ბარათაშვილმა ლიონიძის სათნო  
მეუღლე, ვაჟაკურ სულით. ხელშეხიანი ლელა პირველი მებ-  
რძოლი — ვაჟაკი ქალია ქართულ პოეზიაში.



როდესაც განცდები იზრდება, ვეღარ თავსდება ადამიანში,  
მანინ სული ბინას ეძებს. რომ მონახოს თავშესაფარი. ბორ-  
გაჟს, გმინავს, გულის სიღრმეში. არ ეშვება პოეტს შინაგანი  
ხმა და დაბადებას ლამობს. ოცნება ეძებს სიტყვიერ მასალას,  
სახეებს, ფერადებს, ბგერებს. ასეთ მომენტში, ვაჟასი არ იყოს,  
პოეტს:

არა სთქვას არ შეუძლია,

მონაა მაშინ ჩანგისა.

გაზრდილი გრძნობები მოიწვევენ „ქალაღმზე დასაბღერტა-  
და“. შემოქმედებათი პროცესი თავის თავში ვერ დატევია,  
გრძნობათა გადმოღენა და პოეტურ პოტენციისაგან განტვირ-  
თვია. განცდა ბინას იპოვის, გამოემწყვდევს სტრიქონში, დატ-  
ხვევდება, იშვება შინაგანი ხმა. შემოქმედი თავისუფლდება და  
გერბება შემოქმედება. ამიტომ მოიწინს ავტორი სტილში, შე-  
მოქმედი შემოქმედებაში. თუ ადამიანს სურს მწერალზე სრულ-  
წარმოდგენა შექქნას, ნათლად წარმოიდგინოს რა ადგილი  
შეკვია ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში, აუცილებელ-  
ია გამოარკვევა: რა სტილურ ნიშნებით ხასიათდება პოეტი,

რომელ ლიტერატურულ მიმდინარეობას ეკუთვნის ან უახლოვდება და როგორია მისი შემოქმედების მხატვრულ — ესთეტიკური მხარე...

კიტა აბაშიძის აზრით, ვაჟა სიმბოლისტია. კიტა აბაშიძემ ვაჟას სიმბოლისტობის დამტკიცებაც სცადა.<sup>1</sup>

სკოლურ სიმბოლიზმს, როგორც ყოველ ლიტერატურულ მიმდინარეობას, ფილოსოფიური საყრდენი გააჩნია: აბაშიძე მეტერლინიკის „მშვიდთა საუნჯე“-დან, სიმბოლიზმის ამ „სახარებიდან“ ცდილობს ვაჟას სიმბოლისტად აღიარებას ძირა გაუმაგროს.

სიმბოლიზმის ფილოსოფია იდეალიზმს უკავშირდება. იგი თითქოს პლატონის ფილოსოფიის განაღდებაა. პლატონის აზრით მატერიალური სამყარო არაა ნამდვილი, არამედ ლანდია იდეათა სამყაროსი. ამიტომ იდეათა ქვეყანა უფრო სრულია და ჭეშმარიტი. მატერიალური კი გამონაკრთობი, ერთგვარი იეროგლიფი, სიმბოლო. ეს „ფილოსოფიური სიმბოლიზმი“, ან „სიმბოლისტური ფილოსოფია“ წარმოადგენს პოეტური სიმბოლიზმის საფუძველს. მეტერლინიკის აზრითაც მატერიალურ სამყარო გამაუვლინებაა, სიმბოლოა ზესთა ძალის — ჩვენს მიღმა მყოფის. ამისათვის მთავარია სული. მეტერლინიკი დრამატურგს მიზნად უსაზავს გვიჩვენოს: როგორ, რა ფორმებში, რა კანონების მიხედვით ახდენს გავლენას ჩვენს ბედზე უმაღლესი, შეუცნობელი ძალა, მარადიული საწყისი. იდეალისტურ ფილოსოფიასთანაა დაკავშირებული სხვა მრავალი სიმბოლიზმისათვის დამახასიათებელი ნიშნები: რიტმში ჩანთქმა, ესთეტიზმი, წმინდა ხელოვნების აღიარება, უტილიტარაზმის უაზროფა, ლექსში ბგერისა და ფორმის პრიმატობა, უმიზნობა, ინდივიდუალიზმი — ეგოიზმი, ბოჰემა, სიჩუმის კულტი, ფატალიზმი. სიმბოლისტიკისათვის საგანი მატერიალური, თავისთავადი რეალობა კი არა, იეროგლიფია. ვაჟასათვის შვლის ნუკრი რეალური ნუკრია, მაგრამ ამავე დროს ჩაგრულის იდეის მატარებელი. მისთვის იდეა და საგანი გაუთავებია. სიმბოლო, როცა მას ვაჟა მიმართავს, რეალურის სიმბოლოა. სკოლური სიმბ

<sup>1</sup> „ეტიუდები“. ტ. II, გვ. 184 — 200.

ბოლიზმის სიმბოლო კი ირეალურია აქაა პრინციპული სხვაობა ვაჟას შემოქმედებასა და სიმბოლიზმს შორის<sup>1</sup>.

ვაჟა სეველიანი პოეტია მაგრამ მისთვის უცხოა პესიმიზმი. თუ იტყვის:

გაზაფხულს ია ამოდის,  
რთველში ირემი ჰყვირისო,  
ეს ჩემი გული, ტალი,  
ისევ და ისევ სტირისო, —

იმიტომ, რომ მისი „გულის დამპყრელნი“ ჯერ არ „გაწყვეტილან“. თუ ძველი ქართველი პოეტები სწერდნენ ანბანთქებას, ვაჟას პოეზია ც ბუნების, სიცოცხლის საგალობელია და ანბანთქება.

ვაჟას მარტო პიროვნების სულიერი მდგომარეობა როდი ანტერესებს, არამედ მისი სოციალური ყოფა. ალუდა ქეთელაური, ზვიადაური, ალაზა და სხვა გმირები იდეალური პიროვნებანია. პოეტი იღებს რეალობას და გადააქვს ფანტასტიკაში. მაგრამ მარტო ფანტასტიკა რომანტიზმი რომ იყოს, გოეთე და ჰომეროსი რომანტიკოსები იქნებოდნენ! „სალი ფანტაზია ისეთს არაფერს შექქმნის, სინამდვილეს არ ეთანხმებოდეს, არ შეეფერებოდეს“ (ვაჟა).

ვაჟას შემოქმედებაში ფშავ-ხევსურეთი ეგზოტიკურად კი არაა ასახული, არამედ ფანტასტიკური სახეებით სოციალურ-პოლიტიკური, ძვრების სურათები გვეძლევა, თუშცა სინამდვილე არაჩვეულებრივად განათებულია და გალამაზებულია. ვაჟას რომანტიზმი, თუ შეიძლება მას რომანტიზმი ეწოდოს, როგორც ჰიუგოსი „არსებითად რეალიზმი იყო“ (კოგანი).

• • •

დადი პოეტები მუდამ ეყრდნობოდნენ ხალხურ პოეზიას, მაგრამ არა თანაბრად. რუსთაველის გაჩაღებულების მიზეზი ისა-

<sup>1</sup> აზრი, იმის შესახებ, ვაჟას სიმბოლისტობისა, საფუძვლიანად გააყრა-ტყა პროფ. ს. დანელიამ წიგნში — „ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი“.

ცაა, რომ ხალხისათვის ნათესაური ფაბულა დაუმუშავებია. მეორე მხრივ ისიც, რომ რუსთაველის პოეტურ კულტურას საერთო აქვს ხალხურ პოეზიასთან. ასევე გურამიშვილას პოეზია ც. ვაჟასთან ძველ პოეტებთან ყველაზე ახლოს რუსთაველი და გურამიშვილი არიან. მე-19 საუკუნის მწერლებს შორის ფოლკლორთან სიახლოვემ ყველაზე მძლავრად აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში იჩინა თავი, მაგრამ აკაკის პოეზიაზე დიდი გავლენა იქონია ბარული ფოლკლორის თავისებურებამ. სხვა იყო ვაჟა, რომელიც ფშავ-ხევსურულ-თუშური ფოლკლორიდან გამოვიდა.

ტროპებისა, პოეტურ ფიგურათა სიმრავლით და ბუნებებს სურათების აღწერით ფშავ-ხევსურულ ფოლკლორს ბარულ ვერ შეედრება. მიზეზი ცალკე საკითხია, ფაქტი კი ისაა, რომ ბარულ-ქართლურ-კახურ-იმერული ფოლკლორი გავსილია საგნებით: უღელი, ტაბიკა, გუთანის, ტივი, თოხის. მთისაში კი ბუნებაა: ვარსკვლავი, „მთვარეი ხუთმეტისაი“, „ქუჩი თირთფილიანი“, „ვეფხი ბწყლიანი“. ბარულ ფოლკლორში: სახრე და კამეჩი. მთისაში: ლურჯა და ხმალი — გორდა ან გველისპირული. ძველი, ფეოდალიზმის დროინდელი ბარული პოეზია ზანტია (ქართლ-კახური) და მიწას ჩასტირის („რადგანაც ზეც წაართვეს ძალით“), მთისა ცას შესცქერის და ვარსკვლავებს ეთამაშება („თუშთ არ იციან ვითარცა ვინ არის მონა, ბატონა თვითონ არიან თავისა ბრძანებელი და ბატონი“).

ბარულ პოეზიაში უმეტესად ლაპარაკია მსჯელობა და იშვით თად მოქნეული, დასხლვტილი შედარება (ბარულ პოეზიას აქვს მრავალი უპირატესობა, რასაც აქ არ ვეხებით, მაგ. მელოდიურობა).

სხვაობის მიზეზი მთისა და ბარის ფოლკლორის შორის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე დგომა, სოციალური ურთიერთობაა. გეოგრაფიულ გარემოსაც მიუძღვის თავისი.

მთის ფოლკლორის ორიგინალობა მიზეზი ისიცაა, რომ ბარის პოეტური პოტენცია ლიტერატურაში გადადიოდა, იცლბოდა საუკუნეების გასწვრივ. მთა კი ლიტერატურულ გარემოს მოწყვეტილი ჰქმნიდა საკუთარს. მე-19 საუკუნემდე მოიტანა

მე მდინარემ თავისი უმდიდრესი მარაგი და ვაჟა-ფშაველას სახით შემოუერთდა ქართული პოეზიის დედა მდინარეს...

ვაჟამ საცოცხლეში, თავის შემოქმედების გამო, სხვათა შორის ორი შენიშვნა მიიღო. ერთი ფაბულარულ საკითხში — ი. ვართაგავასგან, მეორე ენის გამო — აკაკიასგან. როგორც თემატიკური ანალიზის დროს ვნახეთ, ვაჟამ თავის პოემებში სრულიად ახალი პრობლემები დააყენა, რაც არათუ ქართულ ფოლკლორში, ქართულ ლიტერატურაშიც იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა.

უფრო მეორე — ენის (ლექსიკის) საკითხია საყურადღებო. ქართულ ლიტერატურას ვაჟა-ფშაველამ შემოუერთა არა მარტო ოდებები, არამედ იშვიათი პოეტური ლექსიკაც. იგი კი უმთავრესად მთამ შექქვანა. ხშირად რაც ჩვენ გვცტაცებს და იშვიათ ეპითეტად გვეჩვენება ვაჟას პოეზიაში, მთაში არათუ ხალხურ ლექსებში, სამეტყველო ენაშიც ჩვეულებრივია.

ენა და პოეტური ლექსიკა დიდათ არ შორდებიან ერთმანეთს. ამიტომ უკვირდა ვაჟას ენის დაწუნება.

ერთი მხრივ: „ენას გიწუნებ ფშაველო“, მეორე მხრივ: „თუც კი გვიტესავ მარგალიტს“. დიდმა აკაკიმ ვერ გაიგო, რომ „მარგალიტის“ ერთი მხარე სწორედ ფშავეური ლექსიკა იყო. იმ მთის ენის გარეშე ვაჟა ვერ დასთესდა მარგალიტს.

მარგალიტების მფლობელი  
ენასა ხმარობს ღონება  
და როცა მარგალიტს სთესავს,  
ან თუ ააგებს ყორება,  
მარცხს არი, რაც არი...

დაიბუბუნა ვაჟამ. იგი მთის ენით გადაგვიშლიდა ეპიურ ტილოებს, წინაპართა ამბებს, „თოფისასა და ხმლისასა“. აქი ამავე ლექსში ამბობდა: „და ენა მთისა სიმტკიცით მსგავსია კლდისა საღისა“. ლიტერატურული ქართული საკმაოდ არ იყო გამდიდრებული ყველა დიალექტით. ვაჟამ ფშავერ დიალექტს გზა გაუხსნა ლიტერატურული ენისაკენ.

ვაჟა-ფშაველას პოეტური ლექსიკა დეტალებში (ტროპები, ფიგურები) პრინციპულ სხვაობას არ ატარებს ფშავეზევესურულ ფოლკლორთან შედარებით. ეს მხოლოდ ლექსიკის შესახებ ით-

ქმის და გამორიცხულია: ნაწარმოების კომპოზიცია, სიუჟეტის დამუშავება და იდეურ-ფილოსოფიური მხარე.

ხალხური პოეტური ლექსიკა ვაჟას პოეზიაში მთლიანად შევიდა.

მეტრულად ვაჟას პოემების უმრავლესობა რვა მარცვლოვანია, იგივე ხალხური შაირი ცეზურით. „ვეფხისტყაოსანთან“ შედარებით ვაჟა რიტმულ თავისებურებას იძლევა. „ვეფხისტყაოსნის“ ნახევარი თითქმის მაღალი შაირითაა დაწერილი, ნახევარი დაბალი შაირით. ვაჟა უმთავრესად დაბალი შაირით სწერს. გამონაკლისი ძალიან იშვიათია. მაგრამ ვაჟას რიტმის საიდუმლო ანით არ ამოიწურება. ჩვეულებრივი რიტმული სკემები მხოლოდ ხმოვანთა დალაგებას გვაძლევს, თანხმოვანთა დაჯგუფებას კი უგულვებელყოფს.

თავისებურია ვაჟას სტროფიც. იგი არ ზღუდავს სტროფის ოთხი ტაეპით. ხალხურივით მრავალ-ტაეპიან სტროფს გვაძლევს. ვიდრე სათქმელს მოათავებს, ზედი-ზედ მიაწყობს, მინამჭრავს სტრიქონებს. შემდეგ ახალ სტროფს წამოიწყებს ზოგჯერ მისი სტროფი 8, 10, 12, 14 და 16 ტაეპიანიცაა.

ვაჟას რითმისათვის, როგორც ხალხურისთვისაც, დამახასიათებელია ასონანსი. ჩვეულებრივ და უმეტესად კი დაქტორული რითმები.

ვაჟა უხვად სარგებლობს ხალხური ეპითეტებით. ზოგჯერ ხალხური შედარება მთლიანად შეაქვს ნაწარმოებში, ხან სტროფი და სიტყვათა დაბრუნებაც კი, მაგლითები:

ვაჟა: სცადა ფრანგული ფხიანი. ხალხურში „ფხიანი“ ტოპიური ეპითეტია.

ვაჟა: ხმა ალუდაის თოფისა, ქეხასა ჰგვანდა ცისასა-

ხალხური: 1. ლევან ქალაქჩი შამახდა, ჰეხა მაილა ცისაი.  
2. მოგდევედეს თათარეული, ჰეხა გეგონას ცისაო.

ვაჟა: არ მოგხვდაუა რჩულ-ძაღლო, ან, ახლა შენ იყოს რჩულ-ძაღლო.

ხალხური: ჩვეულებრივია: სულძაღლი ერისთვის შეილა, რჩულძაღლი.

ვაჟა: გაჯავრდა ქეთელაური, ფერი დაიდვა მგლისხაო.

ხალხური: გიგიამა და ილუამ ფერი დაიდვეს მგლისხაო.



ვაჟა: გიგლია კვდება ხარია.

ხალხური: 1. ლაშარს ძოიდა თილისძე, დიდგულად დაჯდა ხარია. 2. უშიშა წამაიყვანეს, ხარის საფიხნოს ზისაო.

ვაჟა: ხელი დაიკრა ფრანგულხა შუქი ამოხდა მზისაო.

ხალხური: ზედ ბნელი ლამე დაგვეკა, პირა გვინათებს ხმლისაო.

ვაჟა: ალუდამ მოჰკლა მუცალი და: სიგრძივ გაჰხურა ნაბადი, ზედ გადაადვა ფარიო.

ხალხური: ვაჟუსძემ მოჰკლა თორღვა: ჰმალი თავითიფ დაგიდვა, ნაბად გაგხურა ცვრიანი.

ვაჟა: ალუდამ ხელი დაიკრა ფრანგულსა.

ხალხური: ხელი გაიკრა ფრანგულსა.

ვაჟა: გახლავარ ზეიადაური.

ხალხური: გახლავარ ღუღუშაური.

ვაჟა: ჰყეფდა ყორანი შავია.

ხალხური: სისხლით ძღებოდენ ყორნები, ხყეფდნენ სიკვდილის ხმაზედა.

ვაჟა: ბისოს ტიროდა ბებერი.

ხალხური: ბაცეს სასისკროდ ატირდა აჭეს ჩაბაკის ქალიო.

ვაჟა: ალუდას თოფი აო უნდა, ატირდა როგორც ქალიო.

ხალხური: 1. ზურაბ ჩატარის ჩარგლის კართ, როგორც როქალი თმიანი.

2. გუდალას დაჯდა ზურაბი, ატირდა ეგრ რო ქალიო.

ვაჟა: ვაჟეკაო, ჩემგან მოკლულო, ღმერთმა გაცხონოს კვდარიო.

ხალხური: ღარქაშათ ნანაისძეო, ღმერთმა გაცხონოს კვდარიო.

ვაჟა: გაზაფხულ იყო მაშინა,  
ახლად ყოოდენ იანი,  
მწვანეს ეწველება ფოთოლსა,  
ხარი-ირემი რქიანი.

ხალხური: გაზაფხულ იყო მაშინა  
როცა ყვაოდენ იანი,  
საძოვრად ჩამოსულიყო  
ხარი-ირემი რქიანი.

მაგალითების მოტანა მრავლად შეიძლებოდა, რაც დაგვი-  
წმუნებდა ფშავ-ზევსურული პოეზიის დიდ ღირსებაში, მის  
ორიგინალობაში და ვაჟას პოეზიის სათავეებზეც გამოაჩენდა  
ამავე დროს იმ აზრს მიუღებლად გახდოდა, თითქოს: „ფშავე-  
ლებს აქვთ საკმაო რაიცივი გრძელი ხალხური სიმღერებისა,  
უმთავრესად ეპიური ხასიათისა, მაგრამ ამ უხეშ, გაუთლელ  
ლექსებში ცოტაა პოეზია“ (არტურ ლისტი).

ხალხური მეტად მდიდარია ალიტერაციითაც: „მაგდევდეს,  
მაგაწუხებდათ, მაგხევდათ შუბის წვერითა“ ან: „მოგდევდეს  
მოგაწუხებდეს, ხმალნი მოწვეპდეს ფხიანნი“. აქ თუ მეტრულ  
მიტევებას პრეფიქსი „მო“-ს პერიოდული გამეორება გადმოგ-  
ცემს და მიმართულება პორიზონტალურია (მო-გდევდეს, მო-გა-  
წუხებდეს), არის სხვა ვარიანტი:

ადგა და ხელი გააბა  
ნაჭაპნსა გიშრის თმისასა  
ამოტირდა და ამოთქვა  
ვაჟ, ცოლსა ცუდის ყმისასა.

„ამოტირდა და ამოთქვა“-თი სხეულიდან ზემოთ გმინვა ამო-  
დის, შეადარე ვაჟას: „ამოგმინდება ტიალი“, ხოლო „ადგა და  
ხელი გააბა ნაჭაპნსა გიშრის თმისასა“-თი თმისკ — ნაწინაობის  
სიგრძე გვეძლევა. განსაკუთრებით ორი „ა“ — გააბა ჰქმნის ამ  
შთაბეჭდილებას.

ხალხურისათვის, როგორც ვაჟასთვისაც, ტიპურია თემო-  
ტიური და სიტყვიერი პარალელიზმიც. ასევე ხალხურიდან გ-  
მოდის ვაჟა ხაზგაასქვლად განსაზღვრულს რომ განსაზღვრავს:

ალბად სწყალობენ ვაჟაცსა  
ის ანგელოზნი ზენანი.

შეადარე: „წამოვიდა ეს არსენა, იმ გიორგის დაუხვედესა“  
ვაჟას გააჩნია მეტად იშვიათი ხასიათის შედარებანი და ებ-  
თეტები. ჩვეულებრივ ადამიანს შესაძარებლად იყენებენ ბუ-  
ნებას. ბაგე—ვარდი, კბილი—ბროლი, გული—ზღვა და სხვა  
უმთავრესად ასეთი ხასიათის შედარებანია გავრცელებულ  
ქართულ ლიტერატურაში. მეტად იშვიათია შებრუნებული ხ-  
სიათის შედარება, რომელშიაც ბუნება ადამიანთან იქნება შე-

დარებული. ხოლო ისეთი ხასიათისა, სადაც ბუნების ცალკეული ნაწილი — საგანი ცალკეულ ადამიანთან (საკუთარი სახელი) სანთლით საძებარია. რუსთაველია მხოლოდ სანიმუშო. ტარიელს ვეფხი მიჯნურს აგონებს და:

ხრმალი გავსტყორცნე, გარდეკერ, ვეფხი შეეიბყარ ხელითა,  
მის გამო კონა მომინდა, ვინ მწვკავს ცეცხლითა ცხელითა.

აქ ვეფხვი შედარებულია ნესტანთან. გულანშაროდან: წამოსულმა ავთანდილმა

ვარდთა აკოცა ბაგითა, მითვე ვარდთა დარიაა

უბრძანა: გიკვრებ თვალითა, გულ-ტყბილად შემხედვარითა.

ავთანდილმა ვარდი თინათინს შეადარა და იმიტომ აკოცა. ასეთივე ხასიათისაა, შინაარსეულად, ვაჟას შედარება:

ველებზე ბზინვენ ყვავილნი,

თამარ დედოფლის თვალები.

„თამარ დედოფლის თვალები“ აძლიერებს ყვავილის სილამაზეს, ყვავილს სილამაზე კი თამარ დედოფლს თვალთა შვენებს. შედარება ორკვამ ხასიათს ღებულობს.

ასეთივეა ვაჟას მეორე შედარებაც — „თამარ დედოფლის სახეო“, ბუნებას რომ მიმართავს. ამდაგვარია ლერმონტოვის:

И звезды ярче как очи,  
Как взор грузинки молодой.

(და ვარსკვლავები კრიალა, როგორც

თვალნი ქართველი ყმაწვილი ქალის) („დემონი“).

ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია ფანტასტიკა, რისთვისაც ხალხური მითოლოგია გამოაყენა. ვაჟასათვის მითი — პოეტური საბუთი. ცნობილია, რომ ვაჟას დევ-ალქაჯები არა სწამდა. მათ რწმენას ცრუმორწმუნეობას ეძახდა და ველურობისა და უკულტურობის ნიშნად მიაჩნდა, მაგრამ მათ საბუთს ნაწერებში იყენებდა. მოვიგონოთ კუდიანი ბებრის სახე („ეთერი“), ან ლექსი „დევების ქორწილი“ და სხვა.

ვაჟა მთიელთა რიტუალის გამოყენებით პოეტურ სახეებს ჰქენის. მაგ.:

ხმალიც თან ჩამაყოლოდი,  
შემი ფრანგული ფხიანა,  
ქალს, თვალ-შალ-შავას უთხროდით  
მალე მაიქროს თმანია,  
შავეთში კელაპტრად მინდან,  
რო გავიკვლიო გზანია.

თმის დაჭრა, წარმართული მითოლოგიის ნაშთი, ვაჟამ პოეტურ კატეგორიად, ფორპალურ ხერხად, ლექსის დამამშვეენებლად აქცია, შინაარსიდან დასცალა და ფანტაზია გაიმდიდრა ასევე მძლავრად იყენებს ნაწარმოებში სიზმარს („ალუდა ქეთელაურში“, „გიგლიაში“, „გველის მკამელში“).



ვაჟა-ფშაველა მრავალმხრივი მწერალია. მის კალამს ეკუთვნის ეთნოგრაფიული და პოლიტიკური ხასიათის წერილები, პიესები, თარგმანები, სხვათა შორის, ლერპონტოვის „დემონი“ („ქაჩი“), მთავარი მის შემოქმედებაში ეპოსია—პოემები, მოთხრობები და ლირიკა.

ვაჟას მოთხრობებში ორი ნაკადია: ლირიკული და ეპიკური ეპიკური მოთხრობები არ არიან რომანები „ჩვენი სოფელი“, „სოფლის სურათები“, „დარეჯანი“, „ერთგული მეგობარი“, „დათვი“, „ავტობიოგრაფია ურიადნიცისა“ (ბიკიელა კაკოლის გაფრინდიას ამბავი), „ბაგრატ ზახარაჩის სიკვდილი“ და სხვა.

ვაჟა მოთხრობებში არ ქმნის რთულ ფაბულას, არამედ ხატავს პორტრეტებს: მეღუქნის, მამასახლისის, მღვდელ-დაიფნის, უვიც, „სულიერ მამათა“ ნაბოლარა საცოდავ „ტარასტოსას“. აცოცლებს სოფლის მცხოვრებთა სურათებს: ყელ-ვაჟვიან მამასახლისს-მამლაყინწასა და თავნებას. კნიაზ ფშატრძეს — იერემია წარბასი და ტარიელ მკლავაძის მსგავს ტიპს სოფლის მცხოვრებთა გარდა ვაჟას კალამი ეხება გადაგვარებულ ქართველ აზნაურ ჩინოვნიკს, გოგოლის აკაკი აკაკიევიჩის ტიპისას („ბაგრატ ზახარაჩის სიკვდილი“).

ვაჟას ადამიანთა ყოფის ამსახველ მოთხრობათა გარდა აქვს სხვა სახის მოთხრობებიც — ლირიკული ხასიათისა. მათში მონაწილე სისრულით ვაჟა-ფშაველა -- პოემებისა და ლირიკულ

ლექსთა ავტორი. „შვლის ნუყრის ნაამბობის“ გამო „ივერიაში“ ერთი კრიტიკოსი წერდა: „მთელი მოთხრობა გულიდან არის ამოღებული“-ო. მართლაც „შვლის ნუყრის ნაამბობი“, „მთის წყარო“, „მთანი მაღალნი“, „ია“ და სხვ., გულიდან არიან ამოღებულნი. ესენი ლექსებია პროზად. მათ ახასიათებს ემოციური სიმძლავრე, ტროპთა სიმრავლე და ლირიზმი. ამას გარდა სტილის განსაკუთრებული ლაკონიურობა. ეს გარემოებანი ვაჟას პროზას ლექსს უახლოვებს. შემთხვევითი არ არის, რომ იგი პროზაში ლექსს ურთავს. ეს მეტად დამახასიათებელია და იშვიათი ქართულ ლიტერატურაში. იგი პროზიდან ლექსზე გადავა და კვლავ პროზას დაუბრუნდება. მაგრამ იმდენად დაახლოებულია პროზა და პოეზია, რომ „გადასვლა“ სრულიად ბუნებრივია.

ვაჟამ გაამდიდრა და გააგრძელა ქართული პოეტური პროზა: „ვისრამიანის“ ავტორისა, მერჩულისა და სულხან-საბა ორბელიანის გზა.

ხშირად ვაჟას ლექსი, როდესაც ფშავურ ლექსიკას ჰქარგავდა, აკაკის ლექსს უახლოვდებოდა. აქვს ვაჟას იშვიათად, ცალკეულ ფორმალურ-სტილიური შეხვედრები რაფიელ ერისთავთან და იოსებ დავითაშვილთან. ვაჟა ენათესავება დავით გურამიშვილსაც. მას გურამიშვილური სიტბო, სასოება ჰქონდა და მუდარა იცოდა. ამით მის პოეზიას, რომელიც ვაჟაკურ-გმირულია, ვაჟასივე თქმისა არ იყოფს

როსტომის მრისხანება აქვს  
და თან სინაზე ქალური.

ასეთია ლირო-ეპიკოსი და პროზაიკოსი ვაჟა-ფშაველა, რომელიც გვერდით უდგას საუკეთესო ქართველ ლირიკოს პოეტებს: გურამიშვილს, ბარათაშვილს, აკაკი წერეთელსა და სხვებს. ხოლო მისი ეპოსი, რაინდულ ხაიათთან ფილოსოფიურ-ზნეობრივი საკითხების დაყენებით, „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის შემდეგ, ვაჟას ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ შემოქმედად ხდის.

ფსიქოლოგიზმი, რომელიც ვაჟას ყოველი დარგის ნაწარმოებისთვისაა დამახასიათებელი, მე-19 ს. დასასრულს ვითარ-  
9. ნ. ტატიშვილი

დება, განსაკუთრებით პროზაში (არაგვისპირელი და კოლა-  
ლომთათიძე). ვაჟას გავლენა აქონდა თავისი იმების: თედოს  
პროზაზე და ბაჩანას ლექსებზე. ცალკეული გავლენები მოახ-  
დინა შიო მღვიმელზე და ირ. ევდოშვილზე, რაც უმთავრესად  
ფშაური ლექსიკის გამოყენებაში გამოიხატა.

ვაჟას გავლენები სწვდება თანამედროვე ქართულ პოეზია-  
საც. მისი პოეზიის ძალა იდეურ სიღრმესთან, ლექსიკის ფიგურ-  
რალობასთან ერთად სისადავე-უბრალოებაშიცაა.

„შელის ნუკრის ნაამბობს“, „ქუჩს“, „იას“, „ჩველ წი-  
ფელს“ კითხულობს ბავშვიც და დიდიც. დიდია ამ ნაწარმოებ-  
თა პედაგოგიური მნიშვნელობა.

ვაჟა, როგორც სადაა და ღრმა, ისე ქართულია და საერთა-  
შორისო. მან საბოლოოდ დაწმინდა ქართული ლექსი „სპარ-  
სული ყაიდის“, „თათრული ხმის“ თეჯნისებისა, მუხამბაზები-  
საგან და ქართულ-ფშავეურ ფოლკლორსა და ჩანგურზე და-  
აფუძნა, მაგრამ მანვე გააცილა იგი ეროვნულ ზღუდეებს და  
საკაცობრიო ასპარეზზე გააჭირითა.

## ჟურნალი „იმედი“

თუ მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული ლიტერატურა ფეოდალური იდეოლოგიის გამომხატველი იყო, ზორე ნახევრისათვის მან რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეები განავითარა. რევოლუციონერებისა და პროგრესისტების მკვეთრი ხმა პირველად ჟურნალ „ცისკარში“ გაისმა. მაგრამ ახალი იდეების გამომქლავება რევოლუციურად განწყობილმა ახალგაზრდობამ, განსაკუთრებით მძლავრად, შესძლო საკუთარი ორგანოს — „საქართველოს მოამბის“ დაარსების შემდეგ.

60-იან წლებში ქართველი ხალხის ცხოვრებაში ორი საკითხი იყო მთავარი, რომელიც გადაწყვეტას და გადაჭრას მოითხოვდა. სოციალური — ბატონის და ყმის ურთიერთობა და გროვული — მონარქიული ხელისუფლებისა და კოლონიური ჯეყნის ურთიერთობა. ეკონომიურ-სოციალური და პოლიტიკურ-ეროვნული საკითხი ბატონყმობას გადავარდნის შემდეგ არ მოხსნილა დღის წესრიგიდან, თანდათანობით უფრო მწვავედებოდა. ყმისა და ბატონის ურთიერთობის საკითხმა ცლილება განიცადა, გლეხი რეფორმამ კვლავ გამოუვალ ეკონომიურ მდგომარეობაში დატოვა და ეს მდგომარეობა უფრო გააძვავა. გლეხი უმიწოდ გათავისუფლდა. ცხოვრებამ წარმოშვა ახალი ძალები და გლეხის ექსპლოატატორ ძველ მებატონეთა ნაწილი მემამულედ იქცა, რომლის ხელშიც იყო კვლავ გლეხის ბედ-იღბალი. მაგრამ ნაბატონარს ჩარჩი-ვაჭარაც დაემატა, ჩარჩებს გამდიდრებული გლეხები და ყველა ამათ მშრომელი გლეხი შეჰკრეს, ჩაიჭირეს ხელში, ეკონომიურ-

რად შეავიწროვეს. ამას ზედ ერთვოდა მთავრობა თავისი მხედველებითა და სასულიერო წოდება.

„საქართველოს მოამბემ“ ილიას მეთაურობით კარგად აუღო ალღო ცხოვრების მოთხოვნილებებს. მან, რამდენადაც საცენზურო პირობები ნებას აძლევდა, პასუხი გასცა როგორც ეროვნულს, ისე სოციალურს — გლებთა საკითხს.

დემოკრატიულ-პროგრესული იდეების მძლავრი წინმსვლელობა, სამოციან წლებში დაწყებული. შემდეგშიაც არ შეჩერებულა. 1866 წელს არსდება გაზეთი „დროება“ გ. წერეთლის რედაქტორობით, რომლის ირგვლივ თავს იყრის მაშინდელი მოწინავე ახალგაზრდობა. დემოკრატიულმა იდეებმა განსაკუთრებული გამოძახილი ჰპოვეს ჟურნალ „მნათობში“. აქაც თავი ვეოჩი პრობლემა განხილული — ეროვნული და სოციალური, მაგრამ იმჟამად სოციალური საკითხი — ბატონისა და ყმის ურთიერთობისა, გარკვევით აქტუალურ თემად ვერ იქცა, ამიტომ ეს პრობლემა სხვა ასპექტშია განხილული და გლებთა ეკონომიურ ვითარებას შეეხება.

ჟურნალი „მნათობი“ აგრძელებს „საქართველოს მოამბის“ ხაზს და მის მიერ შემოტანილ დემოკრატიზმს. შემთხვევითი არ იყო, რომ „მნათობის“ დევიზად ჰქონდა ილია ჭავჭავაძის სიტყვები:

ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობად...

ამ დემოკრატიულ ჟურნალში ჯერ კიდევ ვხედავთ კრიტიკას სამოციანი წლების მოღვაწეებისა და პირადად ილია ჭავჭავაძისას. „მნათობელნი“ თავს ილია ჭავჭავაძის მემკვიდრეებად თვლიან. „მნათობი“, როგორც „საქართველოს მოამბე“ ორივე პრობლემას — ეროვნულსა და სოციალურს ერთად აყენებს და საკითხს, ისევე როგორც „საქართველოს მოამბე“ არ სვამს, თუ რომელს ეკუთვნის პრიორიტეტი. ამ საკითხზე დავა გამწვავდა 80-იანი წლებიდან, როდესაც ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი ორგანო — „ივერია“ და „იმედი“.



ილია ჭავჭავაძის „ივერიას“ ეკონომიური საკითხი არ უარუყვია, მის შესახებ ბევრს წერდა, იბრძოდა, ზრუნავდა. მას მაინც მთავარ, ღერძეულ საკითხად ეროვნული საკითხი მიაჩნდა. „იმედსაც“ ეროვნული საკითხი თუმცა კარგად გათვალისწინებული, შეგნებული სერიოზულობა ამ პრობლემისა არ ჰქონია, მაინც იგი არასოდეს უარუყვია, მაგრამ „იმედს“ მთავარ საკითხად გლახთა ეკონომიური მდგომარეობა მიაჩნდა და მას აძლევდა უპირატესობას ეროვნულ საკითხთან შედარებით, რომლის პრიორიტეტსაც „ივერია“ იცავდა. მაშ რატომ „მნათობმა“ არ დააყენა ან „ივერიასაებრ“ ან „იმედისებრ“ საკითხი? საქმე ის არის, რომ „მნათობი“ 1869 წლიდან გამოდიოდა. საქართველოში ბატონყმობის გაუქმება 1864 წლიდან დაიწყო და კარგა ხანს გაგრძელდა. 1869 წლისათვის ჯერ კიდევ არ იყო კაფანტული ე. წ. „დიდი რეფორმებით“ შექმნილი ილუზიები. ამას ამტკიცებს „მნათობის“ ერთ-ერთი თანამშრომლის მოსე ქიქოძის წერილი — „საქართველოს მომავალი“<sup>1</sup>.

წერილის ავტორი ჯეროვნად ვერ აფასებს რეფორმას და ვერ ითვალისწინებს მის შეზღუდულობას. „რეფორმის წლები. — წერს მოსე ქიქოძე, — სწორედ ვარაყის ასობით უნდა მიაწეროს თავის კარებზე ყოველმა ხალხის კეთილმდგომარეობის მოსურნე ქართველმა“. რეფორმის ეს წლები მ. ქიქოძის აზრით „აბოლოებს ჩვენი ხალხის ბნელით (მოცულ) ცხოვრებას და უღებს კარებს ახალი, ნათელი ცხოვრებისათვის“. ასეთი იყო გაზვიადებული წარმოდგენა რეფორმის მნიშვნელობისა. მაგრამ დრო გავიდა და ყველაფერი აშკარა გახდა. ცხოვრებამ გამოსცადა რეფორმა და გამოამჟღავნა. რომ იგი ის არ იყო, რასაც მოელოდნენ. რეფორმის შეუძლებლობა გამომჟღავნდა მათთვისაც, ვისთვისაც ეს კიდევ საიდუმლო იყო, რომ ალექსანდრე მეორე „გამათავისუფლებელი“ მტერია ხალხისა და არა მფარველი. 60-70 წლებში ეს ჯერ — კიდევ ყველას შეგნებული არ ჰქონდა. ეტყობა, შეგნებული არ ჰქონდა თვით „მნათობის“ რედაქციასაც, რომელიც ბეჭდავდა დიმიტრი ბერიშვილის (ბერიეცის) ლექსს — „ხსენება საკვირველისა გან-

<sup>1</sup> „მნათობი“, 1870 წ., № 1.

თავისუფლებისა განსაცდელისაგან ხელმწიფე იმპერატორისა, 4 აპრილს 1865 წელსა“<sup>1</sup>. ლექსი გულისხმობს რევოლუციონერი ტერორისტის ყუმბარისაგან ალექსანდრე მეორის გადასარჩენას.

ასეთ ლექსსაც ვხვდებით „მნათობში“ და საუკეთესო ხალხოსან პუბლიცისტის მოსე ქიქოძის მიერ გულუბრყვილო შეფასებას რეფორმებისას, მაგრამ ამის და მიუხედავად. „მნათობი“, ისე როგორც მოსე ქიქოძე, დემოკრატიულ-რევოლუციონური იდეებით არის გაჟღენთილი და გლეხობის ბედისათვის ზრუნავს. „მნათობისათვის“ დამახასიათებელია გლეხთა სოციალური კლასობრივ ასპექტს გარეშე განხილვა, ზოგადობა.

რეფორმით უკმაყოფილებამ მძლავრად და გარკვევით იხანა თავი 70-იანი წლების ბოლოს. რუსეთში, 60-იანი წლების გლეხური დემოკრატიის იდეოლოგიების — ჩერნიშევსკისა და დობროლუბოვის დროშა ლავროვმა და ბაკუნინმა აიღეს ხელში. დაიწყო „ხალხში სიარული“, ქადაგება მონარქიზმის წინააღმდეგ და ჩაგონება გლეხობისა, რომ ის მოატყუა ხელისუფლებამ, საჭიროა მასთან ბრძოლა. განსაკუთრებული აქტივობისაკენ და აშკარა გადამწყვეტი ბრძოლისაკენ იაკუნინის ბუნტარული მოძღვრება მიუთითებდა. „ხალხში სიარულმა“ მეტად გაიტაცა რუსი ინტელიგენცია. იყო ამ გატაცებაში კეთილშობილური თავდადება, სიყვარული გლეხკაცობისა, რომლისთვისაც ეს კეთილშობილი რევოლუციონერები ჯილდოდ იღებდნენ პატიმრობა-გადასახლებას. რომანტიკული ხასიათი ჰქონდა ამ გატაცებას. ტურგენევის გამოთქმით, ხალხოსნები იყვნენ „რეალიზმის რომანტიკოსები“. რომანტიკულ-უტოპიური ბევრი რამ იყო ხალხოსნურ მოძრაობაში — რწმენა, რომ გლეხობა მათ ყურს დაუგდებდა, იდეალური წარმოდგენა გლეხობის ცხოვრებისა და რწმენა კაპიტალიზმის გარეშე სოციალიზმის დამყარებისა. ფ. ენგელსმა სწორედ გაიგო რუსული ხალხოსნური მოძრაობის ხასიათი და მას „პოლიტიკური რომანტიზმი“ უწოდა.

მოწინავე ქართველ საზოგადოებაზე რუსულმა პოეტებმა

<sup>1</sup> „მნათობი“, 1869 წ., აპრილი.

ეურმა ლიტერატურამ 60-იან წლებშივე მოახდინა გავლენა. ჩერნიშევსკის „Эстетические отношения искусства к действительности“. ჩვენი „თერგდალეულების“ „L'art poétique“-ის საფუძვლად იქცა, ისე, როგორც „სოვრეჟნიკის“ ბრძოლაც ბატონყმობის წინააღმდეგ ჩვენი მესამოციანებისათვის მისაბაძია. რუსული პროგრესული აზროვნების გავლენა შემდეგშია არ შეწყვეტილა ქართულ მოწინავე ახალგაზრდობაზე. ნაყოფიერ ნიადაგს რუსულ რადიკალური აზროვნება ქართულ მოსწავლე ახალგაზრდობაში, განსაკუთრებით სემინარიელებში პოულობდა, ზრდიდა მათში მონარქიის საწინააღმდეგო განწყობილებას და რადიკალურ-დემოკრატიული იდეოლოგიის შემუშავებას უწყობდა ხელს.

ქართულ თავადაზნაურულ ინტელიგენციაზე დიდ გავლენას რუსული ხალხოსნური მოძრაობა ვერ ასდენდა. წმინდა გლეხური წრიდან წარმოშობილი ინტელიგენცია ჩვენში თითქმის არ არსებობდა. ამიტომ გლეხობაში გასვლა და მისი დარაზმვა თავს იღვეს მღვდლებისა და დიაკვნის შვილებმა. ესენი ახლოს იდგნენ გლეხობასთან, იცნობდნენ მის გაჭირვებულ ცხოვრებას.

70-80-იან წლებში ჩვენშიც, რუსეთის მსგავსად, იწყება „ხალხში სიარული“, ყალიბდება ორგანიზაციები, რომლებიც მიზნად ისახავენ მონარქიზმის დამხობას და გლეხობისათვის მიწის გადაცემას, ამით მოსპობას იმ უსამართლობისა, რაც რეფორმამ დატოვა. მაგრამ გლეხობა თავის კეთილმოსურნე მქადაგებლებს გულდაჩურული დაუხვდა. მას არც ეცალა, არც სჯეროდა და არც შეგნებულნი ჰქონდა თავისი უბედურების ნამდვილი მიზეზები. გლეხობა მათთან მისულ, მათი ბედნიერებისათვის მებრძოლ ინტელიგენტებს უნდობლად შეხვდა. ერთ-ერთი ხელმძღვანელი ხალხოსნური მოძრაობისა, პრაქტიკოს-რევოლუციონერი და ბელეტრისტი სოფრომ მგალობლიშვილი მოგვითხრობს: „მივედი ჩემ სოფელში, იქაურ გლეხებს ქარგად ვიცნობდი და კარგ დამოკიდებულებაშიც ვიყავი. შევეკრიბე, გავუბი ლაპარაკი, რომ მიწა მშრომელი გლეხისათვის გლეხებმა ვმაზე ასე მიზასუხეს: ეჭვი, ხელმწიფის ორგულობა როგორ შეიძლება, შენი ჭირიმი, ღვთისგან დაყენებულნი ვართ.“

მართალია მიწა არა გვაქვს, მაგრამ რა ვქნათ, როგორც იქნება შევიყიდიო...“ ს. მგალობლიშვილის მიერ მოყვანილი ფაქტი ცალკეული არ ყოფილა. ამას სხვებიც ადასტურებენ. ხალხოსანი შიო დავითაშვილი წერს: „გლებობა მეტისმეტად დატვირთული იყო მუშაობით, ჩვენთვის ყურის დასაგდებათ მას არ ეცალა, მით უმეტეს ზაფხულის თვეებში“<sup>1</sup>. თუმცა გლებებს აზრი მიწის ჩამორთმევისა ბატონებისაგან და მათზე გადაცემისა ძალიან მოსწონდათ, „მაგრამ მკიდრო კავშირი გლებობასთან ჩვენ მაინც ვერ შევკარიო“<sup>2</sup>.

ნიკო ლომოურის მოთხრობის გმირს გიგო ღრუბელაშვილს გზაზე შეხვედრილი დედაბერი ეტყვის: „ნეტა ერთი რას დიქეტებით, მასხრობთ, ამ მეორედ მოსვლის დროს ვისა სცალიან თქვენთვისა“. მომაკედავი გლები, რომელსაც მისი ბედნიერებისათვის რჩევას აძლევს გიგო ღრუბელაშვილი, ირონიულად და უნდობლად მიმართავს: „ჰეი, ჰეი, როგორ გაგიღესია ეგ ენა და! ღმერთია შენი თავდები, შენ ან აღუქანტი იქნები, ან მწერალი“. გლები ცრუმორწმუნეა, შეუგნებელი, ეჭვიანი და ადვილად არ ენდობა არავის, რადგან წარსულმა ცხოვრებამ უნდობლობა ჩაუთესა გულში.

ხალხოსნების ხალხთან, გლებობასთან დაახლოებას თვით გლებობა, როგორც ვნახეთ. ხელს არ უწყობდა. გლები უნდობლად ეკიდებოდა „ერთობის“ მქადაგებლებს. მაგრამ, გლებობას თუ შეგნებული არა ჰქონდა მიზნები ხალხოსანთა ქადაგებებისა, მთავრობას კარგად ესმოდა მათი მიზნები და საშიშროებაც, რომელსაც უმზადებდნენ მას. მეფის ერთგული ჟანდარმერია ზომებს იღებდა და ებრძოდა ხალხის გამოფხიზლების მსურველთ. ჯერ კიდევ 1873 წლის საიდუმლო ცირკულარით მესამე განყოფილების გამგე შულცი თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსს ატყობინებდა: „უკანასკნელ დროს ცხადი შეიქნა, რომ არასაიმედო პირებმა და-

<sup>1</sup> შ. დავითაშვილი — ხალხოსნური მოძრაობა საქართველოში, გვ. 32

<sup>2</sup> იქვე.

სახეს მიზნად „ხალხში წასვლა“ და იქ სოციალური მოძღვრების გავრცელება<sup>1</sup>“. მთავრობას ეშინია მიძინებული გლეხობის გათვითცნობიერებისა, ეშინია გლეხობამ არ გაიგოს ნამდვილი მიზეზები თავისი უბედურებისა, ამიტომ არ სურს, წინააღმდეგია, ებრძვიან რევოლუციონერებს.

1877 წელს ჟანდარმთა შეფი მეზენცოვი რკინიგზის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსს წერდა: „რევოლუციონერები“ მიდიან სოკლის მასწავლებლად, ფერშლებად, ბეზაებად და საერთოდ იჩიევენ ისეთ პროფესიას, რომ მდაბიო ხალხთან ახლოს იყვნენ და იქონიონ მათზე გავლენა“.<sup>2</sup>

ასე ფრთხილობდა მთავრობის ერთგული ჟანდარმერია, მაგრამ რევოლუციონერი მოძრაობა მაინც ვერ მოსპო. ბრძოლა რევოლუციონერებსა და მონარქიას შორის იქამდე გამწვავდა, რომ 1881 წელს მარტის პირველს ეელიაბოვმა, მიხაილოვმა, ზეროვსკაიამ, კიბალჩიჩმა და რისაკოვმა მოკლეს იმპერატორი ალექსანდრე მე-2. ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილში ალტაცება გამოიწვია მონარქის წინააღმდეგმა ტერორისტულმა აქტმა. სამშაბათს, 1881 წელს, მარტის სამს ქართველი ხალხი უკვე კითხულობდა აკაკის ლექსს:

დღეს მერცხალი შემოფრინდა...

უურადღებითა და მღელვარებით ეპყრობოდა მთელი რუსეთი იმპერატორის მკვლელების პროცესს. ქართველი საზოგადოებაც ეცნობოდა გაზეთ „დროებას“ საშუალებით პროცესის ანგარიშებს. 1881 წ. № 75 „დროებაში“ ეელიაბოვის მიერ სამართლოში წარმოთქმულ სიტყვაში ვკითხულობთ: „მე მივატოვე სოფელი და დავრწმუნდი, რომ უმთავრესი მტერი ხალხის მომხრეებისა, სოციალისტებისა არის მთავრობა“. ამ რწმენამ ჩამოიყვანა ეელიაბოვი პეტერბურგში, რათა ხალხის მტერი იმპერატორი სიცოცხლისათვის გამოესალმებინა. დიდი გავ-

<sup>1</sup> საქ. ცენტ. საისტ. არქივი ფ. 36, № 1, გვ. 79.

<sup>2</sup> იქვე, გვ. 169.

ლენა მთახილძე და მღვდლმწიგნობარი გამოიწვია ამ პოლიტიკურ პროცესში. უელიაზოვი პირდაპირ, ვაჟკაცურად აცხადებდა სამართლოში: „ჩვენ, რევოლუციონერები და მართველობა ერთმანეთის მტრები ვართ, რადგან მართველობა პირდაპირ გარეუღია ამ საქმეში და მიუდგომლად განსჯა არ შეუძლიან ამის გამო ეს მთავრობისაგან დანიშნული სასამართლო არ უნდა იყოს ჩვენი განმასამართლებელი. ჩვენი საქმის დაფასება და განსჯა ხალხს, ანუ ხალხისაგან ამორჩეულ მოსამართლეებს ნაფიც სასამართლოს შეუძლიან“.

დაპატიმრებულ ახალგაზრდა რევოლუციონერების ბელადელებდა მოწინავე რუსეთის საზოგადოებას. „ნაროდნაა ვოლიას“ პარტიის აღმასრულებელმა კომიტეტმა 1881 წელს 10 მარტს ალექსანდრე III-ეს მიწერა წერილი, რომელშიც თხოვნითა და შუქარით სთხოვდნენ ყველა პოლიტიკური პატიმრის განთავისუფლებას. „ოქვენ ხედავთ—წერდნენ მეფეს— რომ ამ ათი წლის განმავლობაში, მიუხედავად იმისა, რომ განხეხებული იმპერატორის მთავრობა არ ზოგავდა არც თავისუფლებას, არც ყველა კლასების ინტერესებს, არც წარმოების ბედს, და თვით საკუთარ ღონისძიებასაც, რომ ჩამოეხრჩო და ჩაეჭრო რევოლუციონერი მოძრაობა, — უკანასკნელ დღითი-დღე შეურყეველად იზრდებოდა, ვითარდებოდა და ფრებდა თავის გარშემო რუსეთის საუკეთესო თავგანწირულ შვილებს, რომლებიც ამ უკანასკნელი სამი წლის განმავლობაში აწარმოებენ ბელჩართულ, პარტიზანულ ბრძოლას მთავრობის წინააღმდეგ... თქვენო უდიდებულესობავ! რევოლუციონერი მოძრაობა არ არის ისეთი რამ, რაც დამოკიდებულია კერძო პირზე. რეპრესიები, სახრჩობელა, ამ მოძრაობის მოწინავე პირების მოსპობა ვერ იხსნის თანამედროვე დრომოკმულ წყობილებას დაცემისაგან. რევოლუციონერებს ქმნიან გარემოებანი, სხერთოდ ხალხის უკმაყოფილება, რუსეთის ლტოლვა ახალ საზოგადოებრივ ფორმებისაკენ, მთელი ხალხის ამოწყვეტა შეუძლებელია, არ შეიძლება მისი უკმაყოფილების აღმოფხვრა რეპრესიებით. თუ მთავრობის პოლიტიკა არ შეიცვალა, ამოძრაობა გაიზრდება, ტერორისტული აქტები გამრავლდება და

მოკიდებულება გამწვავდება, დაღუპულთ სამაგიეროდ სამოქმედოთ გამოვიყენებ ახალ-ახალი პირები“.

ეს მოწოდება არაღეგარულად თბილისშიც ვრცელდებოდა და ნერვულ მდგომარეობას ქმნიდა. იმპერატორმა რევოლუციონერთა მოწოდება, რა თქმა უნდა, არ შეიწყინარა. ჩამოახრჩო ევლიაბოვი, სოფიო პეროვსკაია, მიხაილოვი და სხვები. პეროვსკაიას ქალმა მოძღვარს აღსარება არ უთხრა და ჩამოახრჩობის წინ მღვდლის მიერ გაპყრობილ ჯვარს არ ემთხვია.

1881 წელს 3 აპრილს ჩამოახრჩეს სემიონოვის მოედანზე თეთრ სუდარებში გახვეული რევოლუციონერები და მთელს რუსეთში დაიწყო უსასტიკესი შავი რეაქცია.

ასეთი იყო ზოგადად პოლიტიკური მოძრაობის ხასიათი 70-80-იან წლებში რუსეთსა და საქართველოში. ასეთი იყო პოლიტიკური მოღვაწეობა ხალხოსნებისა, რომელთა იდეოლოგიის გამოხატულებას ქართულ სინამდვილეში წარმოადგენდა ჟურნალი „იმედი“.

საზოგადოებაში 2-3 წელიწადს ისმოდა ხმა „იმედის“ გამოცემის შესახებ. ამ საქმეს ხელმძღვანელობდა სასულიერო აკადემიის კურსდამთავრებული, მწერალი მიხეილ ასათიანი, მაგრამ ზემოთ გათვალისწინებულმა მღვდლვარე პოლიტიკურმა ატმოსფერომ საშუალება არ მისცა ასათიანს თავისი აზრის განხორციელებისა. მთავრობა ნებართვას არ აძლევდა ჟურნალის გამოცემისათვის. 1879 წ. მასწავლებელ ღვინიაშვილის ხელით ტრაგიკულად დაიღუპა ახალი ჟურნალის გამოცემის ინიციატორი და ხელმძღვანელი მიხეილ ასათიანი, რომლის სახელი სიკვდილის შემდეგაც დაუკავშირდა ჟურნალ „იმედს“. მიხეილ ასათიანის ლიტერატურული ფაქედონიმიც — იმედაშვილი. სემანტიკურად ჟურნალის სახელთანაა დაკავშირებული და ცხადია, რომ სახელწოდებაც ჟურნალისა მიხ. ასათიანს ეკუთვნის. („იმედი“ — იმედაშვილი).

ჟურნალის გამოცემა ძლივს მოხერხდა 1881 წელს, რედაქტორობდა მიხეილ გურგენიძე.

მიხეილ გურგენიძე (დაიბადა 1842 წ., გარდ. 1885), რო-

გორც ზალხოსანთა უმრავლესობა, სემინარიისტი იყო, მოსკოვის სასულიერო აკადემიის დამთავრებთა შემდეგ იგი ერთხანად ოდიშის სასულიერო სკოლის ინსპექტორად მსახურობდა. ბოლოს თავი დაანება სამსახურს და „იმედს“ რედაქტორობდა.

„იმედის“ გამოსვლა ქართულ ლიტერატურულ საზოგადოებრიობას უყურადღებოდ არ დაუტოვებია, მან მიიპყრო ხელისუფლების ყურადღებაც, რომელიც დიდს სიფრთხილით ექცოდა რევოლუციონერ-დემოკრატიულ ჟურნალს, ცენზურის ხელი სჭრიდა, კვეცავდა და ასახიჩრებდა მასში გამოთქმულ აზრებს. მწერლებმა თვით იცოდნენ, რომ ყველაფრის დაბეჭდვა არ მოხერხდებოდა, ამიტომ წერდნენ იმგვარად, რომ როგორმე დაებეჭდათ. „იმედის“ პირველსავე ნომერში ასეთი შენიშვნას ვხვდებით: „ერთი სტრიქონი ლექსისა წაუშალეთ, რადგან იმის დაბეჭდვა შეუძლებელი იქნებოდა“-ო.

საცენზურო პირობები მეტად აწუხებდა ჟურნალს, რომ თავისი აზრი მკვეთრად და ნათლად გამოემჟღავნებინა ამა თუ იმ საკითხის შესახებ. ამ მდგომარეობას სჩიოდნენ ცენზურისაგან შეწუხებული თანამშრომლები „იმედისა“. სტეფანე კრელი-შვილი წერდა: „ღმერთმა ამოაგდოს ძირიანად ის გარემოება, რომელმაც ქართველი კაცი აიძულა, რომ შეედგინა ანდობა: „თევზმა სთქვა, სალაპარაკო ბეგრი მაქვს, მაგრამ პირი წყლითი მაქვს სავსეო“.

რა დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია „იმედს“, ჩანს ცენზურის ლუკა ისარლოვის საცენზურო კომიტეტის წლიური ანგარიშიდან. „იმედის“ პირველი ნომერიო, — წერდა მთავრობის ერთგული ცენზორი, — ყუმბარასავით გასკდა და თოფის წამლის სუნი დააყენაო<sup>1</sup>.

„იმედის“ რევოლუციონერ-დემოკრატიული მიმართულებისა, მთავრობის რეაქციონურობისა და ცენზურის სიფრთხილის შემდეგი იყო, რომ „იმედისათვის“ გამზადებული უამრავი მასალა დაუბეჭდავი რჩებოდა. ზოგჯერ ცენზორის თავზე

<sup>1</sup> ალ. ხახანაშვილი, Очерки... წ. IV.

<sup>2</sup> „იმედი“, 1882 წ. № 7-8.

<sup>3</sup> პ. გუგუშვილი, „ქართული წიგნი“, გვ. 246.



დობა კუროზობამდე მიდიოდა, მაგ. ლ. ისარლოვმა მიხეილ ასათიანის ნაწარმოებიდან ლექსი ამოიღო და თავისი ჩაურთო. 1882 წლის თებერვლის ნომრიდან ცენზორს ამოუღია: წვრილ-განი შენიშვნები—სტ. ჭრელაშვილისა, შინაური მიმოხილვა—მ. გურგენიძისა, „იმედის“ ფოსტა — რედაქციისა და შეუ-მოკლებია დაბეჭდილი სტატიები. სტეფანე ჭრელაშვილი ცენ-ზორის მიერ აკრძალულ წერილში წერდა: „დამავიწყდა, რომ ჩვენში წერა შეიძლება მხოლოდ იწილო-ბიწილო-შროშანო-გვრიტილოზე. შეიძლება უაზრო ლაზღანდარობა ათასნაირ სი-სულელეზე და არა რომელსამე გულზე მოსაჰიდ საგანზე, მალ-ლი გრძნობის ამქოთებელ მოვლენებზე სჯა-ბაასი. დამავიწყ-და, რომ რა უამს ამ უკანასკნელ კატეგორიაზე გადახვალ და ზოიწადინებ რაიმე საყურადღებო აზრის წარმოთქმას, მაშინვე მოგცვინდებიან ჭკუის დამკოდველნი, ამოგდებენ პირში ლა-გამს, დაგამახინჩებენ, შეგშლიან სახეზე, გაგაძრობენ ტყავსა, მერე გყრავენ პანლურჩა და გეტყვიან: „მბრძანდი და ემაგ სა-ხით, დაფლეთილი ტანცამოსით, სულს და ხორც მოკლებული ჩონჩხით ეჩვენე შენს მკითხველსა და ვნახოთ რა მოგივაო!“<sup>1</sup>.

ასე დამახინჩებული აღწევდა „იმედი“ მკითხველ საზო-გადოებამდე. ყველაფერი, რაც უფრო რევოლუციონური და მოწინავე იყო, ცენზორის მახვერპლი ხდებოდა. ასეთ მდგო-მარეობაში იმყოფებოდა „იმედი“ და სხვა ქართული ორგა-ნოები. მიუხედავად ამისა, „იმედმა“ შესძლო ძირითადად თავისი პოზიციების გამომყდენება. მას ქართველი საზოგადოე-ბა ფართოდ გამოეხმაურა, დაიწყო პოლემიკა ეურნალ „იმ-ედსა“ და „ივერია“, „შრომა“, „დროებას“ შორის. „იმედს“ ყველა ებრძოდა, სიმართლისა და კემშარიტების დავიწყებას უწყველდურებდნენ, უნიჭოდ აცხადებდნენ და მალე სიკვ-დილს უწინასწარმეტყველებდნენ.

აკაკი წერეთელმა „დროებაში“ სასტიკად გააკრიტიკა „იმე-დი“<sup>2</sup>, დასცინა „დიაკვის“ შვილებს“ და, ბავშვური აზრების მქადაგებლად მონათლა. „ამ დღეებში ეურნალი „იმედი“ გა-

<sup>1</sup> ციტირებული პ. გუგუშვილის წიგნიდან „ქართული წიგნი“, გვ. 248.

<sup>2</sup> „სხელ-სხელი ამბები“, „დროება“, 1881 წ. № 44.

მონობორიკდა, და მართლა რომ ხობორიკივით არც თავი ეტყობა. და არც ბოლო რაღაც ნამორია, გამოუკოპიტებელი; და მისი ხუროები კი იძახიან: ეს არის ჩვენი ქვეყნის ბედისწერაო! დღემდე არც მწერლობა ყოფილა, არც მწიგნობრობა და არც ახალგაზრდობაო! ჩვენა ვართ და ჩვენი ნაბადი გამთენებელიო, რადგანაც მისთანა ხელობას ვადგევართ, რომელსაც არც ნიქი ექირვება და არც სწავლა-ხელოვნებაო! აკაკი თავის ფელეტონს იმერული ხალხური ლექსით ამთავრებდა. ამ ლექსსაო, ამბობდა აკაკი, „მიუწერთ“ „იმედს“ დიპლომათ:

ხახაია, ფრახაია,  
თავს აცვია კვახაია  
მოდით და გამოიცანით,  
პილწია და გლახაია!

„იმედის“ სისუსტეს ზოგი მისი დაარსების ინიციატორი მიხეილ ასათიანის სიკვდილს მიაწერდა. გაზეთ „დროებაში“ კონი წერდა: „იმედი“ იბადებოდა ჩამდვილი იმედით, მაგრამ: ყველასათვის ცხადი იყო, რომ დაიბადა უბედურს დროს, სწორედ იმ დროს, როდესაც მმართველი მოკვდა. ღლეს რომ „იმედი“ ის არ იქნებოდა, რასაც ვხედავთ, ამას იმედაშვილის ლექსები და გაწყვეტილი რომანი აპტიცებენ<sup>1</sup>. ზოგი „იმედის“ თანამშრომელთა ლიტერატურულ რეპუტაციას ეხებოდა, საექვოდ რაცხდა მას და მასხარად იგდებდა. ამის შესახებ მიხეილ გურგენიძე შემდეგაა წერდა: „Фаланга“-ს თანამშრომელი სწერსო: „მ. გურგენიძე, გამომცემელი და რედაქტორი „იმედისა“, ფსევდონიმი ხომ არ არისო? რა აზრია აქ, მიხვედრილი ვართ, ვითომ რა არის და გამოუჩენელი მწერალიაო“.

წარმოდგენილ კრიტიკაში პრინციპულობა არ ჩანს. მაგრამ ამ ბრძოლაში სერიოზული პრობლემებიც წამოიჭრა. დავა ეურნალ „იმედსა“ და „ივერიას“ და სხვა ორგანოებს შორის ორმა პრობლემამ გამოიწვია. ეს იყო კლასობრივი და ეროვნული საკითხი. თითოეული პრობლემის გადაჭრა სხვადასხვა პრინციპულ ნიადაგზე ხდებოდა და ბრძოლაც აუცილებელი

<sup>1</sup> „დროება“, 1882 წ., № 114.

ყო. ვინ იყო მართალი ამ ბრძოლაში, რა შედეგენდა თითოეული კონცეფციის სუსტა და ძლიერ მხარეს?

„იმედის“ მიერ წამოყენებული ყველა საკითხი არ იყო ძალი ქართული ლიტერატურისათვის. „იმედამდე“ ახალი ტემბის გამონახვის აუცილებლობა „საქართველოს მოამბემ“ ყინზრაბა მომავლის საკითხი ილია ჭავჭავაძემ დააყენა. ბედნიერი მომავლის დასამყარებლად კი აუცილებელი იყო ადამიანის დამამკირებელი ინსტიტუტის — ბატონყმობის გაუქმება. ბატონყმობაც დაკგმო ილიამ და გლეხის გათავისუფლებას ძელელებელი ნაწარმოებნი უძღვნა. ილიამ იცოდა და მას იწამდა, რომ XIX საუკუნეს ხედა წილად ძველი ქვეყნის ჭეჭების დაქცევა და „შრომის სუფევის“, ძმობის, ერთობის, ჰარმონიულობის დამყარება. გლეხობის მრავალ ტკივილს შეეხო ღლია და დაიკვა უსაბუთოდ და უსამართლოდ დაჩაგრული ადამიანი. მას მხარს აძლევდა პლეადა ახალგაზრდა მებრძოლი „თერგდალეულებისა“. ხალხონური იდეების თესლი საქართველოში პირველად დ. კონჭაძესთან ერთად ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა და სხვა „თერგდალეულებმა“ დასუსეს. ისინი იბრძოდნენ გლეხთა გათავისუფლებისათვის, ბატონყმობის წინააღმდეგ. ამით ისინი საკმოდ რადიკალურ-დემოკრატიულ პოზიციებზე იდგნენ. 70-80-იან წლებში ზღომარეობა შეიცვალა, მაგრამ ეკონომიური წინააღმდეგობნი არ მოხსნილა, უფრო გამძაფრდა და გამწვავდა. ილია ჭავჭავაძის რადიკალობა? და რევოლუციონერობამ სხვაგვარი სისათი მიიღო. „იმედის“ ჯგუფი პირველი არ იყო გლეხობის საკითხის წინ წამოწევაში. 60-იან წლებში „თერგდალეულთა“ ნამოღვაწარმა მას ტრადიცია შეუქმნა. „იმედის“ ჯგუფმა გააგრძელა ის რადიკალიზმი, რომელიც 60-იან წლებში „თერგდალეულებმა“ წამოაყენეს, მათ გააგრძელეს და შეუფარდეს ახალ ვითარებას, რადგან ბატონყმობის მარტო უარყოფითი დახასიათება, როცა ის უკვე აღარ არსებობდა, რადიკალიზმისათვის საკმარისი არ იყო. ასლა რადიკალურ-რევოლუციონერ მოღვაწეს ეკონომიურ „ბატონყმობის“, ეკონომ-

მთერი უსამართლობის და წინაღმდეგობის მოსაპობისათვის უნდა ებრძოლა. ასეც მოხდა, მაგრამ „თერგდალეულთა“ ნა მოღვაწევი მაინც ფაქტად რჩება, რამაც ნიადაგი მოუშენა ხალხოსან რევოლუციონერებს. საფუძვლიანია პროფ. მის. ზანდუკელის მოსაზრება, რომ „თერგდალეულთაგან“ „ცისკარსა“ და განსაკუთრებით „საქართველოს მოამბეში“ გამოიქმულ სურვილებსა და მისწრაფებებში და აგრეთვე ამ პერიოდის ლიტერატურულ შემოქმედებაში, შესაძლებელია დავინახოთ დასაწყისი ჩვენი ხალხოსნობისა“<sup>1</sup>.

„თერგდალეულებსა“, რომლებიც ამდენს და ასეთ სიკმატით წერდნენ გლებთა შესახებ, და ხალხოსნებს შორის ბევრი რომ არის საერთო, ამას გრძნობდა პროფ. ალ. ხახანაშვილიც, როცა წერდა: „Грузинские народники могли бы сказать, что они вышли из-под чавчавадзевской песни пахаря.“ ისე მკვიდროდაა ეს ორი მიმდინარეობა ერთმანეთთან დაკავშირებული, რომ ბშირად, განსაკუთრებით ბელეტრისტებს დახასიათებისას, სჭირს თუ რომელ მიმდინარეობას მიაკუთვნო ესა თუ ის მწერალი. მაგ. ძნელი გადასაწყვეტია ეკ. გაბაშვილი ხალხოსანია თუ თერგდალეული? რაფიელ ერისთავა თუ ეკ. გაბაშვილი ხალხოსანია, განა ილია ჭავჭავაძე ნაკლებ ხალხოსანი იყო? მან პირველმა და ყველაზე მძლავრად ის აღიმაღლა ხმა გლებთა დასაცავად? ამდენად, ახლოს დგას ეს ორი მიმდინარეობა, ასე მძლავრად იჭრებიან მათი ინტერესები და მოსაზრებანი ერთმანეთში და ართულებენ პრობლემას.

ზემოთ აღნიშნულის მიუხედავად, სხვაობა ამ ორ მიმდინარეობას შორის მაინც არსებობს. ზერელე შეხედვით თითქოს სხვაობა მხოლოდ ამ ორი ჯგუფის ტაქტიკასა და მეთოდებში მოჩანს, მაგრამ დაკვირვებული ადამიანი მეთოდსა და ტაქტიკაში იდეოლოგიურ სხვაობასაც დაინახავს. პირველთა ვისებურება „იმედის“ ჯგუფელებისა იყო მათი სოციალური წარმოსობა. ამით ემიჯნებოდა „ამედი“ ძველ თაობას.

<sup>1</sup> მის. ზანდუკელი — „თერგდალეულნი“ და ხალხოსნები ქართულ ლიტერატურაში“, გვ. 149.

<sup>2</sup> იხ. მისი „Очерки...“ ტ. IV.

ახალი თაობა, „იმედის“ ჯგუფი ხელავდა, რომ ძველი თაობის, 60-იანი წლების მოღვაწეთა უმრავლესობა თავადაზნაურული წრიდან იყო წარმომშობილი, თითონ კი ღარიბი კლესისა და დიაკვნის შვილები იყვნენ. მაგრამ ძარტო სოციალური წარმომობა როდი გულისხმობს იდეოლოგიური სხვაობის აუცილებლობას. მხედველობაშია მისაღები მომენტი — „იმედის“ მწერლების მიერ თავის გამართლება, რომ ხელში ჩანგური ჯერ არ მჭერიანო, გლეხის შვილი ვარ და არა აზნაურისა — ვერ ხსნიდა ავტორს იმ შეცოდებას, რომელსაც ის ესთეტიკის წინაშე სჩაღიოდა. განა ფშაველი, ან ხევსური გლეხი მათქვამების, ან ქართლელ-კახელი გლეხი მოშიაირების ლექსები მღარე ღირსებისანი არიან? „იმედის“ ჯგუფი სხვა მხრივაც ცდილობდა მესამოციანეთაგან გამიჯვნას. მიხ. ასათიანის (იმედლაშვილის) ლექსში — ბარათი პეტრებურგიდან, ვკითხულობთ.

ის კია, რაიე თერგის ნაპირზედ  
ილას „მგზავრსა“ გულს უღირღნიდა.  
ეხლა სრულიად მე არ მაწუხებს...

ეს კითხვები იმედაშვილს გადაჭრილად მიაჩნია. მას მხოლოდ ეს აწუხებს: მიუშვებენ კი ხალხთან სალაპარაკოდ, მისცემენ ნებას ხალხთან მისვლისას. ხსენებული მომენტები მიგვიტოთებთ „იმედის“ ჯგუფის წინა თაობისაგან გამიჯვნაზე. მაგრამ პრინციპულობამდე ვერ აღის, ვერ გვიჩვენებს მაინც იდეოლოგიურ-პრინციპულ სხვაობას ამ ორი მიმართულებისას, დავასა და ბრძოლას თერგდალეულთა და „იმედის“ ჯგუფებს შორის ორი პრობლემა — ეკონომიური და ეროვნული პრობლემა იწვევდა.

„იმედის“ ჯგუფის პროგრამის მთავარი ძარღვი იყო რეფორმის შემდეგ უმიწოდ დარჩენილი გლეხებისა და ნაბატონარის ურთაერთობა. მას უპირველეს საკითხად მიაჩნდა იმ წინააღმდეგობის გადაჭრა, რომელიც არსებობდა გლეხსა და ნაბატონარს შორის. მოსპობა ეკონომიური პრივილეგიებისა, რომელიც რეფორმამ თავადაზნაურობას დაუტოვა, ეს ჯგუფი ცდილობდა ამ წინააღმდეგობის დაუყოვნებლივ გადაჭრას მე-19. ნ. ტატიშვილი

მამულეთა შიწების გლახობისათვის გადაცემით. ამით ეს ამჟღავნებდა გლახური რადიკალურ-რევოლუციონურ იდეოლოგიას. გამოდიოდა რა ამ კონცეფციიდან, „იმედია“ ჯგუფი იხილავდა საქართველოს წარსულსა და იქაც კპოვებდა სასტიკ წინააღმდეგობას ქართველ თავადაზნაურობასა და გლახებს შორის. ამ ჯგუფს არა ნაკლებ აწუხებდა საქართველოს ცხოვრების მეორე საკითხი — ეროვნული საკითხი. ამ საკითხის განხილვისას „იმედის“ ჯგუფი დაბნეულობას იჩენდა. ვერ ითვისებდნენ ეროვნულ ჩაგვრას და რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მთელ სინასტიკეს, საქართველოს თავიანთებობას. არსებული სინამდვილის გამო „იმედს“ არ შეეძლო უარეყო ეროვნული ჩაგვრის არსებობა, მაგრამ ვერ ქმნიდა სათანადო პროგრამას. უფრონაღ „ივერიაში“ ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით თავმოყრილი იყვნენ პროგრესიანი მწერლები. „ივერია“ ეხმაურებოდა გლახთა საკითხს, მასში იბეჭდებოდა გლახთა ცხოვრების ამახველი ნაწარმოებები, თანამშრომლობდნენ ისეთი მწერლები, როგორც იყვნენ ილია ჭავჭავაძე, ეკ. გიბაშვილი, ალ. ნანეიშვილი, ნ. ლომოური, ნ. ხუდადოვი, რაფიელ ერისთავი... „ივერიაში“ გაისმოდა გლახურ-ხალხური მოტივები, ბერუას და თანდღიას დარდები და ფიქრები, მაგრამ მაინც ძირითადი „ივერიაში“ და მისი რედაქტორის ილია ჭავჭავაძისათვის იყო ეროვნული პრობლემა. „ივერიის“ ღრმად მშობლოს საკითხი ეწერა. „ივერია“ და ილ. ჭავჭავაძე გლახთა მდგომარეობის ასახვას მართალია, ღიად ადგილს უთმობდნენ, რადგან ილია იცოდა ყველა სოციალურ ფენებიდან ყველაზე ჯანსაღი გლახობა მიაჩნდა, მაგრამ მას ბოლომდე რადიკალურად ვერ წყვეტდნენ.

ხალხოსნებმა „ივერიის“ ეკონომიური პროგრამა თავისას დაუპირისპირეს. მიხეილ გურგენიძე „შინაურ მამოხილვაში“ წერდა: „განსაკუთრებით იმერეთის თავადაზნაურობისაგან ძნელი მოალოდნელია რაიმე სიკეთე თემობისათვის, როდესაც ვხედავთ მათ და გლახებ-შუა შეურიგებელ განხეთქილებას და მამულების თავობაზედ ჩეხა-ქლეტას. არა საათობით და დღეობით გაგრძელებებიან ხოლმე იქ ამ გვარი ომები, როგორც მხლებმა ხოლმე ქართლ-კახეთში, არამედ მთელი კვირაობით და

თითქმის თევობითაც, რის მაგალითსაც დღესაც ვხედავთ სენაკის მაზრაში — თავადთ მიქელაძეთ და მთელი საძი სოფლის გლეხებ შუა—ბრძოლაში“<sup>1</sup>. „გლეხ-კაცობა უყურებს თავად-აზნაურობას არა როგორც ძმას, არამედ როგორც მტერს. თავის და აზნაურს რომ სახლი ეწოდება, ან ვენახი თავის დროზე არ უკეთდებოდეს, ან ყანა მოუმკალი და გაუღეწავი რჩებოდეს და გლეხი კი სრულიად მოცილილი იყოს — ფასითაც ხშირად არ ეხმარება ხოლმე“. მდგომარეობის გასწორება ავტორს შეუძლებლად მიაჩნია. „თუ ყველა წოდებას ეკონომიური მდგომარეობა ცოტაც არის არ შეთანასწორდა“. ხელისუფლებამ, რეფორმამ, — საქართველიანად ამტკიცებდა „იმედის“ ჯგუფი. გლეხობა ფორმალურად გაათავისუფლა „ნამდვილი თანასწორობისათვის, — წერს ნ. ხიზანაშვილი, საქიროთა თავისუფლება ეკონომიური და სხვაგვარი. იქ, სადაც გლეხი დროებით ვალდებულია თავის ბატონისა, კასოხის წიხათე თანასწორობას უფრო თეორეტიკული მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე პრაქტიკული, აქ თანასწორობა კარგი და მშვენიერი სიტყვა არის და არა განხორციელებული პრინციპი“<sup>2</sup>. ეკონომიური თანასწორობაზე აღმოცენებულ წინააღმდეგობას „იმედის“ ჯგუფი აწმყოშიც აღიარებს და მის წინააღმდეგ იბრძვის. იგივე ჯგუფი იბრძვის ილიას თეორიის წინააღმდეგ, თითქოს „წოდებათა უფლებას ცილება ეკონომიურის თუ პოლიტიკისა, ცუდება, — რომელიც უადრესი მიზეზი იყო დაუძინებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არსებობდა. ანტიოპაც არც ზნეობით, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავადაზნაურობა არ დაშორებია ხალხსა. ხალხოსნები ამ აზრს, რა თქმა უნდა. ვერ გაიზიარებდნენ. ამ მოსაზრების წინააღმდეგს ამტკიცებს სხვადასხვა გამოკვლევები, მაგ.: ნ. ხიზანაშვილისა („უფლება და კანონი ძველ საქართველოში“), ვახტანგის, აღბუღას კანონები, მრავალი სიგელი და გუჯარი და მთელი ჩვენი წარსული ცხოვრება. გლეხობა გრძნობითაც, აზრითაც, მიმართულებითაც დაშორებული იყო თავად-

<sup>1</sup> იმედი, 1881 წ. № 6.

<sup>2</sup> ნ. ხიზანაშვილი, ჩვენი გლეხ-კაცობა და ახალი საქართველო, „იმედი“, 1882 წ. № 3.

აზნაურობას. თავადაზნაურობას თავისი ეკონომიური ინტერესი ჰქონდა გლეხობის ინტერესის შეუფერებელი. გლეხი ვალდებული იყო შემდეგი გადასახადი ეძლია მეფისა და ბატონისათვის: „სამეფო გამოსაღები და სათხოვარი, ღალა, კულუხი, ბეგარა, კოდის პური, საბაზიურო, სანაცვლო, სამოხელო, ლაშქარნადირობა, გადასახადი სათავადო, სააზნაურო, საერისთავო, საათრო, სასპასალარო, სამანდატურთუხუცესო (Министерство двора), ულაყი, საბალახო, კრავი, ყველი, სამეჩინიბო, ბზე, ქერი, აჭილლისა და კვიციის მიბარა, ცხენი, ბაყი და სეფის მუშაობა, მკა, ხვნა, ლეწვა, ნახშირი“... პროფ. ალ. ხახანაშვილი გლეხის ვალდებულებას სამოცამდე ჩამოთვლის და დასძენს: „აქ შეგვიძლიან შევჩერდეთ და მკითხველის სჯაზედ მივაჯდოთ გარჩევა, რამდენად ძნელი და შეუძლებელი ტვირთი ედო ჩვენებურს ყმას წარსულში. ეს კი უნდა დავიხსოვოთ, რომ აქ ჩამოთვლილი ხარჯი სრული არ არის და ვინც მოისურვებს ამ საგნის დაწვრილებით გაცნობას, ვურჩევთ მიკმართოს Brosset-ს (Introduction, 170-176), რომელსაც ანბანზე ჩამოთვლილი აქვს 120 გადასახადი“.

როგორც ვნახეთ, მიზეზი გლეხთა და თავადაზნაურთა შორის უთანხმოებისა რეფორმამდეც არსებობდა საქართველოში და რეფორმების შემდეგაც, როგორც მ. გურგენიძე წერდა — მტრობა და შუღლი თავადაზნაურებსა და გლეხებს შორის მინამ არ მოისპობოდა, ვიდრე მათი „ეკონომიური მდგომარეობა ცოტაც არის არ შეთანასწორდა“.

საქართველოს წარსულს საყურადღებო მეცნიერული გამოკვლევა უძღვნა ნიკო ხიზანაშვილმა — „უფლება და კანონი ძველ საქართველოში“. ამ გამოკვლევით ნ. ხიზანაშვილი დაუპირისპირდა ილია ჭავჭავაძის „ცხოვრება და კანონი“ და ი. გოგებაშვილის სვიმონიძის ფსევდონიმით „ივერიაში“ დასტამბულ წერილს („რანი ვიყავით გუშინ“, „ივერია“, 1881 წ. № 81). ნ. ხიზანაშვილს მოჰყავს ციტატა ი. გოგებაშვილის სტატიიდან — ძველად ჩვენი სიკეთე იმაში მდგომარეობდა, რომ ხალხი „სარგებლობდა იმისთანა განწყობილებით წოდებითა შორის, რომელიც ხალხს ამხნევებდა და აღვილად ატანინებდა გარეგან გაჭირვებას“. ნ. ხიზანაშვილი „ცხოვრება და კანონი“;



ში“ გამოთქმულ მოსაზრებათაც ითვლისწინებს და ეკამათება ქავეკავაძესა და გოგებაშვილს. „ჩვენს მწერლებს ხელში რომ აეღოთ თუნდა მარტო ვახტანგის სამართალი და თვალი გადაეცლოთ მისთვის, მაშინ სრულიად უარყოფდნენ იმ საოცარს იურიდიულ პარადოქსს, რომელიც ამბობს, — გლეხის და თავადის შორის მარტო ის განსხვავება იყო, რომ თავადი ბრწყინვალეებით იხანებოდა“, — „ჩვენი უფლება და კანონი ცხადად გვიჩვენებენ, რომ საქართველოს წარსული ცხოვრება აშენებული იყო წოდებრივ სხვადასხვაობაზე და გლეხი ყველაფრით განირჩეოდა თავადისგან და სხვა წოდების წარმომადგენლისაგან. განსხვავება დაწერილი იყო არა თუ მარტო კანონში, არამედ ცხოვრების სინამდვილე ამ განსხვავებას უჩვენებდა, ამტკიცებდა“<sup>1</sup>. ამ წერილის გაგრძელებაში, ნ. ხიზანაშვილი წერს: „შესანიშნავ მოვლენას ჩვენი წარსული ცხოვრებისას შეადგენს ის ფაქტი, რომ არათუ მთელი ცხოვრება წოდებრიულად იყო განწყობილი, არამედ თვით წოდება, როგორც იურიდიული ერთეული, სხვადასხვა ნაწილებად იყოფოდა“... „სხვა წოდებათ რომ თავი დავანებოთ და გლეხ-კაცობა ავიღოთ, აქ შევხვდებით იმ მოვლენას, რომ თვით გლეხ-კაცობა, როგორც წოდება, მრავალგვარი იყო და ასეთი თუ ისეთი წოდების და ღირსების გლეხ-კაცს თავისი საქუთარი ადგილი ეჭირა“<sup>2</sup>.

ილია ჭავჭავაძის ეკონომიურ კონცეფციას მარტო „იმედის“ ჩუგუფი არ დაპირისპირებია. „ცხოვრება და კანონის“ საწინააღმდეგო წერალს ეხვდებით ჟურნალ „ივერიაში“, რომლის რედაქტორიც თვითონ ილია იყო. ნიკო ხუდადაშვილი (სუღადოვი) წერილში—„უსაფუძვლო წადილი“<sup>3</sup>, აკრიტიკებდა ილიას მოსაზრებას წარსულში და აწმყომი წოდებათა შორის წინააღმდეგობის არ არსებობის შესახებ. „არც ჩვენი წარსული ისტორია გვაძლევს ნებას ამ აზრის დაფუძნებისას, რომ ვი-

<sup>1</sup> ნ. ხიზანაშვილი, უფლება და კანონი ძველ საქართველოში, „იმედი“, 1882, წ. № 11-12.

<sup>2</sup> ნ. ხიზანაშვილი, უფლება და კანონი ძველ საქართველოში, „იმედი“, 1883 წ. № 2.

<sup>3</sup> „ივერია“, 1881 წ. № 7.

თომ ჩვენთ წინაპართ ცხოვრებაში, თავად-აზნაურობას და გლებობას ერთი და იგივე საღიობო და სამწუხარო ქკონდა-თო... „საქართველოში იატო-ყმობა გაიოიხატა იმავე სასტიკის ფორმებით, როგორც აიკა ქვეყნებში“... „ჩვენში არ ყოფილა წოდებათა შორის ის ნადიმობა, მეგობრობა, რომელიც ბ. ქავ-ქავაძის სიტყვით, თურმე სუფევდა და სუფევს კადეც თავად-აზნაურობასა და გლებთა შორის“. „განა ჩვენგან ნათქვამი ქე-შმარიტება თითონ ბ. ქავქავაძემ არ იცის. განა თავის ღელა აზ-რის შეცდომილებას თითონვე არ არის მტკიცეღ დაჩწმუნე-ბული? სწორედ რომ არის და სხვაზეღ ნაკლებადაც არა! თო-რემ როგორ, რა რიგად და რა მიზეზით შესთზხაღდა თავის „ყაჩაღს“, რა გრძნობა დააწერინებღა „გლახის ნაამბობა“?.

ილიას კონცეპციის სუსტი მხარის კრიტიკა, როგორც ვნა-ხეთ, მარტო „იმედის“ ფურცლებიღან კი არ წარმოებღა, არა-მედ ილიას ქურნალი „ივერიაც“ ხმას უერთებღა „იმედს“ ეკ-ონომიურ საკითხის შესახებ ილიას საწინააღმღეგოღ გამოთქ-მულ აზრს.

ილია. როგორც ნ. ხუღადაშვილიც წერღა, რა თქმა უნდა, ხეღავღა თავად-აზნაურობისა და გლებობის შორის გათიშვას. მათ შორის „ჩატეხილ ხიღს“, იმასაც, რომ გლებობა უფრო კო-თილშობილია, რადგან იგი მშრომელი წოდებაა და ქვეყანა კი იმისია, ვინც შრომობს. სხვანაირად ილია ვერ იქნებოღა ავტო-რი „კაკო ყაჩაღისა“, „გლახის ნაამბობისა“. წეროღში „საქარ-თველო“ 1876 წ. ილია წუხიღს გამოთქვამს, რომ არ არსებობს მთლიანი საქართველო, იგი დანაწიღებულია ეთნოგრაფიუ-ულად, დაქსაქსულია, დაუკარგავს ეროვნული შეგნება. ტომო-ბრივ დანაწიღებას გარღა ილია საქართველოში სოციაღურ დანაწიღებასაც აღიარებს — „არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ვაქარნი, გლებნი, ჩინიანნი და უჩინონი — ყვე-ღანი არიან და, ქართველი კი არსად არის“... კლასთა შორის წინააღმღეგობანი ილიასთვის ფაქტია, სწუხს ამის გამო. მისი სიმპათია გლებობის მხარეზეა, მაგრამ გამოსავალს, სწორ გზას „ჩატეხილი ხიღის“ გასამთელებღად ვერ პოუღობს. მისი ეკონომიური პროგრამა ცხოვრების მოთხოვნიღებას ვერ უპა-სუხებს. „ხიღჩატეხიღობის“ პრობღემა ილიამ შემღდეგ „ოთა-

რანთ ქერივშიც“ წამოჭრა. მან კიდევ დაამტკიცა რომ ხედავდა ხიდჩატეხილოაა, ძაგრაჲ ასიკ ვეჩენა, რომ მის მიერ დასახული გზა „ხიღის გამთელებისა“ არ გამოდგებოდა. სიყვარული, მართალია, დასაოცადა კლასობრივი წინააღმდეგობის მორიგებისაა, მაგრამ ილია თქრობს — წინააღმდეგობანი შესაძლოა ნაშუსიანობამ, შეგნებამ და თავადაზნაურთა მონანიებამ მოარიგოს.

სრულიად სწორად გაიგო დავით სოსლანმა (კეზელმა) ილია კავკავადის მოთხრობის სუსტი მხარე. „ოთარანთ ქერივის“ განხილვისას 1888 წელს იგი წერდა. „ჩატეხილი ხიდის გამთელება, რომლისთვისაც იან გოდებენ არჩილი და კესო და მათი შერიგება მოხერხდება მხოლოდ იურიდიულ და ეკონომიურ ნიადაგზედ, ამიტომ, რომ დაშორების მიზეზი უფლების წართმევა და ეკონომიური დაჩაგვრა ყოფილა. როდესაც კესო თავის საუკეთესო ნაფუძარს, სადაც ყვავილები დაუთესია, ერთს რომელიმე ბოგანო ბერუას დაუთმობს. რომელსაც შეუძლიან წლის სარჩო გამოიტანოს, — და თითონაც იმის მაგიერ, რომ განთიადიდან ბიზნამდე ყვავილებსა სუნავდეს, თავის ძმას არჩილს ღლეში სამკერ აკიდებული ხურჩინათ ჭეჩს მოუტანს ყანაში და იმასაც იქ ნამგალი ეჭირება, აბ: ძაშინ გამთელდება ეს ჩატეხილი ხიდი“. ცრემლით, რომლითაც ჰგონიათ ხიდი გაამთელონ „მშრალი კოვზია და მშრალი კოვზი ხომ ხახასა ჰხეცს“-ო.

ანეთი პრინციპული დავა წარმოებდა „იმედსა“ და „ივერიას“ შორის და ანეთი იყო ამ დავის ეკონომიური საფუძვლები. ეკონომიური პრობლემის გვერდით საქართველოში ეროვნულ-პოლიტიკური პრობლემაც იდგა. ამ საკითხშიც ორ ეურნალს — „ივერიას“ და „იმედს“ ჰქონდათ საერთო ადგილები, მაგრამ ემიჯნებოდნენ კიდევ ერთმანეთს. „ივერია“ სწორად ითვალისწინებდა კოლონიური საქართველოს უნუგეშო მდგომარეობას, ქართული ენას ჩაგვრას. საქართველოს ეროვნული სხეული ანიჰილაციის შიშის ქვეშ იდგა. ქართული ენა განიდევნა დაწესებულებიდან, სკოლიდანაც თანდათან იდევნებოდა, ბოლოს ოჯახებიდანაც, ამიტომ „ივერია“ დიდ ყურადღებას აქცევდა ეროვნული დამოუკიდებლობის დაცვას და მეღვ-

რად ებრძოდა შემოტევას. სამშობლოს იღვა იქცა მთავარ, ღერძეულ პრობლეაად „ივერიისათვის“, რაც გამოიხატა როგორც პოლიტიკურ წერილებში, რამდენადაც ცენზურა აპის ნებას აღლევდა, იმე მხატვრული ლიტერატურის სხვადასხვა ეანრებში.

სხვაგვარ პოზიციასზე იღვა „იმედის“ ჯგუფის ერთი ნაწილი, ისინი ხედავდნენ, რომ მართლაც საქართველოს მდგომარეობა თავისებურია, იგი იჩაგრება, მაგრამ მწერლობის ქაღაგება პატრიოტული გრძნობების გაღვიძებისათვის საქარო არ არის. პატრიოტული გრძნობა ბუნებრივი გრძნობაა და მის შესახებ წერა ზედმეტია და, რომ „ივერია“ საქართველოს ეროვნულ საშიშროებას აზვიადებს. აქედან გამომდინარე, „იმედი“ ნიჰილისტურად უარყოფდა ჩვენი მესამოციანელების დიდ დამსახურებას ეროვნული გრძნობის გამოფხიზლების საქმეში. სტეფანე კრელაშვილი წერდა: „ეროვნული აღზრდას წადილი ჩვენმა დაკუთავებულმა მწერლობამ კი არ აღძრა ქართველ საზოგადოებაში, არამედ ქართველმა საზოგადოებამ თითონ მიაღწია ამ წადილამდის და მწერლობამ მხოლოდ მისცა ბანი, თანაც ძალიან სუსტი, ქლეჭი ბანი“.<sup>1</sup> ილ. ჭავჭავაძის ნაწერების პატრიოტული კილო, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის და ქართული ენისათვის ბრძოლა სტ. კრელაშვილს უსათუფლო და ზედმეტ მოვლენად მიაჩნია, რადგან ყოველი ქართველი ბუნებით პატრიოტია და მას აღზნებული და განვითარებული აქვს ეს გრძნობაო. ქართველი კაცისთვის იმის ჩაგონებას, რომ იგი ქართველია და არა ჩინელი, სტ. კრელაშვილის აზრით, „არა აქვს არც მომავალი და არც აწმყო, მას არ შეუძლიან მისცეს ადამიანს არავითარი აზრი, რადგან ყოველ კაცს ძალაუნებურად უყვარს თავისი სამშობლო — ეს სიყვარული ბუნებითი თვისებაა, ეს ჩანერგილია თვით მზრუნველი ბუნების ხელით“<sup>2</sup>. ეს მოსაზრება სტ. კრელაშვილმა ადრეც გამოთქვა.<sup>3</sup> „არ შეიძლება კაცს არ უყვარდეს თავიანი სამშობლო და ამიტომ არ იყოს მამულიშვილი. მაშასადამე, ამ საგანზე ჩვენ შეგვიძლიან სამუდამოთ შევწყვიტოთ ბაასი. ვინც ამაზე კიდევ ამო-

<sup>1</sup> სტ. კრელაშვილი, დამტკრეული ოცნებანი, „იმედი“, 1882, № 3.

<sup>2</sup> სტ. კრელაშვილი, კინტრობა „შრომაში“, „იმედი“, 1882 წ. № 5.

<sup>3</sup> „იმედი“, 1881 წ. № 10—11—12 „მამულიშვილი“.

ლებს ხმას თავ-მოწონებით, იმას უყუროთ ისე, როგორც ორი წლის ყმაწვილს, რომელსაც უკვირს, რომ ამას „ოლი-ოლი თალი“ ჰქონია, „კიკებიც“ ჰქონია...“

წინააღმდეგობის უნით გატაცებულ სტ. ჭრელაშვილს მბედველობიდან რჩება საქართველოში არსებული მდგომარეობა.

ეროვნული გრძნობის გაღვივებას ცდილობენ ძველი პოეტები, — წერდა სტ. ჭრელაშვილი, — „თითქოს ჭვეყანაზე, გარდა ათასში ერთი მახინჯებისა, მოიძებნებოდეს საღი კაცი, რომელსაც ან თავისი საზღვრობო არ უყვარდეს ან და იმისი ენა, ანუ კიდევ თითქო მოიძებნებოდეს რომელიმე სოფელი. რომელიც ჩვენ მოგვდავება ან ენას და ან სხვა რამე ქართულს, ან გინდა მოძებნილიყოს ასეთი სულელი, თითქოს იმას შეეძლოს, რომ წაგვართვას, გამოვჭეწუნოს ინა, რაც ჩვენ სხეულს შეუთვისებია და ბუნებათ გადაუქცევია?“<sup>1</sup>

საერთოდ, ბუნებით ნიჭიერი სტ. ჭრელაშვილის ეს მსჯელობა არ არის საფუძვლიანი. მტკიცება, რომ შეუძლებელია ეროვნებისა და ენის მოსპობა, აბაურდია. ამის საწინააღმდეგოს გვიმტკიცებს, მსოფლიო ისტორიას რომ თავი დავანებოთ, საქართველოს წარსული და ქართველი ტომები, რომელთაც ენა და ეროვნება დაკარგეს. რაც შეეხება კონკრეტულად 80-იანი წლების საქართველოს, სტ. ჭრელაშვილი აქაც ცდიბა, — „ენას ვინ გვედავებაო“. რაც შეეხება იმას, რომ პატრიოტული გრძნობა ბუნებრივი გრძნობაა და მის შესახებ ლაპარაკი საჭირო არ არის, არც ეს იყო ისტორიულად გამართლებული. მართლაც, პატრიოტული გრძნობა, შექმნილი გარკვეულ პირობებში. სხვა სოციალურ-ეკონომიურ ვითარებაში ხანგრძლივი ზედმოქმედებით შესაძლოა მოისპოს, მთავრობა შეგნებულად ცდილობდა ქართული ეროვნული თვითშეგნების გაქრობას, ქართველი ხალხის უმრავლესობა სასტიკად და გვირულად იბრძოდა მთავრობის პოლიტიკის წინააღმდეგ, მაგრამ ნაწილი ქართველი საზოგადოებისა, განსაკუთრებით თავდაზნაურობისა, იგაწყებდა ქართულ ენას და ეროვნულ გრძნობას. ზოგსაც შეუგნებლად, სტრქიურად ითრევდა

<sup>1</sup> სტ. ჭრელაშვილი, ქართული მწერლობა, „იმედი“, 1881 წ. № 1.

ცხოვრება ყოველდღიურად და მშობლიურ საფუძველებს აშორებდა. მაგრამ თავადაზნაურობაში იყო ნაწილი, რომელად სრულიად შეგნებით უარყოფდა ქართველობას და ეროვნული ანიმილაციის მომხრე იყო. ამ მოვლენას ჯერ კიდევ ნ. ბარათაშვილმა მიაქცია ყურადღება და ასე გამოხატა ეროვნების უარყოფელი ქართველი ქალის აზრი:

რის ქართველობა, რა ქართველობა!  
მითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა?

ეროვნების შეგნებულად უარყოფელი მიმდინარეობა ჩვენში ძალიან მცირე, მაგრამ მაინც, სამწუხაროდ, იყო, რაც მთავრობისათვის საფუძველს — დასაყრდენს წარმოადგენდა და საშიშ ძალად იქცეოდა ძლიერ მოკავშირას — მთავრობის ხელში. იმ თავადაზნაურული სამშობლოს უარყოფელ წრის განწყობილებას გამოჰქვავებდა წარმოადგენდა მუბრანსკის წიგნი „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц“. წერილ ეროვნებათა მძლავრ ეროვნულ ერთეულში აუცილებელ გათქვეფას, წერილ ეროვნებათა მიერ ენის დაკარგვასა და ძლიერის დამპყრობლის ენის შეთვისებას ქადაგებდა ეს წიგნი.

1881 წლის მაისის თვის „ივერიის“ „შინაურ იმობილვაში“ ილია არ ასახელებს, მაგრამ ეკამათება „იპედის“ ჯგუფს რომლის უმრავლესობა საქართველოს სპეციფიკურ პირობებში ვერ ითვალისწინებდა, და, თუ ითვალისწინებდა, არ იბრძოდა ეროვნული გათავისუფლების დროშით. ილიას აზრით ბრძოლის საგანი უნდა ყოფილიყო „ჩვენის დაცემული ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელს ფათერაყისაგან. ეგ ფათერაყი მოსალოდნელი იყო და დღემდე საც თავიდან არ აგვედგნია — ყველასათვის ცხადზე ცხადია“. ილიას აზრით ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა იქნება ახალი იმ დრომდე, ვინამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს არ დაიჭერს ჩვენ ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი, ამხელ

უქმობები, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეზღანდელს საქართველოს შვილს“. ილია ეროვნული გათავისუფლების მებარატრედ განოდირდა და სჯეროდა საქართველოს გათავისუფლება იან, როგორც სხვა კოლონიური ქვეყნებისა. ამიტომ „ივერია“ „პოლიტიკის მიმოხილვაში“ წერდა: „თუ მეცარამეტე საუქუნეს ორთქლის საუქუნე ჰქვიან, შეიძლება ერთი სახელი კიდევ მოემატოს და ეროვნებათა განთავისუფლების საუქუნე დაერქვას“.<sup>1</sup>

„იმედის“ ჯგუფის ეროვნულ პროგრამას აკრიტიკებდა არა მარტო ილია, არამედ ს. სტეკა იერაში „იმედის“ წინააღმდეგ მიიტანა დემოკრატიკა ბოსლეველმა ქუთაისის გაზეთ „შრომინდან“. ჭრელასველის აზრით, — წერს ბოსლეველი, — „ბ. ჭრელაშვილი რომ ჩვენს ცხოვრებას, წარსულსა და აწმყოს. და ჩვენს თანამედროვე ქართველების უმეტესობას იცნობდეს, იმას რომ ჩვენის ცხოვრებიდგან ამოღებულის ტიყბითა და პორტრეტებისათვის — კუდურ-ხანუჭებითა, ნახირ-ფაშებისა და ილიკობისათვის ჯეროვანის მომხალებით და დაკვირვებით თვალი მაინც გადაევიღო; იმას რომ ვაძბობ, ჩვენი ცოცხალი „ბობოლების“ და „ძალით შემოსილების“ მადის-ცემა, გულის-თქმა და ლტოლვილება განეცადა, ექვი არ არის, აღარ დაგვმოდღვრავდა და არც ასე უსაფუძვლო სითამამით გვეტყოდა: ყოველი დაბადებული პატრიოტიკო“.<sup>2</sup>

„იმედის“ საწინააღმდეგო ეს აზრი გაიქეორა ბოსლეველმა „შრომია“ შემდეგ ნომერში — „საუბარია ქურნალს „იმედზედ“ და „იმედი“ და ქასი კრიტიკოს-პუბლიცისტები“: „ბატონებო, თუ გონების ნატამალი კიდევ შეგრჩენით გურგენიძის სკოლაში, მიბრძანდეთ, რა არის თუ ენის წართქევა არა, როდესაც რომელსაჟე ხალხს შკოლაში უცხო ენაზედ ეჩიჩინებინ, სასამართლოში თავის ღვიძლს ენაზედ იძას არ აღებინებენ“.<sup>3</sup> „იმედის“ ჯგუფისათვის ეროვნული პრობლემის შეუფასებლობა სუტი მბარეა მათი კონცეფციისა. „იმედის“

<sup>1</sup> ივერია, 1883 წ. № 2.

<sup>2</sup> ე. ბოსლეველი, კრიტიკული მიმოხილვა („ივერია“, 1882 წ. № 1), „შრომია“, 1882 წ. № 17.

<sup>3</sup> „შრომია“ 1882 წ. № 27.

ჩვეუფი ცლებოდა და პრინციპების წინააღმდეგობებს ვერ აჩვენებდა. ერთი მხრით, ებრძოდა ეროვნული იდეალათვან მებრძოლ მოღვაწეებს. მაგრამ არ შეეძლო უარეყო ფაქტი ეროვნული ჩაგვარისა. ამიტომაც „იმედი“ იძულებული ხდებოდა თვითონაც დაეყენებინა ეროვნული საკითხი, აღენიშნა მისი სიმწვავე, დაეცვა ქართული ენა, ქართული კულტურა. ჰრელაშვილაც და მის თანამოღაწეებს სწამდათ, რომ „ებლანდელ დროში პოლიტიკური აზრი ისე მოაწიფდა. რომ ყველასათვის გასაგებია ეროვნებითი დამოუკიდებლობა“<sup>1</sup>. თვით ჰრელაშვილი იძულებული იყო დ. ერიათავეს ღრამის „სამშობლოს“ დასაცავად ილია ჰავჭავაძესთან ერთად ხმა აღმადლებინა კატკოვის წინააღმდეგ. ჰრელაშვილი წერდა: „სამშობლო“ ბევრს დაადგა ყელზედ, ბევრს გაუჰსკვალა იმან გული. უფრო მომეტებული გულში ჩაუშვა რაღაცა ნუგეშობისა და იმედის სხეულები“... „ვისაც კი შეეძლო, ყველამ წაიკითხა „მოსკოვის უწყებათა“ ჯაშუშობა. აღტაცებული სიამოვნება მოშამა ამ მწარე სინამდვილეზე, რომელიც ზედ აფურაბებდა ყველა იმას, რაც შეადგენს ხალხის სიამაყეს. მაღალს გრძნობას სამშობლოსადმი: დამალეთ თქვენი ბაირახეებიო, დაურიგეთ ცარკის ყლოუნებსაო“. აქ ჰრელაშვილს კარგად ესმის ინიშვნელობა პატრიოტული ლიტერატურისა ქართველი ხალხისათვის, კარგად ესმის, რომ ეროვნული პრობლემა ჩვენი ცხოვრების ერთი უმთავრეს პრობლემათაგანია, ამიტომ კოვია დიდი გამოხმაურება დ. ერიათავეს „სამშობლომ“.

ჩვენ საკმაოდ დაწვრილებით განვიხილეთ „იმედი“ ჩვეუფი და ილია ჰავჭავაძის პოზიციები. ვნახეთ, რომ ილია ნიანი წლებიდანვე იბრძოდა ბატონყმობის წინააღმდეგ გლეხობის მღვამარეობის გაუქმობისათვის. ჩვენ ისიც ვნახეთ, რომ ილია რადიკალურად ვერ წყვეტდა რეფორმისაგან უნამართლოდ გათავისუფლებულ გლეხობის საკითხს, ვერ ნახულობდა წოდებათა შორის წინააღმდეგობათა გადაჭრის გზას. სამაგიეროდ „იმედი“ ჩვეუფი და ხალხისნები, რომლებიც გ

<sup>1</sup> სტ. ჰრელაშვილი, მამულიშვილი, „იმედი“, 1881 წ. № 10-11-12



ქობატავდნენ გლეხური დემოკრატიის რევოლუციურ იდეოლოგიას, ხედავდნენ კლასობრივ წინააღმდეგობას და მის გადაჭრას ეკონომიურ საფუძველზე, მიწის გლეხობაზე გადაცემის ცდილობდნენ. ხალხოსნები იბრძოდნენ სოციალური რევოლუციისათვის. მაგრამ იყო მეორე პრობლემა — ეროვნული პრობლემა. ილია ჭავჭავაძე სასტიკად იბრძოდა ეროვნული თვითშეგნებისათვის, იგი სათაკეში ედგა ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას, რომელსაც რევოლუციური ხაზითი ჰქონდა. ხალხოსნებაც შედარებით ნაკლები პრინციპულობით, მაგრამ მაინც აყენებდნენ ეროვნულ საკითხს, მაგრამ ამ საკითხის მოგვარება მათ ეკონომიური საკითხის მოგვარებასთან ერთად უნდოდათ. ეს დაკავშირებული იყო სოციალურ რევოლუციასთან მთელს რუსეთში. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაძლიერების მიზნით ილია ჭავჭავაძე მოითხოვდა ყველა კლასის გაერთიანებას. არაილ ჯორჯაძე სწორად აფასებდა ილია ჭავჭავაძის პოლიტიკურ მრწამსს, როცა წერდა: „ილია ჭავჭავაძე ღიღია ყურადღებით აღევნებდა თვალს ჩვენს ეროვნულ ცხოვრებას და ცხოვრების მოწესრიგებას და დაცვას უპირატეს მნიშვნელობას აძლევდა. რასაკვირველია, მისი ყურადღება იყო დაქვეითებული აგრეთვე ეკონომიურს კითხვებზედაც, მხოლოდ მაინც მისი შეხედულებით, პირველთ მებრ ადგილი უნდა ეჭიროთ ჩვენს ლიტერატურაში“<sup>1</sup>.

ხალხოსნები ეკონომიურ კითხვას უპირატეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ისინი იბრძოდნენ გლეხისა და ნაბატონარის დავის გადაწყვეტისათვის, ნაბატონარის დამარცხებისათვის.

ეს ორი მიმდინარეობა — „იველია“ და „ივერიის“ ჯგუფები — ურთიერთშორის კამათობდა, მაგრამ იმავე ღროს ავსებდა ერთმანეთს. სხვადასხვა მიზნების გამო მათ იერიში მიჰქონდათ ერთად მონარქიის წინააღმდეგ, ორივე ერთად უფრო გამოხატავდა ქართული ყოფის მოთხოვნილებებს და ტყვიობებს, ვიდრე თითოეული ცალკე. ხალხოსნების ღრმად სოციალური რევოლუცია ეწერა და გლეხური დემოკრატიის იდე-

<sup>1</sup> არჩ. ჯორჯაძე, თხზულებანი, ტ. II გვ. 89.

ოლოგიას გამოხატავდა. ილია ჭავჭავაძის ჯგუფის დროშაზე ეწერა ეროვნულ-რევოლუციური მოძრაობა.

განხილულ თავისებურებათა გარდა „იმედის“ ჯგუფს და ხალხონებს სხვა თავისებურებანიც ახასიათებდათ. ისინი ეწინააღმდეგებოდნენ ილია ჭავჭავაძის მარწმანა და გუთნის თეორიას და სხვა ფაქტორებსაც, მაგ., ვაჭრობას დიდ ადვილს აკუთვნებდნენ ჩვენი ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში. 1882 წლის „იმედის“ №-10-ში სათაურით „ვეერიის ეკონომისტი“ ილიას საპასუხოდ ნ. ხ-ი წერდა „შესაძლებელი არ არის, რომ მიწა და გუთანა“ შეადგენდნენ ყოველთაგანს და ყოველგან დასაბაჟს და დასაწყისს ეკონომიური ცხოვრებისას“. „ეკონომიურ ცხოვრებაში მიწის კეთილმოება თან-დათან ხელ-ნელა ჰქარაგავს უწინდელს თავის დიდს მნიშვნელობას და საპატივო ნაწილს მფლობელობისას უნებლიედ უთმობს სხვა ეკონომიურ ფაქტორებს, მაგ., ქარბნულ მრეწველობას, ვაჭრობას და სხვ.“

სტეფანე კრელაშვილი ვაჭრობას ცხოვრებაათვის აუცილებლად თვლიდა და სოლომონ ისაყიშ მეჭლანუაშვილი „ჩვენი ცხოვრების დედალი შეილაღ“ მიაჩნდა. — „ვინ არის დღეს ჩვენში პირველი კაცი? — რასაკერველია, სოლომონ ისაყიშ მეჭლანუაშვილი. ვინ ატრიალებს ჩვენი ცხოვრების ქახრაკს? — რა თქმა უნდა, უ. ს. ი. მეჭლანუაშვილი. ერთი სიტყვით, მეჭლანუაშვილი და კიდევ მეჭლანუაშვილი, ეს არის თავი და ბოლო ჩვენი ცხოვრების ბორბლისა“<sup>1</sup>.

„იმედის“ ჯგუფი, გამოხატველი წვრილი მესაკუთრე გლეხობის იდეოლოგიისა, თბილისურად ბურჟუაზიულ ნიადაგზე იდგა. ამის გამო და საქართველოს განსაკუთრებულ ეროვნული მდგომარეობის გამო იყო, რომ „იმედის“ ჯგუფმა თანდათან კაპიტულაცია მოახდინა. ხალხონებმა მოიხარებამ 90-იან წლებში რუსეთშიც ლიბერალური ხასიათი მიიღო. ჩვენში ეს მოვლენა კიდევ უფრო დაჩქარდა. ამის გამო იყო, რომ „იმედის“ ჯგუფის უმრავლესობა ილია ჭავჭავაძის „ვეერიის“ შეფარა (სტ. კრელაშვილი, გრ. ყიფშიძე, ვაჟა-ფშაველა, ნ. ხიზანაშვილი). ამათ ხელს უწყობდა წვრილ-ბურჟუაზიული ბუნება

<sup>1</sup> „იმედი“, 1882 წ. № 2, სტ. კრელაშვილი — ჩვენი ცხოვრების დედალი შეილაღ.

დემოკრატიისა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია კლასობრივი გრძნობის მოღუწება.

ეს ხმა „იმედის“ ჯგუფში 1883 წლიდან გაისმა.

1883 წლის „დროების“ 99-ე ნომერში ნ. უჩხეიძე (ნ.ხიზანაშვილი) იხილავდა ილია ჭავჭავაძის შეხედულებებს წოდებრიობის შესახებ. ილია და მისი ჯგუფი წინააღმდეგია წოდებათა შორის ბრძოლისათ, რადგან „მათ სახეში აქვსთ განსაკუთრებული მდგომარეობა ჩვენის საქმობლოსი. კარგი და პატრიოტური, მაგრამ მწერლების დასადასად დაყოფა როდის ნაშნავს წოდებათა შორის განხეთქილებას შეტანას. ეს დაყოფა მოაწივებს მხოლოდ პრინციპულ ბრძოლას, რომელსაც ერთი და იგივე საგანი აქვს — საქმობლო“.

მოწაფეობის დროს ვაჟა-ფშაველა ეუბნებოდა „იმედის“ თანამშრომლად ითვლებოდა. 90-იან წლებში ვაჟა უკვე ილია ჭავჭავაძის ეროვნულ-გამათავისუფლებელი დროშის ქვეშ იდგა და ქართულ ცროვნული ძალების ბლოკს იცავდა. „იმედის“ ჯგუფის საინტერესო შეფასებას ვნახულობთ ვაჟა ფშაველას წერილში „ცოტა რამ ჩვენს ცხოვრების ავ-კარგისა“: „ამ 12-13 წლის წინათ იმინა თავი ერთმა პარტიამ, იგი წინადაც არსებობდა; თავის წადილით გამოსატყველად დააარსა ეურნალი „იმედი“, ამ პარტიის წადილი ის იყო, რომ გლეხკაცობის კეთილ-დღეობისათვის ეზრუნა, მისი ეკონომიური ყოფა-მდგომარეობა გაეუმჯობესებინა, თათქმის მართო გლეხკაცობისაგან შემდგარი საქართველო უნდა დაეარსებინა. დანარჩენი ცროვნული საქმობებიანი დავიწყებული კქონდათ, დავწყებული იყო აგრეთვე თავადზნაურობა, რომელსაც თათქმის არაფერი უჭირდა და მათი დასუბტება არაფერი დანაკლისი იყო ვითომ ეროვნულ საქმეთათვის. მოკლედ რომ ვთქვათ, ეროვნული აზრი უარყოფილი იყო იმათგან. ეს პარტია, როგორც თითონაც იგრძნო ბოლო დროს, ნაქალაქევი, ხუცულა-საკეთ ნაგები, სხვის მიხატვისით, „სხვის ჩაქატებით“ ნაკოწიწები გამოდგა; გაიგო ისიც, რომ დღეს ჩვენს მდგომარეობას არ შეეფერებოდა ამგვარი მოაღვრება და უკან დაიხია, თავისი თავი თვითონვე უარყო“.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი, S 5317.

ასეთი იყო „იმედის“ ჭკუფის მიერ განვლილი გზა. ზემოთ განხილულ ეკონომიურ და ეროვნულ პრობლემათა გვერდით მათ, სხვა მრავალი საკითხიც წამოჭრეს: რელიგიისა, სწავლა-აღზრდისა, სასკოლო სისტემის შესახებ. „იმედმა“ დააყენა მუშათა საკითხიც. იგი ზოგჯერ კარგად ერკვევა მსოფლიო პოლიტიკისა და ეკონომიკის საკითხებშიც. იგი გულუბრყვილოდ არ უცქერის დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ცხოვრებას. იქაც ბრძოლას და უსამართლობას ხედავს. „დღეს მთელ ევროპაში და ამერიკას მოზღებია ჭირივით აზრი, რომელიც თანდათან ხმას იმაღლებს, ასე რომ მისი ნაღარას ყვირილი სულ აწრუწუნებს ქვეყნის ბორბლის უსტაბაშებს, ასრეთწოდებულ კაპიტალისტებს“. ეს აზრი გავრცელებული ევროპაში „თბილისელებს“ შეჰქედგ სამართლიან წესიერებას: რადგანაც ყოველი სარჩო მოაპოვება მხოლოდ შრომით, რადგანაც ყოველი ნივთი გაკეთებულია მხოლოდ მუშის ხელით, ამიტომ ყველაფერი უნდა შეადგენდეს იმის კუთვნილებას, ვინაც ის გაუკეთებიაო“<sup>1</sup>.

„იმედი“ ბურჟუაზიული თავისუფლების შეზღუდულობასაც კარგად უღებდა ალღოს. ნ. ხიზანაშვილი წერდა: „ბევრჯერ თავისუფლებას ძალით ისეთი უსამართლობა მოხდა, რომ წარქოსადგენდაც კი ძნელია. ავიღოთ თუნდა ეკონომიური ცხოვრება. აქ ბურჟუაზიული ეკონომია ყოველთვის თავისუფლებას ჰქადაგებდა, სახელმწიფოს ხელფებს უკრავდა — ეკონომიურ საქმეებში ნუ გაჯრევიო, თავისუფლებას ნუ შეეხებიო, თავისუფლების პრინციპი „წმინდა წმინდათა“ მიიჩნდა და ამ თავისუფლების ძალით და შემწევობით ნუშა ხალხს ტყავი გააძრო, დემოკრატია ჯვარს აცვა“<sup>2</sup>.

საყურადღებო აზრები აქვს გამოთქმული ტატალას (სტ. ჰრელაშვილს) რელიგიის შესახებ. იგი რელიგიის სწორ მეც

<sup>1</sup> ტატალა (სტ. ჰრელაშვილი) — პოლიტიკა, „იმედი“, 1881 წ. № 2.  
<sup>2</sup> ნ. ხიზანაშვილი — საფუძვლები სახალხო განათლებისა, „იმედი“, 1882 წ., № 7-8.

ნიერულ შეფასებას გეძლევის. სარწმუნოებამ შეარიგა ხალხი მონობას. სარწმუნოებამ დააქანონა საზოგადოების ერთი ნაწილის ბატონობა მეორეზე. სარწმუნოებამ დააწყინა გაუნათლებელი ხალხის გული და ჩააქრო შურისძიების გრძნობა.<sup>1</sup>

იმ სასტაქ საეცნზურო პირობებში ძნელი იყო საშინაო პოლიტიკას საკითხებზე წერა. მიუხედავად ამისა, „იმედის“ ჯგუფი ხშირად აქედანებდა ხან პირდაპირ და ხან ნართულად თავის რევოლუციონერ აზრს. იმპერატორ ალექსანდრე მეორის მოკვლის ამბავს საჭირო იყო „იმედი“ გამოხმაურებოდა იმას. რასაც რედაქცია ფიქრობდა, ეცნზურა არ გაუშვებდა, ხოლო მონარქისტულ კილოზე წერას „იმედი“ არ დაიწყებდა. მაშინ „იმედი“ ორახროვანი სიტყვებით გამოთქვამს თავის შეხედულებას: „როგორც მთელი რუსეთი, ისე მთელი ქვეყანა აღელვდა და შეაძრწუნა ამ ისტორიაში სამაგალითო მოქმედებამ“. ამას წერდა „იმედი“ იმპერატორის გარდაცვალების მაუწყებელ განცხადებაში.<sup>2</sup>

„იმედის“ რედაქცია ცუდილობს თავისი სიმპათია გამოუცხადოს მეფის მკვლელ რევოლუციონერებს, მაგრამ მათ ქებას თვითონ კი არ ამბობს, არამედ, გაზეთების სიტყვებითაო, წერს შინაურ მამოხილვაში მიხ. გურგენიძე „დატუხალბულ რევოლუციონერებში უფრო შესანიშნავები ნიჭით და სწავლით არიან ულიანოვი და მილორდი, განსაკუთრებით პირველი, რომელსაც ეწოდებოდა კი სთვლიან“. „იმედის“ კარგად ესმის, რომ მიზეზები რევოლუციური მოძრაობისა მეტად ღრმაა და სერიოზული. იგი ჩამარხულია მონარქიული რუსეთის სისტემაში და რევოლუციური მოძრაობის მოსაობა შეუძლებელია მთელა სისტემის მოსაობის გარეშე. მიხ. გურგენიძე განაგრძობს: რევოლუციონერები ახალ მეფეს, ალექსანდრე III ემუქრებიან: „რუსეთის ლიტერატურა კი ან უცაადებს რევოლუციონერებს თავის უკმაყოფილებას, ან კიდევ ურჩევს სამეფო სასახლეს მოსკოვში გადასახლებას. როდემღის უნდა ვატყუოთ ასე ან სხვა, ან კიდევ ჩვენი თავი?! ამ გვარი საშუალებები ბევრი და-

<sup>1</sup> ტატალა — პოლიტიკური ცხოვრებიდან „იმედი“, 1882 წ. № 4.

<sup>2</sup> „იმედი“, 1881 წ. № 2.

იხარჯა, მაგრამ ყველა ამოა გამოდგა — რევოლუციონერები მაინც თავისას არ იშლიან“.

ნამდვილი მიზეზები სხვა არისო, — წერს გურჯენიძე, — ამ მოვლენისა, მაგრამ ვერ აცხადებს ცენზორის შიშით აშკარად, ამიტომ, განაგრძობს იგი — „ღრო არის გაიღვიძოს ლიტერატურამ, გამოიფშვნიტოს თვალეზი და შეუდგეს თავის წმინდა მოვალეობას — ამ შეჰაძრწუნებელი მოვლენების ნამდვილ მიზეზის გამოკვლევისა და იმის ძირში ამომფხვრელი საშუალებების ჩვენებასა“.

„იმედის“ თანამშრომელი დ. აბღუშელიშვილი წერილში — „ჩვენებური სასწავლებლების ახლანდელი მდგომარეობა“, წერდა: „რა საჭიროა იმოღვნა ჯარების დაქერა ჩვენში, როგორც ახლა ეხედავთ? მაგრამ, იქნება შინაური მტერი ეგულბოდესთ ჩვენში? იქნება კიდეც ამისთვის ეჭიროთ ჩვენში ამოდენა ჯარი და აღმინისტრაცია და ამისთვის ხარჯავდნენ მათზე ამოდენა ფულს? უნდა გამოვტყდე, რომ შინაური მტერი სწორეთა გვყავს და კიდეც უნდა დავაბეზლო ეს მართებლობასაც და საზოგადოებასაც — მოჰკიდეთ ამ მტერს ჩელი და სული ამოაძრეთ! ეს მტერი ჩვენს ქვეყანაში იმალება და სახელად ჰქვიან ეკონომიური სილატაქე და გონებითი დაბნელება“. არსებული პოლიტიკური ჩავერის წინააღმდეგ წერილში „პოლიტიკის მაგიერი“, ტატალა ნართაულად წერდა, — „პოლიტიკა არის მათრახი, რომლის წვერი ხვდება მთელ ხალხს განუწყვეტლივ და რომელსაც უჰყრია იგი ხელში და განაგებს მას თავის ნებაზედ. ამბობენ, რომ ეს მათრახი თითონ ღმერთმა დააძრეს, რადგან უამისოთ ბრიყვი ხალხი ერთმანეთს გადააჰმადლო ჩვენ ნუ წავალთ ასე შორსა და ნუ გამოუდგებით ამ მათრახის სათაურს. რასაკვირველია, ყველაფერი ღვთის გაჩენილია. მართალია, ისიც კი ვიცით, რომ ღმერთმა კაცს მისცა ჰქუა და გონება და უთხრა, — იცხოვრე როგორც გინდოდესო, იმუშავე, გააკეთე რაც ჰქვაში მოგიიღესო“. „ამიტომ, ძალიან შესაძლებელია, რომ ეს ყოვლად პატივცემული მათრახიც თითონ კაც“

1 „იმედი“, შინაური მიმოხილვა, 1881 წ. № 2.

2 „იმედი“, 1881 წ. № 2.

მავე მოთვონა, და ამიტომ იმახფე შეუძლიან მისი ხმარებაცა და არ ხმარებაცა“.

ამ წერილში დაფარულად გამოთქმული იყო მონარქიულა წყობილების საწინააღმდეგო მოწოდება. ამგვარი ადგილები „იმედში“ სხვაგანაც გვხვდება, მაგრამ წარმოდგენილ საკითხს პრინციპულს და ახალს არაფერს მატებს.

„იმედი“ იყო პუბლიცისტური და ლიტერატურული ჟურნალი. თავის იდეოლოგიას იგი ამჟღავნებდა როგორც კრიტიკულ-პუბლიცისტურ წერილებში, ისე მხატვრულ-პოეტურ ნაწარმოებებში. პირველი საკითხის — ჟურნალის პოლიტიკური და ეკონომიური კონცეფციის მიმოხილვის შემდეგ საინტერესოა განვიხილოთ — როგორ გამოქვეყნდა ხალხოსნური იდეოლოგია „იმედის“ ლიტერატურულ თხზულებებში: რა ნაკლი ან ღირსება ჰქონდა მას ამ მხრივ და რა მნიშვნელობა ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის.

• • •

„იმედის“ ჯგუფი და საერთოდ ხალხოსნები ლიტერატურას უტილიტარული თვალსაზრისით უყურებდნენ. ეს პრინციპი ქართული ლიტერატურისათვის უცნობი არ იყო. იგი „თერგდალეულებმა“ ჯერ კიდევ „ცისკარში“ წამოაყენეს. ილია ჭავჭავაძე ძირითადად გამომდინარეობდა ჩერნიშევსკის ცნობილი დისერტაციიდან, რომლის დედააზრიც იმაში მდგომარეობდა, რომ დაემტკიცებინა: ხელოვნების მიზანი ცხოვრების გამოხატვაა. მეცნიერების მიზანი ცხოვრების შესწავლაა. მეცნიერება და ხელოვნება ახალს კი არაფერს ქმნიან, არამედ შეისწავლიან, საცნაურს გახდიან და გამოხატავენ იმას, რაც ბუნებაში არის ჩამარხული და მოცემული. ნ. ჩერნიშევსკი წერდა: «Наука не стыдится говорить, что цель ея понять, объяснить действительность, помочь применить ко благу человека свои объяснения». ასეთივე როლი ეკისრებოდა ხელოვნებასაც და რადგან ხელოვნების მიზანი ცხოვრების ახსნაა, ამიტომ ის შეიძლება ხელოვნება ცხოვრებაზე მალა იდგეს. ამიტომ

„прекрасное есть жизнь“ — ესაა ძირითადი დასკვნა ჩერნიშევსკის დისერტაციისა.

ცხადია, ილია ჭავჭავაძემ, რომელიც ხელოვნებისა და მეცნიერების როლს სწორედ ასევე განმარტავდა, ამ საკითხის გაგებაში ჩერნიშევსკის მოწაფე იყო. მაგრამ ამ უტილიტარული პრინციპის წამოყენებასთან ერთად ჩერნიშევსკი და ილია ჭავჭავაძეც მხატვრულ ლიტერატურულ ფაქტებს დიდა სერიოზულობით ეპყრობოდნენ. უტილიტარიზმით ისინი არ აკანონებდნენ ლიტერატურული ფაქტისათვის მხოლოდ პროგრესულ იდეურ მხარის აუცილებლობას. მათი შეხედულებით შესაძლებელი იყო ნაწარმოების იდეური მხარე სუსტი ყოფილიყო, მაგრამ ნაწარმოების ფორმა მაღალხარისხოვანი.

უტილიტარული პრინციპი ჩერნიშევსკის მექანიკურად დავულგარულად არ ესმის. უტილიტარული პრინციპის ვულგარული გაგება რუსეთში პისარევმა წამოაყენა, საქართველოში, ჯერ კიდევ 1863 წელს, ანტონ ფურცელაძემ, რომელმაც დაიწუნა ნ. ბარათაშვილის ლექსი „შემოღამება მთაწმინდაზე“. ილია ჭავჭავაძემ, უტილიტარიზმის კემმარიტმა დამცველმა, ანტ. ფურცელაძე ამის გამო სამართლიანად გააკრიტიკა.

„იმედის“ ჯგუფი უტილიტარიზმს იცავდა, მაგრამ „იმედის“ უტილიტარიზმი უკიდურესობამდე მიდიოდა. „იმედულების“ უმრავლესობა ყურადღებას არ აქცევდა ნაწარმოების მხატვრულ-ფორმალურ მხარეს. მათ უტილიტარიზმი ვულგარულად ესმოდათ. ამ ვულგარულად გაგებულ უტილიტარიზმს ზედ ერთვოდა, შეღარებით წინა თაობასთან, ნაკლები ნიჭი და ზოგჯერ სრული უნიჭობაც. „იმედის“ ლიტერატურის თეორიისათვის ნილილიზმი უცხო არ ყოფილა. „იმედის“ ჯგუფი საკმარისი სერიოზულობით ვერ აფასებდა წინა თაობის ლიტერატურულ დამაახურებას.

ლიტერატურის თეორიისათვის დადებითი და ახალი „იმედს“ არაფერი მოუტანია. პოეტური ნიჭის მხრივ კი „იმედულები“ იმდენად დაბლა იდგნენ თერგდალეულთაგან, რომ შედარებასათვის არავითარი საფუძველი არ არსებობს.

თანამედროვე მწერლობა „იმედს“ სასტიკი კრიტიკით შეხვდა („დროება“, „ივერია“). დაკვირვებული მწერალი და ხალ-



ხოსანი ნ. ხუდაღოვი წერდა, რომ ზოგიერთს გაუგონია, რომ „რუსეთში გამოჩენილი ხალხის ცხოვრების მომთხრობი გლებ უსპენსკი არისო და იქნება წაუკობხავს კიდევ მისი ნაწერი — მაგრამ, ვაი ამ წაკობხავს და ჰგონია, რომ ეს სრულიად სამყობია ქართულ უსპენსკად გადაქცევისა“—ო.<sup>1</sup> ნ. ხუდაღოვი მეტად სასტიკად ეპყრობა „იმედის“ სხვა ბელეტრისტებთან შედარებით ნიჭიერ შაქროსაც (ზ. გულისაშვილს).

ხალხოსნებმა უკიდურესობამდე მიაყვანეს ჩერნიშევსკის დებულება, რომ თვით ბუნებაა მშვენიერი. ამიტომ მწერლის ვალია მისი ისე გადახატვა, როგორც არისო. ხალხოსნებმა თავის შემოქმედებას პრინციპად დაუდევს ჩერნიშევსკის დებულება.

აი სად უნდა ვეძიოთ თეორიული საფუძველი, რომ ხალხოსნები უმეტესად ტაპს კი არ ქმნიდნენ, არამედ პორტრეტებს. კალაიწერდნენ მათ ცხოვრებიდან, როგორც ჩერნიშევსკი ამბობს. ისინი გადახატავდნენ ღა არ ხატავდნენ.

ხალხოსნებისათვის საერთოდ და განსაკუთრებით „იმედის“ ჯგუფისთვის დამახასიათებელია „შეცოდებანი ესთეტიკის წინაშე“ (პლახანოვი).

მაგრამ. ეს გარეშობა არ სპობს ინტერესს ხალხოსან მწერალთა ნაწარმოებთადმი. ამ ნაწერებით საშუალება გვძლევა გლეხის ცხოვრების დოკუმენტური შესწავლისა. პლახანოვის შეფასება რუსი ხალხოსნებისა ქართულ ხალხოსნებისათვისაც ძალაში რჩება: «Произведения наших народников-беллетристов надо изучать так же внимательно, как изучаются статистические исследования».

„იმედის“ ჯგუფის პოეტები ვერ იყენებენ იმ დიდ მემკვიდრეობას, რომელიც ქართულ ლიტერატურას ჰქონდა. მათი ნაწერების უმრავლესობას ცოდნა და დაძლევა ქართული კლასიკური ლიტერატურისა არ ეტყობა. დამახასიათებელ ამბავს ვიგებთ შიო ღავეთაშვილის მოგონებიდან. 1883 წელს, ცახეში ჯდომის დროს, — გვიამბობს შ. ღავეთაშვილი. — ანტონ ფურცელაძემ მომიტანა „ვეფხისტყაოსანიო“. „ეს წაგნი მანამდე წაკითხული არ მქონდა. რამდენჯერ ამიღია ხელში, ერთი-ორი

<sup>1</sup> „ივერია“, 1882, № 4-5.

თავი გაჭირვებით წამიკითხავს და მიმართობები. ვის ეცალა ამისთანა ძნელად წასაკითხავი პოეზიისათვის.<sup>1</sup> ამას ამბობს თითქმის ბელადი ხალხოსნური მოძრაობისა საქართველოში შიო დავითაშვილი.

ბელეტრისტიკაში, შედარებით, „იმედის“ ჯგუფი ძლიერია. „იმედში“ თანამშრომლობდნენ მიხეილ ასათიანი (დაიბეჭდა მისი მოთხრობა „მე და ონისი“), შაქრო-ზაქარია გულისაშვილი („მეტივე“, „ბედნიერი კუნჭული“, „მარტიაანთ პაპა“, „გინთიადი“), სოფრომ მგალობლიშვილი („ცეცო“). ეს მწერლები უქმნიან „იმედის“ ბელეტრისტიკას საკუთარ, გარკვეულ ფიზიონომიას. პოეზიაში კი „იმედი“ სრულიად უაქუსური იყო, მხედველობაში თუ არ მივიღებთ მხოლოდ ი. დავითაშვილს ლექსებს, რომელიც „იმედის“ ყველა პოეტზე უფრო მეტ ემოციურობით ამქდავენებდა თავის განცდებს. დანარჩენებთაგან ყველაზე მაღლა ახალგაზრდა ვაჟა-ფშაველას ლექსები დგანან. ეს ლექსები 20-21 წლის ვაჟას კალაშს ეკუთვნის. თავისთავად ისინი დიდ ღირებულებისაანი არაა, მაგრამ მათში იმალება ის დიდი პოეტური ხმა, რომელიც შემდეგ გამოძვლავნდა. დანარჩენი პოეტი — ავტორები „იმედისა“ არიან: მ. ასათიანი, ანტ. ფურცელაძე, გ. ჭრელაშვილი, კოლხიდელი, ალ. შირიანაშვილი, შირზაშვილი, პარდაკანი, თ. კანდელაკი, ს. ყულისკარელი, გ. ლიხელი, კრეკიაშვილი, ნ. ყუბანეიშვილი და სხვ. ამთაგან ანტ. ფურცელაძისა და მიხ. ასათიანის ლექსებს თუ აქვთ რაიმე პოეტური ღირებულება, თორემ დანარჩენის ლექსებში პოეზიას ვერცერთი დახელოვნებული მკვლევარი ვერ იპოვის. მათი ლექსისათვის დამახასიათებელია მხოლოდ აზრი. რითმა და მეტრი. მაგრამ, ეტყობათ, რომ ვერც აზრი დაუშორჩილებიათ ავტორებს, ვერც რითმა და ვერც ლექსის სხვა კომპონენტები.

• • •

„იმედის“ ლიტერატურული თეორიისა და პროდუქციის ზოგადი ხასიათის აღნიშვნის შემდეგ შეგვიძლია გადავიდეთ თითოეული დამახასიათებელი მწერლის ცალკეულად განხილვაზე.

<sup>1</sup> შიო დავითაშვილი, ხალხოსნური მოძრაობა საქართველოში, 1934 წ. გვ. 108.

მიხეილ ასათიანი (1849-1879). ინიციატორი ქურნალ „იმედის“ დააარსებინა, შიხესალ იოანეების ძე ასათიანი საინტერესო პიროვნებაა. იგი დღემდე სრულიად შეუსწავლელია მიხ. ასათიანის შემოქმედებას ქართულ კრიტიკაში პირველად პროფ. მიხ. ზანდუკელი შეეხა.<sup>1</sup> ჩვენამდე მოღწეული მ. ასათიანის ნაწერები ბევრი არ არის. ვიცნობთ მის მხოლოდ ორ „შიკრიკს“ (თავისებური ქანრია), თითოში სამ-სამი ლექსია მოთავსებული, ლექსებს „ოსეფა ანდერძს“, „გაზაფხულს“ და „შეუპოვარს“, პოემას „მტკერის ბაასი რიონთან“ და ავტობიოგრაფიულ მოთხრობას „მე და ონისიმე“. ესაა მთელი მემკვიდრეობა მიხ. ასათიანისა.

მიხ. ასათიანის ლექსების მხატვრული ღირებულება მცირეა, მაგრამ ისინი გვაგრძნობინებენ, რომ ავტორი გულწრფელია და განმსჭვალულია ხალხის ბედნიერების სურვილით, რომ ივსე მოწინავე ადამიანია და ლექსებშიაც ეს კეთილი სურვილებია გამოთქმული. მიხ. ასათიანის ლექსების შესახებ შეიძლება იგვეთქვას, რასაც მარინა ეუბნება ნეეჯანოვს.<sup>2</sup>

თავისი ლექსების სისუსტეს ასათიანი კარგად გრძნობს, მაგრამ მის ლექსებს აქვთ მეორე მხარე — იდეურ-სოციალური. ისინი ამჟღავნებენ ღარიბი წრიდან წარმოშობილი ინტელიგენტის ცხოვრებას.

მ. ასათიანის გულწრფელობა შველის მის მხატვრულად ნაკლებად გამართულ ლექსებს. იმედი და სიყვარული მომიკლესო, გატაცება და სურვილი ხალხის ბედნიერებისა, რომელიც ესოდენ ძლიერი იყო 70-80 წლების ახალგაზრდობაში, ძალით გულიდან ამომიღესო.

მიხ. ასათიანი თავის დროის აქტუალურ საკითხებს ეხმაურება. იგი გატაცებით ლაპარაკობს ქალის ღირსება-დანისწნულებაზე, აფასებს ძველი ქართველი ღვლების ღვაწლს ქვეყნის წინაშე და მოუწოდებს ქართველ ქალებს:

თქვენგან თხოულობს სამშობლო მხარე  
მხურვალის გულით საქმის შეცდასა,

<sup>1</sup> იხ. მისი „ახალი ქართული ლიტერატურა“, ტ. III.

<sup>2</sup> ტურგენევის თხზულებაში „Нова“.

ახალი სწავლის, მეცნიერების  
ჩვენის სიტყვით, გავოცდებით.

ეს ლექსი მეტად საინტერესოა, იგი ქალთა დანიშნულების  
სწორ შეფასებას გვაძლევს, თუმც მ. ასათიანის მიერ აქ წამო-  
ყენებული აზრი გაცილებით აღრე და გაცილებით მძლავრად  
მოგვცა ილია ჭავჭავაძემ ლექსში „ქართულის დედა“, რომე-  
ლიც 1858 წელსაა დაწერილი.

ხალხის ბედით შეწუხებული მ. ასათიანი სხვა მხრივაც ეხე-  
ბა მის ქირ-ვარაჰს. ლექსი „ოსეფას ანდერძი“ სატირაა ჩარჩი  
მევახშე ოსეფას მიმართ, რომელიც საცოცხლეში ხალხს ტყავს  
აძრობდა, თუმანში ოთხ აბაზს ართმევდა სარგებელს. სიკვდი-  
ლის წინ კი ოსეფა შვილებს ანდერძად უტოვებს, რომ თუმანს  
მანეთს სარგებლის ნაკლებ არ გასცენ.

თანამედროვე საქართველოს სხვა სატყვიარიც ქონდა. ქა-  
თველი ერი მოქცეული იყო განსაკუთრებულ პირობებში, რაც  
მას გადაგვარებასა და მიწის პირიდან აღგვას უქადადა. ამის გ-  
მო სევდიანად მოთქვამს მიხ. ასათიანი:

მამულის კენესა ღამით ძილს მიფრთხობს,  
ღლისით არ მძლევს მოსვენებას.

ქართველთა ეროვნული ძლიერების შექმნისათვის საქართვე-  
ლი იყო ყველა ქართული ტომების გაერთიანება და საერთო იერ-  
ში იმპერიალისტური ზრახვების წინააღმდეგ. ეს იდეა ძლე-  
გორიულად გამოხატული მ. ასათიანის პოემაში „მტკვრის ბა-  
სი რიონთან“, მთლიანი საქართველოს იდეა.

მტკვარი ასათიანს აღმოსავლეთ საქართველოს სიმბოლოდ  
აქვს გამოყენებული, რიონი კი დასავლეთ საქართველოსა  
მტკვარი ეუბნება რიონს:

წირიდგან თვალი შენ შემოგასწარ,  
მეგონა, რომ მე წინ დამხედებოდი,  
ზეუ გადახვევიდი მეგობრულ მკლავსა  
და ერთათ ჩემთან წამოხვიდოდი.  
მაგრამ შენ კი გზა ავიქცევი...

რიონის პირათ ასათიანი პასუხს აძლევს მტკვრის მოწოდე-  
ბას. რიონი კარგად ხედავს მტკვრის საშიშროებას და რჩევას  
აძლევს:

ქობორას პირით თერგს შეუთვალე  
 წამო აქეთ-თქო, მიუგდე კარი,  
 თორემ ინანებ... მალე დაგრკრუნხხავს  
 შეჩვენებულ ეგ ცივი ქარი...  
 კარგი იქნება, რომ შენც ეხლავე  
 ფეხ-მარლა არაგვს მისიენ აფრენდე  
 და ფარღალა კარებს მყინვართან  
 მაგრათ ეხლავე აუქოლებდე.  
 თორემ, იცოდე, თუ გადმოვარდა,  
 მართლად დაგიხეთქამს მაგ ლაშაზ პირსა,  
 ნაყოფს დაგიზრობს: იაუკ კოკორში  
 და ნაყოფის ხუს გაუბმობს ძირსა.

ილ. ჰავკეავაძის გავლენა პოემას ალღა-ალღა ემჩნევა თემის  
 პოეტურ გამლამიც. მაგ., დაწყება პოემისა ასეთია:

შავი ზეწარი ლურჯ სახოვანსა  
 ცასა ნელ-ნელა პირს ეხდებოდა.

როგორც ვხედავთ, მიხ. ასათიანი თავისუფალია იმ ნილი-  
 ლისტური ტენდენციისაგან, რომელსაც ზოგიერთი ხალხოსანი  
 ეროვნული საკითხის შეფასებისას იჩენდა. მიხ. ასათიანი სა-  
 კითხს არ აყენებს ისე, როგორც ზოგიერთი „იმედელი“ აყენებ-  
 და—ჯერ ეკონომიური პრობლემის გადაჭრა და შემდეგ ეროვ-  
 ნული საკითხი. მ. ასათიანი წუხს და იბრძვის ჩაგრული ხალხის,  
 გლეხობის ბედისათვის და არ ნაკლებ სამშობლოს მომავლისათ-  
 ვის.

მ. ასათიანის კალამს ეკუთვნის ერთადერთი, საკმაოდ მოზ-  
 რდილი, სამწუხაროდ, დაუმთავრებელი, მოთხრობა — „მე და  
 ონისიმე“. ეს მოთხრობა ჰეტად საინტერესოა; რადგან იგი არის  
 ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენციის ისტორია. რო-  
 გორც მიხ. ასათიანის ბიოგრაფიიდან ირკვევა, ონისიმეს სახით  
 ავტორს თავისი ცხოვრება გამოუხატავს.

მოთხრობა იწყება ავტორის განცხადებით: „მე, როგორც  
 მაცნევთ, ახლად ჩამოსული ვარ რუსეთიდან, უკუქყო, უჩირ-  
 ქო ახალგაზრდა. ჩემი წადილი და მტკიცე გამზადებულებაა,  
 რომ აგრეთვე პირათ დავრჩე ბოლომდისინ“.

შეძლევს იწყება ისტორია ახალგაზრდა, ქვეყნისთვის თავდა-  
დებული ინტელიგენტისა. ავტორი მოთხრობას იწყებს პატა-  
რა მოწაფეთა ცხოვრების აღწერიდან. გვიჩვენებს საშინელ რე-  
ჟიმს აღზრდისას, რომელშიც ფართო აღგილი როზგს უჭირავს.  
მის. ასათიანი დეტალურად მოგვითხრობს თავისი ცხოვრების  
ყოველ წვრილმანს. აგვიწერს თავისი მამის—სოფლის ღარიბი  
მღვდლის ცხოვრებას, რომელიც დადიოდა „ძველს დაკონკე-  
ბულს ანაფორაში, დაკმუქნილს და დაგლეჯილს შლაპაში“ გ-  
მოწყობილი. ავტორი თვალნათლევ გვიჩვენებს სამღვდელოე-  
ბის დაბალ ფენას. ამით კი საშუალება გვეძლევა გავითვალის-  
წინოთ დიფერენციაციის ის სურათი, როველიც სამღვდელოე-  
ბას შორის არსებობდა. ისტორიულად ამ დიფერენციაციას და-  
დი წარსული ჰქონდა. სათავეში სამღვდელოებისა კათალიკოსი  
იღვა, მას მოჰყვებოდნენ ეპისკოპოსები, მიტროპოლიტები, დე-  
კანოზები. დაბალ საფეხურზე კი იღვნენ სოფლის მღვდლები  
და იპოდიაკონები.

სასტრეკი იერარქია ძველთაგანვე არსებობდა თვით სამღვდე-  
ლოების არისტოკრატიაშიც.

მის. ასათიანი დაწვრილებით აგვიწერს სემინარიელთა (ბურ-  
საკების) ცხოვრებას. მას გათვალისწინებული აქვს ყველა მოვ-  
ლენა, რომელიც სემინარიის ცხოვრებაში ხდებოდა. თვითგან-  
ვითარება მოწაფეებისა, „დაფარული ბიბლიოთეკის“ არსებო-  
ბა, სადაც „რუო წიგნები ყველა (იმ) დაწინაურებული მწაფე-  
ლულებისა“. ასათიანი გადმოგვცემს სემინარიაში არსებულ მო-  
წაფეთა ხელნაწერი ჟურნალების ისტორიას.

ავტორი აღნიშნავს სემინარიელთა ყოველდღიურ ცხოვრე-  
ბას და იმ გავლენას, რომელსაც მათზე ილია ჭავჭავაძე ახდენ-  
და. ასათიანის შემოქმედებაში ვერ ვხვდებით წინა თაობის იმ  
ნილილისტურ შეფასებას, რაც „იმედმა“ 80-იან წლებში წამო-  
აყენა. იგი, პირიქით, შეძლევსა წერს: „ყველაზედ მოკრებუ-  
ლათ ილია ჭავჭავაძე მოგვწონდა ჩვენს ახლანდელ მწერლე-  
ბში“. „ჭავჭავაძე მიევაჩნია ჩვენ დედაბოძათ, მამამთავრად  
ჩვენი ახლად გაცოცხლებული მწერლობისა“. „ამ კაცის სიყვა-  
რული და პატივისცემა თითქმის გაღმერთებამდე აღიოდა“ და  
სხვა. „ხმა იყო, რომ მთელი დუშეთის მაზრის ხალხი, სადაც

ისა მსახურობდა მაშინ, უფრო გლეხ-კაცობა, ფეხზედა დგას და მანედ ლოცულობსო“. „სალიდინოთაც უფრო ილიას ლექსები გვექონდა. უნდა გვეყურებინათ ჩვენი სიხარულისათვის, როდესაც საღილისა და ვახშმის შემდეგ შემოვეუსხდებოდით ხოლმე მიტროს და გატაცებით დაიძახებდით — უფრო მომეტებულათ „სტუდენტების სიმღერას“.

დიდ გავლენას ახდენდა ხალხის ჭირვარამით გამსჭვალულ დემოკრატიულ ახალგაზრდა მოწაფეთა გრძნობა-გონებაზე ილიას „გლახის ნაამბობიდან“ მღვდლის ტიპი, ეს პირველი ტიპი ხალხოსნისა, ქართულ ლიტერატურაში გამოხატული. ამას თვით ასათიანი შემდეგნაირად გადმოგვცემს: „ონისიმემ განიზრახა მღვდლათ წასვლა ორის წლის წინეთ კურსის შესრულებამდი. ერთხელ, როდესაც წაეკითხა მას „გლახის ნაამბობი“. კარგა ხანი ჩაფიქრებული დადიოდა და ხმას აღარ იღებდა ილიას მღვდელს ძლიერ ჩაებლუჯა ეს კაცი და თვალდგან თურმე არ შორდებოდა“. — „იცი, გიორგი, როდის ეშველება ჩვენ ხალხსა?! მაშინ, ჩემო ძმაო, როდესაც გაუმრავლდება აი თუნდ მაგეთი მღვდლები, როგორიცა ჰყავს გამოყვანილი ჭავჭავაძეს „გლახის ნაამბობში“.

ასათიანი უარყოფითად იხსენიებს თანამედროვე სამღვდლოებას, რომელმაც უღალატა ნამღვილ მცნებას. აქ ქრიატიანული მოძღვრებით, ძმობის ქადაგებით და მოყვასისათვის და ხალხისათვის სამსახურით ასათიანი იდეალური ხალხოსანი მღვდლის იდეალს გვაძლევს, რომელიც უნდა გავიდექს ხალხში და დაეხმაროს მან სწეულების განსაკურნებლად. ნამღვილი მღვდელი ასათიანისათვის რელიგიის წარმომადგენელი კი არ არის, არამედ პრაქტიკული ხალხოსანი მოღვაწეა. მართლაც, ჩვენი ხალხოსნების უპირაველესობა უმეტესად მღვდლად ან მასწავლებლად მიდიოდა.

„ვისაც ცოტათი არის მაინც ადამიანის ფერი გვაძევს და ვაცობრობის სიყვარულში თავსა ვდებთ, უნდა შევდგეთ მღვდლათა და გაუხდეთ ხალხს ნამღვილი მამა, მოძღვარი, მწყემსი“. ამ იდეალურ მღვდელს, რომელსაც ასათიანი გვიხატავდა, ხალხი კი არ უნდა ეყვლია, როგორც ეს სინამდვილეში ხდებოდა, არამედ მღვდლებმაც უნდა ვიცხოვროთ ისე,

როგორც ხალხი ცხოვრობს“. „ხალხი ღარიბია — ჩვენც გამრუცადოთ, რა გემოსია სიღარიბე. სხვა რამ მწუხარება და ვიხად დაადგება — ავიტანოთ ჩვენც მათთან ესეები“. აქ ხალხოსანს მწერლისთვის ჩვეულებრივი მიწრაფებანია გამოთქმული (შეადარე ნ. ლომოურის „გიგო ღრობელაშვილი“). ხალხის საბუნებრივად მამაკაცს მხარში ქალი უნდა ედგას. ასათიანი მოთხრობაში „მე და ონისიმე“ იმავე აზრს იმეორებს, რაც ლექსებში გამოთქვა.

ქალი და მხოლოდ ქალი ყოფილა და არის კიდევ კაცის გძირათ გამხდელი და აგრეთვე უვარგის მჩვრად გარდაამქცევიც“. „ძლიერ შესცდები, დაცინებით მიამბო ონისიმემ, თუ შენც მაგ აზრს დაადგები, რომ ქართველნი ქალნი მარტო ტრფობისათვის იყვნენ გაჩენილნი“. „უბ მარტო შემცდარი პაზრია, მაგას მოსპობა უნდა“. ასათიანი სწორედ აფასებს ძველი ქართველი დედის როლს და დაშაბუჯებას სამშობლოს წინაშე. აქაც, ასათიანი, როგორც უკვე აღვჩინეთ, ილია ჭავჭავაძის „ქართველის დედაში“ წამოყენებულ აზრს იზიარებს და ავრცელებს.

ავტორი კვალდაკვალ მისდევს სემინარიელების ცხოვრებას. გვამცნობს მათ ფიქრებსა და განცდებს. სამწუხაროდ, XI თავი დაკარგულია. როგორც „იმედის“ რედაქცია გავმოგვცემს, ასათიანს აღწერილი ჰქონია სემინარიაში მოხელე-მასწავლებელთა წინააღმდეგ მომხდარი მოწაფეთა აჯანყება.

ბოლოს ავტორი აგვიწერს ონისიმეს (თავის) გამგზავრებას რუსეთში სასწავლებლად.

დარიალთან გავლისას რუსეთში მიჰყავალი ასათიანი ყურადღებას აქცევს თერგსა და მყინვარს. ძალაუვნებურად გვაგონდება რუსეთიდან საქართველოში მომავალი ილია ჭავჭავაძე და მისი „მგზავრის წერილები“.

ასათიანი წერს, ასე მეგონა, რომ თერგი „მყინვარს ეჩხუბება, უჩავრდება და კოქებშიაც იმისთვის სწვდება და უღრზნის რომ რათ ხარ შენ მაგეთი უგულო, უგრძობელი, რატომ ხმას არ ამოიღებ ქვეყნის ვაებაზედ“. საქართველოს საზღვრებს გადასცდა ავტორი და იმ ცხოვრებაზე ოცნებობს, რომელიც



ელოდა რუსეთს მოწინავე ახალგაზრდებს შორის. აქ ასათიანის მოთხოვნა წყდება. ავტორს იგი დაუმთავრებელი დარჩა.

ასათიანის მოთხოვნის ენა სადა და უბრალოა. იგი მოკლებულია პოეტურ ფიგურალობას, მაგრამ, საინტერესოა, როგორც მემუარული ჟანრის ნაწარმოები. იგი საშუალებას გვაძლევს შევისწავლოთ 70-80-იანი წლების დემოკრატი მოსწავლე ახალგაზრდობის ცხოვრება და მიწრაფებანი. ჩვენი ისტელიგენციის ისტორიისათვის ილიას „მგზავრის წერილებისა“ და აკაკის „ჩემი თავგადასავლის“, ნ. ნიკოლაძის, შ. დავითაშვილის, ს. ჰვალაბლიშვილის მოგონებებთან ერთად მ. ასათიანის „მე და ონისიმე“ და შაქროს „განთიადი“ საინტერესო მასალას გვაწვდის.

მიხ. ასათიანი, ისე როგორც დანიელ კონქაძე, არა მარტო დემოკრატიულ მიწრაფებათა გამომხატველი მწერალი იყო, არამედ ლიტერატურისათვის მანამდე ნაკლებ ცნობილ გლესურა ღარიბ სამღვდელეობის წარმოჰადგენელიც. სოციალური წარმოშობა მიხ. ასათიანისა მის ნაწერებსაც ეტყობა:

მე დაიბადე ქეჰაქუხილ ქვეშ,  
გამომიგრძენა ბევრი ვაება,  
და ამ ვაების ქვეშ ივრძნო გულმა  
თვისი სიმტყიცე და მომწიფება.  
ტანჯვით და კენესით მე მიჰოჯნის  
კაცურ ღირსების ჩემში შეგნება,  
ღამის თენებით, სულის შფოთობით,  
მე გამიცენია ქეშმარიტება.

ასე წერდა მიხ. ასათიანი.<sup>1</sup>

მწერლის მიერ თავისი საკუთარი შავბნელი წარსულის, ბავშვობის მოგონებამ, შემდეგ ქართულ დემოკრატიულ პოეზიაში ფართო აღილი ღაიქირა. იგივე აზრი ირ. ევლოშვილმა ასე გამოთქვა „ჰუშაში“.

მე დაიბადე ძველს წნულის ქოხში,  
ღერწამი იყო ჩემი აკანო,

<sup>1</sup> შეუბოვარი, „იმედი“, 1881 წ., № 6.

ზევიდან მჩვარი ძლიერა მფარავდა,  
სიცავეთ ერთობა შიშველი კანც.

შაქრო (ზაქარია გულისიშვილი, 1857-1914)  
„იმედის“ ბელეტრისტებს შორის ნიჭითა და ნაწარმოებთა  
სიმრავლით ყველაზე მაღლა შაქრო დგას (ს. მგალობლიშვი-  
ლის მხოლოდ ერთი მოთხრობა „ცეცო“ დაიბეჭდა „იმედში“).  
მ. ასათიანის შემოქმედება თითქმის მთლიანად გვაძლევს გლუ-  
ხური-დემოკრატიული ინტელიგენციის ისტორიისათვის საინ-  
ტერესო მასალებს, მაგრამ მისი კალამი უშუალოდ გლახთა  
ცხოვრებას არ შეჰხებია.

„იმედის“ იდეოლოგიისათვის დამახასიათებელმა პრობლე-  
მებმა ყველაზე მძლავრად შაქროს მხატვრულ ნაწარმოებებში  
ჰპოვეს ადგილი. და არა მარტო „იმედის“ ჩჯუფმა ბელეტრის-  
ტთა შორის გვეჩვენება შაქრო ნიჭიერ მწერლად, არამედ მას  
მომავალი წლების ნაროდნიკ-ბელეტრისტების — ნ. ლომოურის,  
ს. მგალობლიშვილის და ეკ. გაბაშვილის შემდეგ საპატიო ად-  
გილი უჭირავს.

შაქროს ნაწერებიდან „იმედში“ დაბეჭდილია „მეტივე“,  
„ბედნიერი კუნჭული“, „მარტივანთ პაპა“ და რომანი „განთი-  
ადი“. შაქროს ნაწერებში ყველაზე დიდი ნაწარმოები არის რომ-  
ანი „განთიადი“. თემატურად იგი შეიძლება ორ მთავარ ნაწი-  
ლად გაიყოს. პირველი ნაწილი ეხება მუხაყრუელი მღვდლის  
შვილის სიმნოს თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლას.  
მეორე კი გარეგოლუციონერებულ, ხალხოსან სიმნოს „ხალხ-  
ში გასვლას“ — პრაქტიკულ მოღვაწეობას გლახებში შორის,  
გლახთა ცხოვრებასა და მათ ჭირ-ვარაშს.

პირველი ნაწილი „განთიადისა“ თემატურად იგივეა, რაც  
მის. ასათიანის „მე და ონისიმე“, მხოლოდ „განთიადში“ სემი-  
ნარიის ცხოვრების უფრო გვიანდელი პერიოდია აღებული.

„განთიადი“ ავტობიოგრაფიული ნაწარმოებია.

მუხაყრუელი მღვდელი მამა ნიკოლოზი ქალაქიდან მოყ-  
ლის „კურს“-შესრულებულ შვილს, ასეთია უვერტიურა ამ ნა-  
წარმოებში. მშობლები სიხარულისა და სიამაყის გრძნობით  
ელიან საკუთარ შვილს, რომელიც, მათი აზრით, შეიარაღეს

კოლს და „პრიხოდს“ დაეპატრონება. აქვეა დახატული სხვა მღვდლებიც, რომლებსაც შურთ განათლებული „კურსოვნიკის“ ბელი და რომლებსაც ეშინიათ მისი კონტურენციისა. მაგრამ, სემინარიის კურსდამთავრებული სიმნო სრულებით არ ფიქრობს მღვდლად კურთხევაზე. იგი გატაცებულია ხალხის სამსახურის აზრით, შეპყრობილია უნივერსიტეტში სასწავლებლად გამგზავრების სურვილით. იწყება წინააღმდეგობა მშობლებსა და შვილს შორის. მშობლები სწუხან, რომ მათი შვილი თავს ანებებს სასულიერო წოდებას. სიმნომ დაარღვია ოდითგან დადებული წესი. მათმა გვარმა მრავალი საუკუნე ღვთის სამსახურში გაატარა. ავტორს სიმპატიურად აქვს შვილის „უბედურებით“ შეწუხებული დედ-მამის სახე გამოხატული. მაგრამ ავტორი სასტიკად ეპყრობა სოფლის მღვდლებს. იგი მკითხველს რამდენიმე მღვდლის სახეს უხატავს. აქ არიან „ტაბლით“ გასუქებული“ სოლომონ მღვდელი, ტვლეპია დიაკვანი, რომელსაც სახელად აბრია ერქვა, მაგრამ მსუნაგობისათვის ხალხმა ტვლეპია დაარქვა, ჭაღარა გველაძეა მღვდელი იაკობი და სხვანი. ერთ-ერთი მათგანი, სოლომონ მღვდელი, სიმნოს რჩევასაც აძლევს: თუ მღვდლად არ ეკურთხე, მშვიერი დარჩები, „მღვდელს კი არც მოშვივა და არც შესცივა, ზის მღვდელი თავისთვის და ყველაფერი მოსდის უდარდელად, მუქთად, ვისაც ტვიჩი აქვს — მღვდლობა ხელმწიფობაა!“...

სიმნოს დედ-მამას თავისი შვილი, რომელიც მღვდლობაზე უარს ამბობს, შეშლილად მიაჩნიათ. ისინი დიაკვან ტვლეპიასთან ერთად შედიან სიმნოს ოთახში იმ წიგნების სანახავად, რომლებმაც „გადარიეს“ სიმნო. სიმნოს დედამ ანნამ „პირველად ხელში აიღო დრეპერის „ფიზიოლოგია“.

„პოი, უფალო, მოუძღურდა რჯული და სასობანი შინდამი. უწყის უფალმა, რამეთუ დამწერსა ამისა მიუცია სული ეშმაკისათვის — ხელგაშლით ამბობდა გაოცებული ტვლეპია დიაკვანი“.

„შემდეგ იმათ ხელში მოპყვათ კრავევიჩის ფიზიკა და, როცა დააცქერდნენ სხვადასხვა მაშინების სურათებს, ნახეს ლოკომოტივი, ტელეგრაფი, — ერთმანეთს უფრო განცვიფრებით შეხედეს. დიდხანს თვალეგამტერებული იდგა მამა ნიკოლოზი

და თან იქნევედა საცოდავით თავს, თავებს აქხევედნენ სხვებიც. ჩვენა გარდა სხვა ათეც ყოყილა ევეუამაზე ისეთი, რომლი-საც ჩვენ ინიცი არ გვეყურება და რომლის საბაულოს ჩვენ ვერც კი წარმოვიდგენთ, — ამბობდა იმათი განცვიფრება და თავის ქნევა!..

— კიდენი ქვეყნისანი ვინ უწყის, — წარმოსთქვა უნებურად ტვლეპიამ.

ავტორი აპირისპირებს ორი მიმართულების წარმომადგენლებს. ერთი მხრით, სიმნო დრეპერისა და კრაევიჩის წიგნით, მეორე მხრით, პატროსანი, მაგრამ შეუგნებელი მღვდელი ბოლოლოზი თავის მეუღლითა და ტვლეპია დიაკვასით. ერთმანეთსა დაპირისპირებული მეცნიერება და რელიგია. ავტორი მეცნიერების მხარეზეა. გაბრაზებული შეუგნებელი ღვთია მსახურნი ცეცხლის აღს მისცევენ სიმნოს „შემწვლელ“ წიგნებს: ბოკლის, ლასალის, მილის, დრეპერის თხზულებებს. შაკორო კარგად იცნობს აღზრდის თანამედროვე წესებს, რომლებიც მის სამართლიანად მიაჩნია „გონებით და ზნეობით დამამზობელ“ „პედაგოგიურ“ სისტემად (შაქრო სიტყვას — პედაგოგიური ბრჭყალებში სკამს).

მშობლების მიერ უარყოფილი სიმნო თბილისს უბრუნდება. იგი დაბინავდება სემინარიიდან გამორიცხულ ამხანაგთან — პოლე ჭაფოიძესთან და იწყება ახალი ხანა სიმნოს ცხოვრებაში. სიმნოს ცხოვრების თბრობის დროებით შეწყვეტიასაა შაქრო ავჯიწერს პოლე ჭაფოიძის თავგადასავალა, სემინარიის ცხოვრებას, „ბურსაკებას“ ყოფას. ზნეობისა და გონებას დამამხინჯებელ „პედაგოგიურ“ სისტემებს. სემინარიაში, „ბუროსაში“ სწავლა კი არა, ტანჯვა იყო. მანაწვლებლები მოსწავლეებს გაკვეთილებს არაადროს არ უხსნიდნენ, მარტო ფანქრით უნიშნავდნენ — აქედან აქამდის.

სემინარიაში მოწაფეთა მოსათვინიერებლად პრაქტიკაში იყო როზგი, დაჩოქება, სახაზავის დარტყმა, თმის გაგლეჯა, კუქუს ამოკვრა და სხვა.

ავტორი გვიხატავს გათვითცნობიერების გზაზე დამდგარი სემინარიელების ცხოვრებასა და მიუთითებს რევოლუციონური იდეების სათავეებისაკენაც. „საფრანგეთის დიდი რევოლუ-“

ცივთ აღძრულმა, გამსპეტაკებულმა გრიგალმა დაჰბერა მთელს  
 ევროპას. რუსეთში ეს ნიავე სიოთ იყო ყირაჟის ომამდე და აქ  
 კი შებოქილი ერთ ნაკადულად, დობროლუბოვის, ჩერნიშევ-  
 სკის და სხვების მიერ, იქმნა გრიგალ-დ, მიშვებული მთელ რუ-  
 სეთზე. აქედან სიო მოხვდა ჩვენებურს მყაყე ვუბესაც და  
 ბევრათ თუ ცოტათ გაჰფანტა აქ სიმყაყე“. დაეწაფა პოლექ ამ  
 იდეებს. იგი მსჯელობდა და ლელავდა ბელინსკის მიერ გოგო-  
 ლისადმი მიწერილი წერილის გამო. სემინარისტები გაგიყებით  
 დაეძებდნენ ხოლმე „სოვრემენიკის“, „რუსკოე სლოვოს“ ნომ-  
 რებს. ისინი კითხულობდნენ არალეგალურ ლიტერატურასაც.  
 რუსი გამოჩენილი მწერლების ხელნაწერები ვარდებოდნენ მათ  
 ხელში, იმართებოდა ცხარე ბაასი მიწის საერთო მფლობელო-  
 ბაზე. მოწაფეთა კონსპირაციულ ჯგუფებში მუშაობისათვის  
 და განსაკუთრებით არალეგალური ლიტერატურის კითხვისა-  
 თვის პოლექ გამორიცხეს სემინარიიდან და დააპატიმრეს. საქ  
 თვის იჭდა იგი ციხეში. განთავისუფლების შემდეგ მკაზმავობა  
 დაიწყო და იმით ირჩენდა თავს. მუშაობდა მირზოვეის ქარხ-  
 ნაში. აი, ამ რევოლუციონერ, სემინარიიდან გამორიცხულ ან-  
 ხანაგთან ჩამოვიდა სოფლიდან სიმნო. დაუახლოვდა ერთ სტუ-  
 დენტს. მსჯელობდნენ ლასალის, შარქსის, დიურანგას, როდ-  
 ბერტუსის და სხვათა შესახებ. ავტორის მიერ მოთხრობილ ამ-  
 ბავში მოგონილი, შექმნილი თითქოს არაფერია. მის მიერ აღ-  
 წერილ ამბებს ნამდვილად ჰქონდა ადგილი ჩვენს კხოვრებაში.  
 ეს ამბები დოკუმენტურად დასტურდება. ისინი, ჩერნიშევსკი-  
 სა არ იყოს, „გადაწერილნი“ არიან ცხოვრების სინამდვილი-  
 დან. შიო დავითაშვილი თავის მოგონებებში პრავალ ასეთ მო-  
 ვენტს იკონებს. სემინარიელებში ფარული წრის არსებობა.  
 „აკრძალულ წიგნების“ — დობროლუბოვის, ჩერნიშევსკის,  
 პისარევის, დარვინის ნაწარმოებთა კითხვა. სემინარიელებში  
 ფართოდ იყო გავრცელებული. მრავალი სემინარიელის ბედა  
 იყო ისეთი, როგორი ბედიც ჰქონდათ სიმნოსა და პოლექს.  
 იუნდ თვით შიო დავითაშვილსაც, თითქოს პოლექ მისი პრი-  
 ტოტიპია. დავითაშვილიც სემინარიიდან გარიცხეს აკრძალუ-  
 ლი ლიტერატურის კითხვისათვის. მან მკაზმავობა დაიწყო და  
 ისე ირჩენდა თავს, ბოლოს. გლეხებთან დაახლოების მიზნით.  
 „ხალხში გავიდა“.

მაგრამ, გვეყვით „განთიადის“ განვითარებას და ვნახოთ რაც ჩვენი პოლიტიკური ცხოვრებისათვის დამახასიათებელს იყო 70-80-იანი წლებისათვის.

ახალგაზრდა, სემინარიიდან გამორიცხულმა პოლემ და სიმნომ დაიწყეს არალეგალურ კრებებზე სიარული. შაქრო წერს: „იმ დროს თბილისში საღამომობით ხდებოდა ხოლმე ახალგაზრდობის კრება რომელიმე ნაცნობთაგანის სადგომში. ამ კრებებში სიმნო და პოლე ხშირად მოდიოდნენ“. „მაგრამ ერთ დღეს მათი მოძმენი ძლიერ შეცოტავდნენ. ესენი დაბახანის ქუჩაში გაკლიტულ-გამოკლიტულ ოთახებში მოჰყვნენ“. შაქრო პოლეს მეტეხის ციხეში დაპატიმრების ამბავს ნართულად ჰყვება. „დაბახანის ქუჩაში გაკლიტულ-გამოკლიტულ ოთახებში“. ცხადია, რაცაა ნაგულისხმევი.

ასე მოგვიტხრობს მემუარისტის სიღინჯით შაქრო ქართველი ხალხოსანი ახალგაზრდების ცხოვრების მომენტებს.

მართოდ დარჩენილი სიმნო გადაწყვეტს „ხალხში გასვლას“ ხალხის ჭირ-ვარამის გასაგებად და შესამსუბუქებლად.

ესეც ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ჩვენი ხალხოსნების ცხოვრებაში. ამ გარეყოებაზე მიუთითებდა ჩვენ მიერ ზევით მოხსენებული მესამე განყოფილების გამგის შულცის მიმართვა თბილისის გუბერნიის ქანდარმთა სამმართველოს უფროსისადმი, რომელიც 1873 წელს წერდა: „უკანასკნელ დროს ცხადი შეიქმნა, რომ არა საიქედო პირებმა დაისახეს მიზნად „ხალხში“ წასვლა“ და იქ სოციალური მოძღვრების გავრცელება“. ასეთსავე ამბავზე მიუთითებს ქანდარმთა შეფი მეზენკოვი. 1877 წელს დაწერილ მომართვაში იგი წერდა: რევოლუციონერები „მიდიან სოფლის მასწავლებლად, ფერშლებად, ბეზიებად და საერთოდ ირჩევენ ისეთ პროფესიას, რომ მდებო ხალხთან ახლო იყვნენ და აქონიონ მასზე გავლენა“.

მაგრამ გლახობა ხალხისათვის თავდადებულ სიმნოს უნდოდ შეხვდა. „ზოგი გლეხი თავს ბაღს ამოწყობუტუნებაზედ ემუქრებოდა: „გაჩუმდი, თორემ აგე, უჩიტელი შეგკამსო“. მაგრამ სიმნომ საქმით დაუმტყიცა გლახობას თავის სიყვარული და მათი ნდობა დაიმსახურა. სულ მალე მას ყველა გლეხი „ჩვენ სიმნოს ეძახდა“.

იწყება სიმნოს პრაქტიკული მოღვაწეობა გლეხების კეთილდღეობისათვის. „გახთიადის“ ეს ხაზილი გლეხურ თემატკიას ეხება, ისე როგორც დანარჩენი მოთარობები შაქროსი: „მეტრევე“, „მარტიანთ პაპა“, „ბედნიერი კუნტული“, და იმდენად ახლოს არიან ეს მოთხრობები ერთნაბეთთან, რომ თითქოს „გახთიადის“ ცალკე თავებზე წარმოადგენენ. აქ შაქრო კეშმარიტი გამომხატველია იმ აზრებისა, რააც ჟურნალი „იმედი“ პუბლიცისტური წერილებით ქადაგებდა. შაქრო „გახთიადში“, როელიც აქამდე უთავრესად თეატრული ჟანრით განავითარა, აირუაპირ პუბლიცისტურ ხაზილებს ურთავს. იგი „ივერიელებს“ ეკამათება, ისე, როგორც ნ. ხიზანაშვილი წერილით „უფლება და კახონი ძველ საქართველოში“, ახ სხვა ხალხსაი.

„მალე გაიგო სიმნომ ქართლელების ბედ-უბედობა. რწმუნდებოდა იმ აზრს სიპართლეში, რომ, სადაც იკვებ ძლევა-აიილა შეფის და თავადაზნაურობის ბედნიერი თვალი ხშირად ვერ ხვდებოდა, იქ უფრო კარგად ეცხოვრებოდათ გლეხებს. სიხამ იქ, სადაც მათი თვალი დაუღალავად ზრუნავდა „იასულის ბედნიერებაზედ“. ამიანი მაგალითი სიმნოსათვის იყო ქიხიცი და გარე-კახეთი „თავისი მხიარული შაიოული ლექსებით, აიაცობით, ყველაფერი თავის გატახით და ღირსების დაცვით, და მეორეს მხრით ეს ქართლი, რომელიც დღევადლადღე აბატონნა, სადაც სოფერებიც მწარეა და სეველიაიია“. „ბატონის სისხლს და გლეხის სისხლს“ ეილაც არიევდნენ და ხალიც ჩაგვრისაგან ლაბა ხარივით დაკვიანებულია...

ათაიცი რომ ემტკიცებინათ, ვათომ „ისტორიული საბუთებით“ ზოგ ვაუბატონიებს, რომ მამა-შვილური გაიწყობილება სუფევდა უფის ბატონუბის შუა, რომ ვახტანგის კანონი თუცა გამოიცა, მაგრამ ძალაში არ იესულაო და სავა ამგვარი ფეხმოკლე აზრები, რომლების უკან საღლაც არაასურველი მოიპოვებოდა ხოლმე, მაინც ვერა დააჯერებდა რა სიმნოს, „რადგან ხალხთა ცხოვრების დეღვა ღლითი-ღლე წინააღმდეგს ჩაჩიჩინებდა“. ეს გრძელი ამონაწერი გვაცნობს „გახთიადის“ შინაარსს, გვეხმარება შაქროს კონცეფციას გარკვევაში და გვაძლევს წარმოდგენას ავტორის მწერლურ თავისებურება-

ზედ. აქ ავტორი პუბლიცისტის ტონითა და სიტყვებით ეკამათება საწინააღმდეგო პოზიციაზე მღვარ მოაზროვნეებს. აქ, რა თქმა უნდა, ვერ ვხვდებით მხატვრული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელ სახეებით აზროვნებას. ავტორის მოსაზრებანი მხატვრული სახეებით არაა განსახიერებული და ტენდენციაც ავტორისა იმგვარად არ არის გამოყვანილი, როგორც ეს პოეტისათვის არის აუცილებელი.

სიმნოს მოღვაწეობა, როგორც თვითონაც სჯეროდა, სრულად ვერ მოსპობდა გლეხის უბედურების მიზეზებს, მაგრამ „ცოტათი მაინც მოსწმენდა ხალხს ტანჯვის ცრემლს“.

სიმნოს ჰქონდა სხვადასხვა წამლები, მათ ავადმყოფებს მუქთად ურიგებდა, გაუვარდა „ჯანაოზ-ექიმობის“ ხმა. „შუილდის უკან გამართა სიმნომ დიდების სკოლა“, მართადა წარმოდგენებს, შეაგროვა შეპოწირულებანი და სოფლის დახმარებით ააშენა სკოლის შენობა. სიმნო „თუმცა ყოველგვარ უბედურების ასაწევ აზარმაცად არ მიაჩნდა“, მაგრამ მაინც ჰფიქრობდა ბანკის, შემნახველ-გამაქსებელი ამბანაგობის დაარსებას.

სიმნო გლეხობას იცავდა ადმინისტრაციის შევიწროვებისგან. გლეხები ეხვეწებოდნენ: „ბატონო სიმნო, მიშველე, მომკლეს ცემითო“. ამაზე გულმოსული სიმნო გვარდება ხოლმე ჩაფრებთან. შაქროს მიერ აღწერილით მაწავლებელი სიმნო ტიპია ჩვენი 80-90-იანი წლების მასწავლებლისა. ასეთია ვაჟა-ფშაველას სოსო მასწავლებელი. „ერთხელ სოსოს ბოჭაულთან შეტაკებაც ჰოუხდა, როგორ თუ მეთევზე ჭიტესას სილა შემოპკარიო — ვენაცვალე ჩვენს მაწავლებელს ი სულშიო! — სთქვა მაშინ სოფელმა“. მაგრამ მთავრობა ასეთი ტიპის მასწავლებლებს ებრძოდა, სამსახურიდან ითხოვდა და უსპობდა გლეხობაში მუშაობის საშუალებას. სიმნოც დაითხოვეს მასწავლებლობიდან. იგი სევდიანი მოშორდა ნამამგარ სოფელს და გლეხობას და გრძნობდა, რომ „გლეხკაცის საყვარული და პოტივისცემა რალაც მანიათ გადაექცა“.

აქ წყდება რომანი. თუმცა კომპოზიციური რკალი თავდება, მაგრამ შესაძლებელი იყო სიმნოს შემდეგი მოღვაწეობის აღწერაც, მით უმეტეს, რომანი მეთუარული ქანრითაა გაშლი-



ლი ავტორიც დასძენდა-გაგრძელება იქნებაო, მაგრამ „განთი-  
ადის“ გაგრძელება მკითხველ სასიყვარულოებს აღარ უხილავს.

შაქროს დანარჩენი მოთხრობები თემატურად „განთიადის“  
მეორე ნაწილთანაა დაკავშირებული, ისინი თითქოს ცალკე თა-  
ვებია მისი, მაგ. „ბედნიერი ენქუელი“<sup>1</sup>. დამახასიათებელია  
ქვესათაური ამ მოთხრობისა: სურათები, შენიშვნები და დაკვი-  
რებანი. ქვესათაურშია მოცემული მოთხრობის დამახასია-  
თებელი კომპოზიცია და თხრობის თავისებურება. აქ, როგორც  
ხალხოსანთა უმრავლესობის ნაწერებში, მოცემულია ცა-  
ლკეული სურათები, რომლებიც ერთმანეთთან მტკიცე კანონ-  
ზომიერ ფაბულურ კავშირში არ იმყოფებიან, აქ არის დაკვი-  
რება გლეხობის კირ-ვარამით დაინტერესებული ადამიანისა  
და შენიშვნები — როგორც თვით შაქრო უწოდებს. თავისი  
მოთხრობის მხატვრულ სისუსტეს ავტორიც ხედავს, როცა  
მოთხრობის ბოლოს წერს: „ესე, მკითხველო, მგონი ჰკავრობ-  
რაზე დავსწერე ამდენი — მერე დაულაგებლივ — აუკონა-  
ვიო!“ მართლაც, აუკონავია მოთხრობაში მოცემული ამბები  
გლეხის ცხოვრებიდან. ავტორი აღწერს სოფლის ცხოვრების  
მომენტებს, როგორც კორესპონდენტი და შემდეგ პუბლიცი-  
სტის ტონით ეკამათება მოწინააღმდეგეებს, ამტკიცებს თავად-  
აზნაურთა და გლეხობას შორის წინააღმდეგობის არსებობას.  
ავტორი წარმოადგენს სურათს აზნაურისას, რომელიც მამულს  
არ ღობავს, რა არის გლეხის საქონელი შევიდეს, დაიჭი-  
როს და ჯარიმა გადაახდევინოს. ეს აზნაურია, ხმლით რომ აწი-  
ოკებს გლეხობას.

შაქრო ჩვენს წარსულსაც ეხება და გვიჩვენებს იმ წინააღ-  
მდეგობათა სურათს, გლეხობას და თავდაზნაურთა შორის  
რომ არსებობდა. ავტორს სწორად ესმის ჩვენ წარსულ ცხო-  
ვრებაში კლასებს შორის არსებული მდგომარეობა, მაგრამ  
უარმყოფელობის ტონიც გაიჟმის მის აზრებში. შაქრო ობიექ-  
ტური მიუდგომლობით ვერ აფასებს წარსულს და მას „უწინ-  
დელს საზიზღარ დროს“ უწოდებს. შაქრო წარსულში კარგს  
ვერაფერს ხედავს. ამით იგი აკარბებს და სიმაართლეს დალა-

<sup>1</sup> „იმედი“, 1881 წ., № 9.

ტობს, როგორც ღალატობდნენ სიმართლეს რომანტიკოსები, რომლებსაც საქართველოს წარსული იდეალურად წარმოედგინათ. უარყოფა საქართველოს წარსულისა, ირონია ჩვენს ისტორიისადმი და ისტორიული პირებისადმი შექროს ამ მოთხრობას სერიოზულ ხასიათს აკარგვინებდა.

მოთხრობაში „ბედნიერი კუნძული“ შექრო გვიხატავს ჩარჩ არტემა იაგორიჩს, რომელიც ასე ფიქრობს: „თუ ვაისარჯე, რაც წყალი მღვრიეა, იმდენი მეტს თევზს დაიჭერა“. ყოველი ახალი მომენტის გამოჩენისთანავე მოთხრობაში შექრო თავის აზრსაც გამოთქვამს, მსჯელობს. მაგალითად, იგი შემდეგ მოსაზრებას აწვითარებს: „რა შკოლით შენდებოდეს ქვეყანა — ორმოც წელში მთელი ქვეყანა გაბედნიერდებოდა“. „ჭერ ცხოვრება — მერე შკოლა! ჭერ ეკონომიური საგანი, წყობა და მერე მორალური“. აქ იგივე ეკონომიური პრობლემის წინ წამოწევასა და პირველ რიგში დაყენებასა ვხედავთ, როგორც ამას პუბლიცისტი ხალხოსნებიც მოითხოვდნენ.

„ბედნიერ კუნძულზე“ უფრო მეტი მხატვრული გემოვნებით არის დაწერილი შექროს მოთხრობა „მარტიანთ პაპა“.<sup>1</sup>

შექროც, როგორც ხალხოსნებს სჩვეოდათ, მოთხრობის დასაწყისშივე ხაზს უსვამს გლეხობის დაბეჩავებულ მდგომარეობას და იმ სხვაობასა და წინააღმდეგობას, რომელიც გლეხობასა და თავადაზნაურობას შორის არსებობდა. სოფელში „უკონონობას, კაცობრიობის დამხობას, მუშტის და მათრახის ძალას დრო-ვითარებით ჩანერგილი მძლავრი მეფობა ჰქონდათ. იქ მცხოვრებ ჩემ მეზობლებს, შუაშუა დახეთქილ ხელებით და გარუჯული კისრით დღესაც კაცებათ არა სთვლიდნენ და ყველას საკიდურ პირუტყვით მიაჩნდათ, იმ ქმნილებათ. რომელიც უსწორ-მასწორობის დაწყობიდანვე თხუთმეტჯერ ნაკლებ და ფასდა, ვიდრე მისი ბატონის ფეხის თითი და რომლის ფასი თოთხმეტი თუმანი იყო ვახტანგის კანონით!“

მოთხრობის ეს შესავეალი ნ. ხიზანაშვილის ან მ. გურჯენაძის პუბლიცისტურ წერილებს მოგვაგონებს დებულების პრინციპის მიხედვითაც და თვით პუბლიცისტური წერის მონერიტაც. ავტორი აგვიწერს ღარიბი, პატიოსანი გლეხის მარ-

<sup>1</sup> „იმედი“, 1881 წ., № 2.

ტიანთ პაპას ცხოვრებას. პარალელურად გამოყვანილია აზნაური კაკო, აბეზარი და გლეხების შემაწუხარი. შაქროს გლეხების სხვა მტრებიც გამოჰყავს: „ნაჩალნიკები“, ჩაფრები, პრაოჩიკი (თარჯიმანი), რომლის შესახებ გლეხ ხახარეს ათქმევინებს:

„პრაოჩიკი“ ხომ აქ არის, ვაი დედიჩვენის ღმერთსა!  
მიქელ-გაბრიელი არი, როდის ამოგვხდის სულებსა?

მაგრამ ნაწარმოებში აღწერილია არა მარტო ის დიდი მწუხარება, რომელიც გლეხს ჰქონდა, არამედ სიხარულიც, თუმცა იშვიათი, უბრალო რამით გამოწვეული. ამ მხრივ საინტერესო მომენტებიც არის „მარტაიანთ პაპაში“.

გლეხს ბატონი, ჩარჩი, ნაჩალნიკი აწუხებს, მაგრამ მას თავისი სულის შეგობრებიც ჰყავს, სიხარულიც იყის. შაქროს კარგად აქვს განცდილი ის სიახლოვე, რომელიც გლეხსა და მია ერთგულ საქონელს შორის არსებობს, პირდაპირი სიყვარული საქონლისა, ერთგული მარჩენალისა. გლეხის ეს გრძნობა რაფიელ ერისთავმაც და ილია ჭავჭავაძემაც კარგად გამოხატეს. გლეხს უყვარს მისი მარჩენალი პირუტყვი, ყოყინა ზაქები, ეალერსება მათ და ამ თავის სიყვარულს ლექსებში გამოხატავს და მღერას: „შენ, ჩემო შავო კამეჩო!“ გლეხი გრძნობს, რომ მას ხარის ქელი უმსუბუქებს გასაჰკირს, ეხმარება, მასთან ერთად ეწევა ცხოვრების მძიმე უღელს. ხალხის გაჩენიდანვე:

ადამიანის შენახვა

ვერაინ იღვა თავზედა,

ხენა-თესვა-ფარცხვა და ზიდვა

გაჰირდა მეტად ძალზედა.

ხარმა თქვა, პირ-ნათლიერმა,

შე დამაწერეთ რქაზედა.

მოციეიდნენ ანგელოზები,

დაჰკოცნეს ორსაე თვალზედა,

ჩამოჰქნეს წყვილი სანთელე,

შიაკრეს ორსაე რქაზედა!

ასე აფასებს გლეხი ხარს, ამისთვის იგი ძმა და მეგობარია, ამიტომ გლეხი მას „ქედკურთხეულს“ და „პირნათლიერს“

უწოდებს და უმღერის კიდევ გასამხნეველად. ეს მოვლენა გლეხის ცხოვრებაში კარგად აქვს დანახული შაქროს, ასეთი მომენტები შეუტანია „მარტივანთ პაპაში“, რათაც შესძლო გლეხის ცხოვრების უფრო მთლიანი სახით წარმოდგენა, გვიჩვენა უბედურება, გაჭირვება გლეხისა, — მტრები მიაი, მაგრამ გვაჩვენა გლეხის მეგობრები და დამხმარენიც, გლეხის ქირი და ლხანი. „ყველას ივიწყებს ის, როცა თავის შავ-თვალა ხარს შეჰხედავს მოღრუბლულ თვალებში“-ო — წერს შაქრო. გლეხის ბნელ და დუბჭირ ცხოვრებაში არის ნათელი და სიხარულით აღსავსე მომენტებიც. ესენი ზოგჯერ პეტად უბრალო რამ არიან, მაგრამ გლეხს მაინც ზიხარულს ჰგვრიან. მაგ., გლეხს უხარია, რომ მისმა ღომა კამეჩმა უოელში დააჩოქა მეზობლის ქონქა კამეჩა; გლეხს უხარია, რომ მისმა ძაღლმა გოუგო მელიას საქათვეში შეპარვა და მოჰკვდა; გლეხს ახარებს ისეთი უბრალო რამეც კი, როგორც არის ცულსათვის კარგი ტარის გაკეთება; გლეხს ახარებს დღეობაზე წასვლა, ლხინი, თამაში, გოგოებში თავის მოწონება, ერში გასვლა საჭიდაოდ, მოწინააღმდეგის დაპარცხება და დასანიშნად შეგულებულ გოგოსთან თავის მოწონება. გლეხი აქებს კარგ გუთნის-დიდს, უყვარს გუთანი, ამიტომ ამბობს ხალხური ლექსი — „შენი ქირივე, გუთანოო“.

აი ეს მომენტებია გლეხის ცხოვრებიდან, რაშიც გლეხი ივიწყებდა ქირ-ვარაჰს, დროებით სევდას იჭარვებდა. ფსიქოლოგიურად პეტად საინტერესოა ეს ამბები. ამით გვეძლევა გლეხის ინტერესის, სურვილების და გარემოცვის საფუძვლიანი შესწავლის საშუალება, რადგან მხოლოდ კარ-მიდამოთი არ ამოიწურება გლეხოზა ცხოვრება.

„მარტივანთ პაპაში“ ავტორი იყენებს ხალხურ ლექსებს, რითაც ნაწარმოებს კოლორიტული ხასიათი ეძლევა. ხალხური ლირა-შესანიშნავი ლექსები ეხმარება ავტორს გლეხის ცხოვრების აღწერაში.

მომკლა და ცეცხლი მომიღო, ვალაღე,  
შკადმა, ნაცარში რეულმა, დალაღე.

არც მომკლა, არც დამარჩინა, გენაცვა,  
არც სული დამალეინა, ბიჭო-და  
წუთისოფელმა დღე ჩემი სიმწარით დამალეინა, გენაცვა,  
მატირა ცხარე ცრემლითა, ზღუასაცა შემართეეინა, ბიჭო-და.

ამ ლექსებს მღერაან „მარტიანთ ჰაჰაში“ აღწერილი გლეხები და მართლაც, ამ ლექსების მხოლოდ სიძლეერა თუ შეიძლება, დინჯად და სევდიანად. ისინი საღვკლამაციოდ არაა შექმნილი.

შაქროს გლეხები სხვადასხვა საქმიანობის დროს შინა-არსებულად და რიტმულად სხვადასხვა ლექსებს მღერიან. მაგ., ქვევრის რეცხვის დროს გლეხი მღერის:

ჰოი-და გოგო-და ოდა შენი-და  
ჰაბდა, ბიჭო-და ჰოი და გოგო-და და ა. შ.

„იმედში“ დაბეჭდილ მოთხრობათაგან შაქროს კალამს ეკუთვნის „მეტევე“, ძველად აღმოსავლეთ საქართველოში, განსაკუთრებით, ვიდრე რკინიგზა გაიმართებოდა, მეტივეობა ძალიან გავრცელებული იყო. დარჩენილია მეტივეებზე სევდიანი სიმღერების კალო. აი, ამ მეტივე გლეხების ცხოვრებას ეხება შაქროს მოთხრობა. მანამ მათ ცხოვრებას ქართველ მწერალთაგან არავინ შეჰხებია. ამ მოთხრობაშიც ავტორი აღწერს სოფლის სიღარიბეს, სოფლის შემაწუხარტ: თავადებს, ჩარჩ-ვაჭრებს, მამასახლისს, მექრთამეთა მწერალს. გლეხების ინტერესების დამცველად ავტორს, გამოყვანილი ჰყავს მასწავლებელი ჩალოლაძე იგი „ხალხში გასული“ ხალხოსნის ტიპა იგი პროტოტიპია „განთადის“ სიმნოსი და თვით ავტორისა. შაქრო აგვიწერს ღარიბი, ობოლი გლეხის მოჯამაგირე ბაციკას გაჭირვებას. ამით ავტორი ეხება გლეხობაში ყველაზე უღარიბესი ნაწილის ცხოვრებას — მოჯამაგირის ყოფას. მოჯამაგირის ყოფა ყველაზე უკეთ ხალხურ ლექსშია გამოთქმული: სხვათა მოჯამაგირობას ადვილად იტყვის ენა.

შემდეგ ბაციკა მეტივეობას იწყებს. აქ ავტორი გვიყვება მეტივე გლეხის ცხოვრებას დეტალებს. თუ მეურნე გლეხის

ცხოვრება საკმაოდ ცნობილია ჩვენთვის, მეტივეთა ცხოვრებამას თითქმის სრულიად არა აქვს ქართველი მწერლებმა ნაწერებში აღვლილი.

შაქრო, როგორც მხატვარი, სუსტია, მაგრამ იგი ერთ ხერხს მიმართავს (როგორც „მარტიანთ პაპაშა“); მოთხრობაში შრავლად ურთავს ხალხურ ლექსებს და თავის სათქმელს ხალხური ლექსით გამოხატავს. მეტივე გლეხის განცდებს, მის სიხარულსა და მწუხარებასაც ლექსით გადმოგვცემს.

ავტორი მეტივეების ცხოვრებას, ისე როგორც დანარჩენი გლეხობისა, კარგად იცნობს. სოფელ მეტეხში, სადაურო ამბავაც არის აღწერილი „მეტივეში“ და სადაც ავტორი მასწავლებლად მსახურობდა, ძველად ბევრი მისდევდა მეტივეობას. 1880 წელს „დროებაში“ (№ 62) ვხვდებით შაქროს კორესპონდენციას: პროვინციალური სურათები (ქართლიდამ). ამ კორესპონდენციაში, ისევე როგორც მის მოთხრობებში, მოცემულია გლეხების გაჭირვების სურათები, შაქრო წერს:

„ხშირად, ძლიერ ხშირად ჰნახავთ ამნაირ სურათს, რომელიც მე გუშინ ვნახე! ზორბა მეტივე, ცხონებულნი მიხა, არშინ ნახევარი ბეჭებო და უზარ-მაზარი მკერდი ორთაყურის მოსმეაში ხშირად შაჰნძრევია და ზედ მოხვლია შავი ოფლი. აი, სიწყალი, წვეს ხველს იარღლის ლოგინში, თვალეზ აბრიალებს, გულზედ მოჰაკვდავ ხელებს იფხაქუნებს“. შესაძლებელია ამ მიხას ცხოვრებაც გამოიყვანა შაქრომ თავისი „მეტივესათვის“.

სოფრომ მგალობლიშვილის (1851 — 1925) ნაწერებიდან „იმედში“ დაბეჭდილია მოთხრობა „ღამის მეხრე ცეცა“. ამ მწერლის ტიპებიც თითქმის ყველა ცხოვრებიდან არაან აღებულნი. ამ გარემოებას აღნიშნავს სოფრომ მგალობლიშვილი თავის მოკაწებებაში: „ერთხელ ჩემს სოფელში, რომლის მცხოვრებლებს ხუთი თითივით ვიცნობდი, მათთან გავიზარდე, ასე გასინჯეთ ჩემი მოთხრობების გმირებაც კი რომელთაც იცოდნენ ამ მოთხრობის შინაარსი, შევყარე ყველანი“. ხოლო მოთხრობა „ჯორ-ზაქარას“ მთავარი გმირის ზაქარას თავგადასავალი, როგორც ს. მგალობლიშვილი თითო-

ნაც მიაუთითებს, აღებული აქვს ავტორს ტირძნისელი გლეხის ზაქარა ტეტუნაშვილის ცხოვრებიდან. ტირძნელი ზაქარას ხასიათისათვის ს. მგალობლიშვილს დაუმატებია მეჭვრისხეველი გლეხის ზაქარა მღებრიშვილის ხასიათიც. ხოლო, ჯორ-ზაქარას ოჯახის ავოპწყვეტი, რომელიც მოთხრობაში მარუშაძის გვარითაა მოხსენებული, იყო ტირძნისელი მექამულე სულხანიშვილი. ასეთ რეალურ ამბებს უდებდა საფუძვლად ს. მგალობლიშვილი თავის შემოქმედებას. „ღამის მეხრე ცეცოც“ ასეა აღწერილი. ავტორს აღწერილი აქვს სოფელი დ. მეტსახელად ძაღლის ხევა. სოფელი დ., რომ მგალობლიშვილს სოფელი ღირბია, ჩანს იქიდან, რომ ავტორი წერს, „იქაურ კაცთან რომ ახსენოთ სახელი „ბატი“, უნდა მაშინვე თავა უშველოთ“.

„თუშვა ასე საბელგატეხილია, საანდაზოდაც კი გაჰხდარა ძაღლის ხევა, მაგრამ“ და სხვ. ქართლში მართლაც არსებობს ღირბელების გასაბრაზებელი ანდაზური გამოთქმა: „ღირბელებო — ბატიო, ბრეთელებო — ქუჭულიო“.

მოთხრობაში აღწერილი დ. — ძაღლის ხევა სოფელი ღირბია, სამშობლო ავტორისაა. წყალი შიგ ამ სოფელში არ არის, მხოლოდ, მართლაც, როგორც ს. მგალობლიშვილი აკვიწრს: „გვერდზე ჩაუდის ფრონე, რომლის ნაპირები შექცულია ბაღვენახებით და აგრეთვე განთქმულია თორწეებით და კეცებით“. ს. მგალობლიშვილი სოფ. ღირბის ცხოვრების სხვა თავისებურებასაც გადმოგვცემს. მაჟული ღირბელებისა ძველთაგანვე ეკუთვნოდა უცხოეთში არსებულ ქართულ მონასტრებსა და რევოლუციამდე ბერები განაგებდნენ.

ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში წერს: „არს ღირბს მონასტერი, სადა ზია არქიმანდრიტი იერუსალიმის ჯვრის მონასტრისა, არაჟედ მეფენი ქართლისანი დასჟენ ქართველთა და ყოველს საქართველოსა შინა არს მაჟული მრჩი, და ჰვლობს ესე, და მოსაველს უჯზავნის ვერცხლად იერუსალიმს“. ძაღლის ხეველი გლეხებიც ღალას ხომ ბერებს აძლევენ. „ღამის მეხრე ცეცოში“ ვკითხულობთ: „სოფელი ძაღლის ხევა ძველადვე მეფეებთანაგან, თუ კერძო პირებისაგან შეუწირავთ ეკლესი-

ისათვის — ქრისტეს საფლავისთვისა — ქრისტეს საფლავის მონასტრის ბერები უვლიდნენ მამულს, ყველაფერი იმათ ხელში იყო“ და სხვ.

მთავარი გმირი ამ მოთხრობისა არის ღამის მეხრე ცეცო. გლეხობა, საერთოდ, მიწის მუშაობას მისდევდა. მაგრამ შრომა მათ განაწილებული ჰქონიათ, იყვნენ მენახირეები, ღამის მეხრეები, ღლის მეხრეები, გუთნის დედები და სხვ. რაფ ერისთავის ქვრივ ოხერს ბეჩავს თინიას ჰყავს ერთადერთი შვილია, წვითა და დაგვით გაპოზრდილი, „ღლის მეხრე იყო“... ასეთივე ღარიბი, ობოლი, „საბრალო ნეხეს“ ბიჭი იყო ღამის მეხრე ცეცოც.

„იმედში“ დაბეჭდილ ყველა მოთხრობაზე უფრო კარგად გლეხის ცხოვრებას ს. მგალობლიშვილის „ღამის მეხრე ცეცო“ ვეცნობს. მოთხრობაში მრავლად გვხვდება ძველი სოფლის დამახასიათებელი სურათები, შრომა გლეხისა, რწმენა, ჭირი და ლხინი. აა, ნაპირისა და ღორ-ხბოს შექოსვლის სურათი სოფელში საღამოს ეამს. ეა უბრალო რამ არ იყო სოფლის ცხოვრებისათვის! ბღავილი საქონლისა, გაფრთხილება პატრონთაგან, რომ ხბორებმა არ მოსწოვონ ძროხები; ღამის მეხრეების ცხოვრება; ცნობილი მათი სიმღერა — „ტოროლას შინც არ მოვკლავ“; მინდორში ცეცხლის დანთება და სიმინდის ტაროების შეწვა; მეგობრული ბაასი ღამის მეხრე ბიჭებისა.

გლეხის ყოფის სხვა დეტალებიც მრავლადაა ამ მოთხრობაში; მგალობლიშვილი აგვიწერს, თუ რითა იკვებება გლეხი. თავისებური მენიუ არის წარმოდგენილი ღარიბი გლეხის საქმელისა: „ლობითანა ჩვენი კაცისთვის არა არის რა; როგორც ეს ამოჰყორაჟა მუცელსა, ისე სხვა არ გაგონილა“. ლობიო და კვახი, შემწვარი სიმინდი, დაკროლილი და გაკუჭული კაკალი, ხახვის ფოჩი — მთავარი საკვება იყო ღარიბი ქართველი გლეხისა.

გუთნისდღეს და მეხრეს შვილივით და ძმასავით უყვართ თავისი ერთგული, ჭირვარამის გამზიარებელი ქედ-კუთხეულ ხარ-კამეჩი. გლეხი თითონ მშვიერი დარჩება, ოღონდ საქონე-



ლი გააძღოს. პირუტყვიც გრძნობს პატრონის სიყვარულს. ცეცო „გაეხვია ფარაჯაში და მისდო თავის კაპეჩის ფერდზე, კაპეჩაყ თითქო შეაბრალა მეხრე, გვერდი გადიღო; ცეცოს კისერი შიგ ფერდში გადიწონა და ლაზათიანად გაიშხლართა“.

მარტო ცხოვრების პირობები არ ჰქონდა გლეხს განსხვავებული, მისი გონებაც დაჩაგრული იყო. გლეხი შეპყრობილი იყო ფატალიზმით, ამას ს. მგალობლიშვილი კარგად ამჩნევს. „სიკვდილი ხომ წერაა: რაც შუბლზე აწერია, იმას ვერ წავა“ ზღაპიანი. აი ცრუმორწმუნე გლეხის დამახასიათებელი ფილოსოფია. გლეხს სხვა მოვლენებისადმი თავისი საკუთარი შეხედულებანიც აქვს. არსებობენ მოვლენანი, რომელთა ახსნა არ შეიძლება, მაგ., ელვა, ქუხილი. ქუხილს, მისი აზრით, ელია წინასწარმეტყველი აჩენს, მაგრამ ვინ აჩენს ღრუბლებს? აქ გლეხს პასუხი აღარა აქვს. იგი მისთვის შეუცნობელია, ხოლმენია და ს. მგალობლიშვილის გლეხი თავის ამხანაგს, თუ ვინ აჩენს ღრუბელს, ასე უპასუხება: „ევა, ბიჭო, ჭკლა — მიუნდობელია“. ასეთია გლეხის ფილოსოფიური „აგნოსტიციზმი“.

უსწავლელი ქართლელი გლეხის საუბარიც საინტერესოა. იგი თავისებურ სიტყვებსა ხმარობს. მაგ., ფოხოლა ყვაევი, 'გუთნიდელას ჩეკები, შურებობა, კანტი, ჩალიჩი, დევერხანა და სხვ. ქართლელი გლეხის მეტყველებაში ძველი წარმართული რწმენის ნაშთიც შემორჩენილა. ს. მგალობლიშვილს არც ეს რჩება უყურადღებოდ: „ი, მზის შუქის მადლმა“ — იფიცებს გლეხი თავის ძველ, წარმართულ ღმერთს მზეს. ანდა მტერსა და ორგულს აშინებს მზის სახელით: „ი მზი შუქი რისხადღეს“.

ასეთია გლეხის ყოფის დეტალები ს. მგალობლიშვილის ამ საინტერესო მოთხრობის მიხედვით. მაგრამ მთავარი ს. მგალობლიშვილისათვის ეს არ არის. მსაჯარი მისთვის ის სოციალური ურთიერთობაა, რომელიც სოფლად არსებობს. ავტორი იძლევა დიფერენციაციის სურათს გლეხებზე შორის. ერთი მხრით გაჭირვებული მშრომელი შიწის მუშა გლეხი, მოჭამავირეები და ღამის მეხრეები, მეორე მხრით მღვდლები, მოურავები, აზნაურები.

ყველაზე მნიშვნელოვანი სოციალური დანაწილების გათვალისწინებისას არის ის, რომ ს. მგალობლიშვილი ხედავს იმ ახალ დიფერენციაციას, რომელიც გლეხობაში მოხდა. გლეხი უბედურია. იგი მორწმუნეც არის, ამიტომ არ სურს დაიჯეროს, რომ ღმერთი ურევია მის დაბადებაში. „ჩვენ გაჩენაში ღმერთი არ უნდა ერიოს“. — აი, ამ ღარიბ გლეხებს აწუხებს თავისი მეზობელი, გამდიდრებული გლეხი. — „თუ მკათხამ, ჩვენივე მეზობელი გვიპირვეს საქმეს, ჩვენი! აძალდებული ფიქრითა ეშმაკურაშვილი ჩვეის ხელით ანწუხებია ასაგები, ანწუხებია“.

დიფერენციაცია განიცადა თავადაზნაურობამაც. ძველი აზნაურობია ნაწილი გადარბდა, ეკონომიურად გლეხს გაუთანაწორდა და ინტერესებიც გაუჩნდა გლეხთან საერთო. იყო მომენტები, როცა გადარიბებული, გადაქაჩული „შეკოდგომის აზნაური“, — როგორც შემდეგ დ. კლდიაშვილი უწოდებდა, ღარიბ გლეხთან ერთად ებრძოდა მთავრობასა და გამდიდრებულ გლეხებს, ჩარჩებსა და მამასახლისებს. ასეთები არიან აზნაურები მიხა და ვასო გვარაძეები. აზნაური „მიხა იმიტომ იკლავდა თავს, რომ მისი მამულები სულ ბლუნძელაშვილსაჰქონდა ხელში ჩაკარდნალი“. მიხას ბიძაიცილია ვასილჰა კოგლეხურად დაიწყო დღე და ღამ მუშაობა“.

სოფელში რეფორმის შექმნეგ ინტერესთა სხვაგვარი გადახლართვა მოხდა. ამიტომ, ღამის მეხრე ცეცო, შოჯაშაგირე პაკო და ღარიბი აზნაური მიხა შეითქმებიან, თავს დაესხნენ სოფლის ბოროლებს, რითვისაც ცახეშიაც ჩაცვივიან. ანეთი იყო სუსტი წეტვეა და წინააღმდეგობა გლეხობისა შჩაგვრელისადმი, ფიზიკურ წინააღმდეგობასთან ერთად ბრძოლის სხვა მეთოდებიც ჩანს გლეხობაში — „სახლის შეეკრა“ — ბოიკოტი. ეს თავიანებურა ბლოკადაა, რომელსაც ჩვენი გლეხობა ძველთაგანვე მიპართავდა ხალხის შემაწუხარი ოჯახების წინააღმდეგ, რითაც, როგორც იგივე გლეხები ამბობდნენ, „არჯულებდნენ“ ნამუსზე ხელალებულ ადამიანებს.

კლასობრივ ჩაგვრასთან ერთად გლეხი ეროვნულ ჩაგვრასაც განიცდის. მან არ იცის ენა იმ ადამიანისა, რომელიც უფროსად მოვლენა. ძალის ხეველ გლეხებს „უპრავლია“

ჩი“ აწუხებს, იგი სულ კბილებს აღრქიალებს: „გრუზო ფინთი, გრუზო ფინთი, მამაძაგლიო“ იძახის.

იოსებ დავითაშვილი (1850—1887) „იმედში“ სისტემატურად არ თანამშრომლობდა. მან ამ ქურნ.ლში მხოლოდ სამი ლექსი დაბეჭდა: „სუსტი და მძლავრი“, „შემოდგომა“ და „გლეხის ოჯახი“. ლექსს „შემოდგომა“ ფსევდონიმად აწერია — ი. გლეხი, „სუსტსა და მძლავრ“ — ი. დ., „გლეხის ოჯახს“ კი პოეტის გვარი სრულად.

„შემოდგომა“ არის ნაწილი ი. დავითაშვილის ლექსისა „წელიწადის ოთხი დრო“. „იმედში“ დაბეჭდილი ტექსტი ი. დავითაშვილს თხზულებათა გაპოცემია ტექსტისაგაი განსხვავდება.<sup>1</sup> „იმედში“ დასტამბული ლექსი ი. დავითაშვილისა „სუსტი და მძლავრი“ განსხვავდება მის ლექსთა კრებულში ამ სათაურით დაბეჭდილ რეგორც ძირითადი ტექსტისაგან, იაე ვარიანტისგანაც.

ი. დავითაშვილის შემოქმედებისათვის გლეხობის ცხოვრება ან მასი ხვედრი ძირითად მოტივთაგახი.

„იმედში“ დაბეჭდილი სამი ლექსიც დავითაშვილისა „ქვეყნის მარჩენალ“ გლეხის უმადურ ბედსა და შრომას ეხება. ლექსის „სუსტი და მძლავრის“ თემა სათაურშივეა მოცემული. ერთ მხარეს დამონებული, სუსტი მიწის მუშა—გლეხი, მეორე მხარეს გაგოროზებული ბატონი. მუშა გრძნობს უსამართლო ბედის სიმწვავეს, მაგრამ იგი ჭერ უღონოა, უილაჯო და ჩუქი პროტესტით კმაყოფილდება.

ლექსი „შემოდგომა“ თითქოს წლის ერთ დროს ეხება, მაგრამ ამ სახელწოდებით ავტორს ლექსში შეტანილი აქვს სოციალური მოტივი.

ღალას აძლევენ თავადებს,  
მაზე მეტს — მოვალესაო,  
და თუ გადურჩა მცირე რამ,  
იგიცა მიაქვთ სხვებსაო.

<sup>1</sup> მხედველობაშია მიღებული ი. დავითაშვილას თხზულებების 1927 წლის გამოცემა (რედ.).

გლეხი დახარის წლის ნაშრომს —  
 მხოლოდ ჰაკას და თხლესაო,  
 მასაც ვერა ჰხდის არაყო,  
 მისგანაც იბანს ხელსაო.  
 წლის სარჩოდ დაინარჩუნებს  
 სიმინდსა, ანუ ფეტვსაო,  
 ამისთვის წეალობს საწყალი  
 წელიწად თორმეტ თვესაო!

ასეთ პროტესტს უცხადებს არსებულ სოციალურ წყობი-  
 ლებას პოეტი. ი. დავითაშვილმა კარგად იცის გლეხის „გულის  
 პასუხები“, მისი გულის დარდი და სატკივარი. უყვარს თავის  
 ოფლითა და მარჯვენით ალალი ლუკმის მომპოვებელი მუშა  
 და გლეხი.

ი. დავითაშვილის ლექსები ხშირად მეტად პრიმიტიულია.  
 მაგრამ მას აქვს უნარი ჩასწვდეს ხალხურ ლექსს, გამოიყენოს  
 შაირი და მიბაძოს დავით გურამიაშვილს. ი. დავითაშვილი  
 ხშირად წერს იმ სტილით, როგორც ქართლელი გლეხები  
 შაირობენ.

ი. დავითაშვილის ლექსებს: „გლეხის პასუხი“ (სოფლელი  
 გლეხის ძვილი ვარ), „ბედის წყარო“ (რამ დაგაშრო შე ობე-  
 რო), „სამშობლო“ (სამშობლო, ჩემო ლამაზო), „ჩეჩილს“  
 (იზარდე, მწვანე ჩეჩილო) და სხვათ, თემატიკის აქტუალობას-  
 თან ერთად განცდის უშუალობით და ფორმალური მხრითაც.  
 საპატიო ადგილი უჭირავთ ქართულ პოეზიაში.

ვ ა ე ა ფ შ ა ვ ე ლ ა (1861—1915). „იმედში“ მოთავსე-  
 ბული ვაჟა-ფშაველას ლექსები დაწერილია ვაჟას გორის საოს-  
 ტატო სემინარიაში სწავლის დროს. მაშინ ჯერ კიდევ არ ერ-  
 ქვა ვაჟას უბადლო ფსევდონიმი — ვაჟა-ფშაველა, თავის გვარს  
 — ლუკა რაზიკაშვილს ატარებდა. „იმედში“ ვაჟა გვარს მთლი-  
 ანად არ აწერდა, არამედ ლ. რ-ზ-კ-ლი, ან ლ. რ-ზ. ალბათ ფ-  
 ტორს არ სურდა მოწერა, რადგან იგი ფაქრობდა შეექმნა თა-  
 ვისთვის შესაფერისი ფსევდონიმი. „იმედში“ დაბეჭდილია ვა-  
 ჟას ლექსები: „მეომარი“, „დროება“, „როდის იქნება“, „წი-  
 ნასწარმეტყველი“, „ჯერ არ მომკვდარა მოჩუბუნე გული“

და „ყარსის ბოლოს“. ამ ლექსებში ვაჟა ჭერ ჩამოუყალიბებელ პოეტად მოჩანს, მაგრამ ეს ლექსები გვაცნობს ახალგაზრდა ვაჟას შემოქმედებასთან, გვაცნობს იმ საფეხურს ვაჟას შემოქმედებისა, რომელიც მან განვლო, რომ შემდეგ გენიალური ნაწარმოებები შეექმნა.

ფორმის მხრივაც ვაჟას ეს ლექსები არ არის შემდეგი დროის ვაჟა-ფშაველასათვის დამახასიათებელი. იგინი შექმნილი არიან ვაჟას ფორმალური ძიების დროს, საკუთარი ხმის პოვნამდე. ამ ლექსებში ვაჟა ჭერ კიდევ არ ეყრდნობა ფშაურ ხალხურ პოეზიას, რაც შემდეგ მთავარ საფუძვლად იქცა მისი სტილის ინდივიდუალობისათვის. ვაჟა კლასიკური ლექსის მეტრის მიმართავს და არა ხალხურს. ექვსივე ლექსში არც ერთგან არ არის შიირი გამოყენებული. არა მარტო კილო არაა ხალხური, არამედ ეხაც მწიგნობრულია.

- ვაჟა ამ დროისათვის კარგად იცნობდა ფშაურ-ხევსურულ ხალხურ პოეზიას, მაგრამ მის გამოყენებას ვერ ბედავდა და ცდილობდა პოეტური გზა ქართული კლასიკური 10 და 14 მარცვლიანი ლექსის გამოყენებით გაეკვლია. „მოწაფეობისას,— წერს ვაჟა,— ფშაური, ხევსურული ლექსები ბევრი ვიცოდი: ეს კილო მაყვარდა, ჩემს გულში განსაკუთრებული კუთხე ეჭირა; თუმცე მაშინაც ლექსებსა ვსწერდი, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, ვბლაჯნიდი, მაგრამ საერო კილოზე წერას ვერა ვბედავდი, რადგან მწერლობაში ლექსებსა წერის კილოდ არ იყო მიღებული“. რაფიელ ერისთავის მიერ ამ კალოს დამკვიდრების შემდეგ „მეც გაბედულება მომემატაო“. ამ გაბედულებამ, ნიჟმა და ცოდნამ აპოგინა ვაჟას თავის ქეშმარიტი გზა. მაგრამ, მიუხედავად აღნიშნული გარემოებისა, ვაჟას ლექსები, დაბეჭდილნი „იმედში“, არ არიან ინტერესს მოკლებული, არა მარტო როგორც დიდი პოეტის მიერ ახალგაზრდობისას შექმნილნი, არამედ თავისთავადაც. თემატიურად ისინი ეხმაურებიან იმ მღელვარე კითხვებს, რომელნიც 80-იან წლებში მოწინააღი ახალგაზრდობას აწუხებდა. და აგრეთვე მათგან ყრულ, მაგრამ მაინც მოიხმის ის პოეტური ხმა, რომელიც შემდეგ ვაჟამ მთელ საქართველოს გაავრცა.

ლექსი „მეომარი“ დაწერილია 1861 წელს 25 მარტს, ალექსანდრე II-ის მოკვლის გამო შექმნილ მღელვარე დროს. ლექსი არაა მოწოდება ბრძოლისაკენ. ახალაზრდა ვაჟა აყენებს სიყვარულსა და ქვეყნის წინაშე ვალდებულების გრძნობის საკითხს.

ლექსში მკვეთრად ისმის ხმა ბრძოლისა მონარქიის წინააღმდეგ, რომელსაც აწარმოებენ ხალხოსანი რევოლუციონერები და ვაჟაც ხომ, როგორც გადმოგვცემენ, გორის რევოლუციონერ ხალხოსანთა წრის წევრი იყო.

მონარქიაზე სასტიკი იერიში რუსეთში პირველად 1825 წელს მიიტანეს დეკაბრისტებმა. გატაცებისა, ზოგჯერ არაბებისა და იმედების მხრივ ბევრი რამ აქვთ საერთო 1825 და 1881 წლებს. ამიტომ იყო, რომ რილევევი, 1824 წელს, ერთერთ ლექსში, რომელსაც ვაჟა უაპყველად იცნობდა, ქალს, რომელიც რილევებს სიყვარულს სთხოვდა, უპასუხებდა:

Мне не любовь твоя нужна,  
Заняты ждут меня иные.  
Отрадна мне одна война,  
И дни тревоги боевые.  
Любовь никак нейдет на ум.  
Увы! Моя отчизна страдает,  
Душа, в волненьи тяжких дум,  
Теперь одной свободы жаждет.

ვაჟას ლექსისა და რილევების ლექსის მსგავსება უდავოა არსებულით უკმაყოფილება და მძლავრი სწრაფვა მომავლისაკენ, მაშვრალის ბედისთვის ზრუნვა ვაჟას სხვა „იყიდის“ პერიოდის ლექსებისათვისაც დამახასიათებელია:

როდის იქნება შრომის შვილსა პირი მოებანოთ,  
აღარა სწვამდეს ნაკადული ცხელის ოფლისა.

ასეთია ვაჟას მიერ ხალხის ბედისათვის, მომავლისთვის ზრუნვა. თავდადება და ხალხის უანგარო სამსახურის განკედა გამობხტა ვაჟამ ლექსში „წინასწარმეტყველი“. წინასწარმეტყველი მოვლინებულთა ქვეყნად არა ქებისა და ქონების მოსახვეჭად, არამედ ტანჯული ხალხის ბედთან საბრძოლველად.

ახალგაზრდა ვაჟის ნაწერებში სხვა პრობლემებიც არის დაყენებული. აქ ისმის დიდი ვაჟა-ფშაველას ზმა. ასეთი ლექსია „ყარსის ბოლოს“. ქალაქ ყარსის აღებას მონარქიულმა რუსეთმა დიდძალი ჯარი შეახოცა. ვაჟის ლექსი „ყარსის ბოლოს“ ეპიური ხასიათის ლექსია, პოემის ელემენტებით. დაჭრილი ახალგაზრდა ჯარისკაცი კვდება ყარსის ბოლოს.

ერთი ვაჟაკი, ქერა თმა-წვერის  
ხედის მუხლმოყრილი მკვდრების ყორეში;  
მარცხნივ გვერდიდან სისხლი ჩამოსდის,  
თოფი უპყრია მარჯვენა ხელში.  
საუბრით სჩანდა, რომ რუსი იყო  
სტეჟა: „შემოქმედი აქ რისივისა მკლავს?  
მოხუც დედასა, წერილ-შვილს რა ვუყო?  
საწყაღ მამა-ჩემს ვინ დაშინებავს?  
რისათვის მოვკვდი, რა გავარიგე,  
ვისა ვფარავდი ამ კლდე-ღრეებში?!

გარდა იმისა, რომ ამ ლექსში დაგმობილია ომის საშინელებანი, სხვა მხრივაც არის საინტერესო. ამ ლექსში ისმის ის მოტივი, „აღუდა ქეთელაურში“ რომ წამოაყენა შემდეგ ვაჟამ. აქ ის ჰუმანიზმია მოცემული, რომლისთვისაც შესაბრალისია საერთოდ, ადამიანი, მიუხედავად მისი ეროვნებისა. ვაჟა სასიკვდილოდ განგმირული რუსი ჯარისკაცის ბედს წუხს ისევე, როგორც წუხდა ქისტი მუცალის სიკვდილის გამო აღუდა ქეთელაური და ხევსური ზვიადაურის სიკვდილის გამო ჯოყოლა და ალაზა. ამ ლექსის იდეა გვაგრძნობინებს არა მარტო ავტორის მომავალ სიდიადეს, არამედ ალაგ-ალაგ ვაჟა პოეტიც მოჩანს აქ. მაგალითად, დაწყება ლექსისა მეტად გაბედულია, ექსპრესიული, ფიგურირანი:

წითლად ამოჰკრა დილის მზის სხივმა,  
ცეცხლი დაანთო თოვლიან მთებზედ.  
ხელი წამოჰკრა ყვავილს ნიაფმა  
და წამოაგდო მთელუმაფი ზეზე.

ვაჟას ამ დროინდელ ლექსებში ზოგჯერ საბრძოლო და გამამბნევებელ ხმებთან ერთად სევდაც მოიხმის. რაც ასე დამახასიათებელი იყო ვაჟას შემდგომი პერიოდის შემოქმედებისათვისაც. ლექსს „დროებას“ ვაჟა სპარსული რუბაის მსგავსად ტაეპით ამთავრებს.

აბა, ხელახლად მოიარე, რაც რომ იარე  
და დააკვირდი მაგ ტანტალოთ რა მოიტანე?  
კარგა გამჩხრიკე, მოდი მერე და მომბიანე  
ამბავი, თუ რამ სარგებლობა კაცს მოუტანე!..

მიუხედავად ამისა, ახალგაზრდა ვაჟა, იმ საშინელი რეაქციის პირობებში, რომელიც იმპერატორის მოკვლას მოჰყვა, 1883 წელს წერს მომავლისადმი იმედით აღსავსე ლექსს — „ჩერ. არ მომკვდარა მორწმუნე გული“.<sup>1</sup>

ამეთი რევოლუციონურა, მონარქიის საწინააღმდეგო აზრებით არის გამსჭვალული ახალგაზრდა ლეკა რაზიკაშვილის, მომავალი ვაჟა-ფშაველას ლექსები. „იმედის“ მკითხველებმა კი მაშინ არც ვაჟა-ფშაველა იცოდნენ და არც ლეკა რაზიკაშვილი.

ნიჭი და ხმა ვაჟასი ამ ლექსებიდანაც მოიხმის, მიუხედავად მათი სისუსტისა. ამას არც თვით ვაჟა უარყოფდა. იგი წერდა: ეურნალ „იმედშიც“ ვბეჭდავდი ლექსებს. რასაკვირველია: ამ ლექსებში ბევრი არა ყოიარა. იქნებ ცოტა რაზე კი ეტყობოდეს — ნიშან-წყალი გრძნობისა“.<sup>2</sup>

ანტონ ფურცელაძე (1839—1913). ანტონ ფურცელაძე წერდა პუბლიცისტურ წერილებს, მოთხრობებსა და ლექსებს. მის შემოქმედებაში ყოველთვის მთავარი აზრია პროგრესულ-რევოლუციონური მისწრაფებანი. ამიტომ ფურცელაძის ნაწერებიდან უფრო მნიშვნელოვანი პუბლიცისტური წერილებია. იგი თავის აზრსა და შეხედულებათ გადმოგვცემდა პროზაულ ნაწარმოებებში, ძაგრამ ანტ. ფურცელაძე ლექსებსაც წერდა. იგი, როგორც ლექსის ოსტატი, შედარებით მისსავე პუბლიცისტურ და პროზაულ ნაწერებთან, სუსტია, მაგრამ მაინც, ფურცელაძის ლექსებიდანაც უთუოდ იგრძნო-

<sup>1</sup> „იმედი“, 1883 წ., № 3.

<sup>2</sup> იხ. მისი „Pro domo sua“.



ბა ის პოეტური პოტენცია, ფანტაზიის ვრცეულობა, რომელიც ამ საინტერესო ადამიანს უთუოდ ჰქონდა. მისი ლექსები გვეუბნება, რომ მათი ავტორის გულში ბევრი რამ ტრიალებდა. მაგრამ ვერ გამოხატავდა ამ განცდებს, კალამი არ ემორჩილებოდა, დალაგებით ვერ ყვებოდა, ზომიერებას ვერ იჩენდა, აჭარბებდა.

„იმედში“ დაბეჭდილია ანტ. ფურცელაძის ხუთი ლექსი: „სონეტი“, რუსულიდან თარგმნილი, თარგმანი ტენნიანონის ლექსისა, „\* \* \*“ (ნეტამც სად ვართ), „ორის საფლავზე“, „ამაო ხმები“.

ლექსი „სონეტი“ საყურადღებოა თავისი რევოლუციონური განწყობილებით. იგი პატიმარის გულიდან ამოხეთქილი სიტყვებია, დამაჯერებელი და მართალი.

ეს ლექსი ფორმისა, უფრო სწორად, სათაურის მხრივაც საინტერესოა. ქართული ვერსიფიკაცია ძველადგანვე იცნობდა მტკიცე, განსაზღვრული კომპოზიციის ლექსს. მაგ., ბ ა ი ა - თ ი უნდა ყოფილიყო 8 სტროფიანი ლექსი, სტროფში 4 ტაეპი, მარცვალი ლექსისა 7. მ უ ს ტ ა ზ ა დ ი — 5 სტროფი, სტროფში 5 ტაეპი, 14 მარცვალი, ე. ი. სულ 25 პწკარი. ასევე განსაზღვრული იყო მ უ ხ ა მ ბ ა ზ ი ც — 5 სტროფი. სტროფში 9 ტაეპი, 10 მარცვალი. მაგრამ სონეტის ფორმას ქართულ ვერსიფიკაცია არ იცნობდა. ევროპული სონეტი რიტმულად ჩვენს მუსტაზადურ ანუ მცირე ბესიკურ მეტრს ენათესავება, მაგრამ მისგან რადიკალურად განსხვავდება. მუსტაზადი 25 პწკარიანი ლექსია, სადაც თითო სტროფი ხუთი ტაეპითაა შედგენილი. სონეტის სტროფული კომპოზიცია სხვაგვარია, იგი შესდგება 4 სტროფისაგან. ორი ოთხტაეპიანი სტროფი უნდა იყოს კატრენი და ორიც სამ-სამ ტაეპიანი — ტერცინა, ტაეპთა რაოდენობა კი 14, გარკვეულ რითმათა კომბინაციით, კატრენისათვის ახხა აუცილებლად. სონეტი თუ იწვევა ქალური რითმით, უნდა მთავრდებოდეს ვაეურით, და პირიქით. რვა ტაეპში პოეტის განცდები უნდა ქმნიდნენ განკვანძვას, ორივე ტერცინა კი გამოხსნას, პასუხს კატრენებში წამოყენებული აზრისა თუ განცდისა.

ასეთი იყო კლასიკური სონეტი იტალიაში და ასეთი იყო უბადლო სონეტისტის ხოზე მარია დე პერედის სონეტებიც.

ანტ. ფურცელაძის ლექსი „სონეტი“ სონეტის ამ თავისებურებას ვერ იცავს, იგი შავთელური ლექსითაა დაწერილი (ცოცხლადვე მკვდარი — დიდი ხანია) და შედგება 16 ტაქტისაგან, მაგრამ მაინც საყურადღებო ლექსია ქართული ვერსიფიკაციის ისტორიისათვის, როგორც პირველი სონეტი, თუნდაც მხოლოდ სათაურით და არა თავისი ბუნებით.

მოხსენებულ ლექსთა გარდა „იმედში“ ანტ. ფურცელაძემ დაბეჭდა კრიტიკული წერილი „ორიოდე სიტყვა“ და ზომით „ვეფხისტყაოსნის“ ტოლა პოემა „თამარ დაზნელი“. პოემა ეხება საქართველოს წარსულს, შაჰ-აბაზის შემოსევას ქართლ-კახეთში და დამპყრობელის წინააღმდეგ ქართველი ხალხისა და გიორგი სააკაძის ბრძოლას. ეს პრობლემა ანტ. ფურცელაძეს ძალიან ხიბლავდა და აწუხებდა. ამ თემას უძღვნა მან პოესა „დიდი მოურავი“ და შესანიშნავი გამოკვლევა „დიდი მოურავი, ანუ. ბრძოლა საქართველოს მოსასპობად“. „თამარ დაზნელი“ მთლიანად ისტორიულ ფაქტებზე არის აგებული. ამის შესახებ თვით ავტორი აფრთხილებს მკითხველს:

გაამბობთ ამბავს ლეგენდარულს, მაგრამ მართალსა.

ან:

მე ისტორიას აქ არა ვწერ, ვწერ ლეგენდას,  
მინდა ამ ამბით დაეანახო ხალხს თვის წამება  
და ყურს არ ვუგდებ მატინის წინა-უკუთქმას,  
მისთვისა ვვედრებ, კრიტიკოსი ნუ გამიწურება.

პოემაში აღწერილია უსაშინელესი მომენტი საქართველოს ცხოვრებიდან — ბრძოლა შიგნით ქართველებს შორის, ფეოდალების ვერაგობა. ერთმანეთის თავდასხმა-ამოყვლეტა, სისხლის ნიაღვრები. ეს არის დრო ნუგზარ ერისთავისა, დრო სისხლის წვიმებისა და შინაურ და გარეშე მტერთაგან ქართველთა დარბევისა. ეს ის დროა, როდესაც გურამიშვილის თქმით, „კახელების აღმა ხნული ქართლელებმა დაღმა ფარცხეს“. პოემაში ორი პრობლემაა დაყენებული: ეროვნული და სოციალური. ეროვნული პრობლემა გაშლილია საქართველოსი და სპარ-

სეთის ურთიერთობის საფუძველზე, მეფეებისა, ფეოდალებისა და ქართველი ხალხის ურთიერთობის საფუძველზე.

მე წილათა მხვდა ხვედრი შწარე, ძნელად საამო:

ჩვენს აარებასა და წყლულებში ხელების რევა, —

ამბობს ავტორი პოემის შესავალში.

შემდეგ იწყება ჩვეულებრივი სამღურავეი. როგორც ილია ჭავჭავაძეც წერდა, ქართული მატიაინისა. ფურცელაძესაც აწუხებს, რომ ჩვენს მატიაინეში — ისტორიაში ხალხი არა ჩანს, იგი მხოლოდ მეფეთა ისტორიაა და ირონიულად წერს:

ჩვენ მატეანეთ დამწერელნი ყურს არ უგდებენ  
არცა ხალხსა და არცა ხალხის ყოფა-ცხოვრებას:  
ისინი მართო მეფეთა და სარდალთ იცნობენ  
და აღგვიწერენ მათს ომებს და მათს ამხედრებას.  
დაჟდა ბაკური ქართლის მეფედ, მოკვდა ბაკური,  
ბაკურის შემდეგ დაჟდა ფარსმან, კაცი უძლური,  
სუმბატის შემდგომ მეფედ დაჟდა ბაგრატ რეგენი,  
მოკვდა რეგენი, სუმბატ, დავით და სხვა მეფენი.

და იწყება მოთხრობა ფეოდალურ საქართველოს საშინელებათა და ფეოდალთა ვერაგობისა. მათ

ქვეყნად მხოლოდ თვით მიაჩნდათ თვისი თავები,  
უჩემოდ ქვაზედ ქვაც ნუ დარჩეს — დასწამეს ბოდბელს,  
მაგრამ ვკუთენის უფრო იმათ, ესე სიტყვები.

ანტ. ფურცელაძე ააშკარავენს მოლაღატე ფეოდალების მოქმედებას, რომლებიც ჰყიდდნენ სამშობლოს, რომლებიც მოუღძოდნენ მტრებს და აოხრებდნენ სამშობლოს.

ქართველთ თავადნი, დიდ-კაცები, სახელგანთქმულნი,  
ობაზის ქართა, ვით იუდა, წინ მოუძლოდნენ.

დიდ ფეოდალებს ფურცელაძე უპირისპირებს ხალხს. ნამდვილი პატრიოტი, უანგარო დამცველი სამშობლოსი — ხალხია, „გუშინ მეგუთნე, დღეს გამოჩნდა დიდებულ სარდალად“.

მრავალი ტრაგიკული სურათია პოემაში მოცემული. მრავალი განდგომა ავტორისა და ცალკეული საკითხება: სომხეთის მტერთაგან აოხრებისა, ქართველ ქალთა ჰარამხანაში წაყვანისა, მათი გაუქმებისა...

ადამიანს აკვირებს ტრაგიკულის დანახვის დიდი უნარი, რაც ანტ. ფურცელაძეს ჰქონია. ჩვენი წარსული ამის მასალას ზძლეოდა.

დრამა ტრაგიზმით არის სავსე ჩემი წერილი...  
თითონ ცხოვრება ჩვენი არის დრამა და სიხალისი...

ასე ამთავრებს პოემას ანტონ ფურცელაძე

გაქიანურება და ზომის დაუცველობა, რაც ფურცელაძეს საერთოდ ახასიათებს, ამ პოემისთვისაც არაა უცხო. მაგრამ ავტორი შიგადაშიგ ამჟღავნებს პოეტურ ნიქს. გამოთქმის ეფექტურობას და ლაკონიურობასაც. იგი სამშობლოს მოღალატე ანდლუყაფარ ამილახვრის სახეს კარგად გეხიბატავს:

მის მწვანე თვალნი ბნელსა ღამეს ცეცხლუხს ჰნათობდნენ,  
აუხტისავეით შავი სახე აკრთობდა კომლსა,  
ზღარბის ეკლისებრ უღვაშები გარს მოჰპურდნენდნენ  
და შეღებილი ინით წვერი დარკოდა ყბებსა..  
გულის სიღრმიდგან ხრინწიანი ბოხი ხმა სხვილი  
მთის გრგვინვასავით ვით ქვესკნეთით აღმოხდებოდა.

ასეთი იყო ანდლუყაფარ, „მან მაჰმადის პაირალი 'ამართა ძალით“ და ფურცელაძე ასეთ უბედურების დროს მოხერხებულად გამოაჩენს მოურავის გიორგი აააკაძის რაინდულ სახელს.

ამგვარად იგი ჰკერიდა ქართველთ უშანყო სისხლსა,  
ამგვარ ზარს ჰსცემდა საქართველოს მისი მახვილი,  
ვიდრემდის ხმალი დადებული სააკაძისა  
არ აღიშართა იმის თავზედ განრისხებული.

პოემაში მრავალია ლირიკული განდგომანი, გამობაასება მკითხველთან, ისტორიასთან. კრიტიკოსთან. ერთ-ერთ ადგილზე ასეთ ტაეპსა ვხვდებით, რომელშიც ახალგაზრდობის განცდა და და თავგამოდების უნარი ასეა გაღრმავებული:

პოე, სიუმაწვილევ! ირა აქვს მზღვარ.. შინს გაბედვისათ  
საბოლოოსა ხშირად სწირავ ცხარის ოლის თქმას;  
ხშირად წუთს არჩევ. საუკუნოდ მშვიდ ცხოვრებასა,  
მაგრამ ეს წუთი ხშირათა სჯობს მთელს სიცოცხლესა.

ორი უკანასკნელი სტრიქონით მძლავრად და სწორად არის გადმოცემული ის თავგანწირვის დადი უნარი, რომელიც ახალგაზრდობას სჩვევია და რომელშიც ესოდენა სილამაზე და ერთიღობილებათა. ანტონ ფურცელაძის მიერ ამ პოემაში გამოყენებული მეტრა (მუსტაზადური, მცირე ბესიკური) იშვიათი შემთხვევა იყო, მანამდე იგი ორიგინალურ. ეპიური ხაწარმოებისათვის იშვიათად ხმარებულა (გამონაკლისია „აჩრდალი“ ილიასი. ამ მეტრით არის თარგმნილი „მეფე ღირი“ ილ. ჭავჭავაძის და ი. მაჩაბლის მიერ).

ქართულ პოეზიასთან ბევრი რამ აქვს საერთო „თამარ ღაზნელს“. აქ ისმის მოტივები პოემისა „ბედი ქართლისა“. ილიას „აჩრდილისა“, „ქართველის დედისა“, ვასტანგ ორბელიანის „იმედისა“, და ალ. ჭავჭავაძის „გოგჩისა“. „თამარ ღაზნელს“ მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი მკითხველისათვის, იგი აგონებდა საქართველოს წარსულს, აცნობდა მაშინ არსებულ ეროვნულ და სოციალურ ჩაგვრასთან და თანამედროვე კლასობრივ და ეროვნული ჩაგვრის საწინააღმდეგო განწყობილებას ზრდიდა.

გიორგია ჭრელაშვილი. ჭრელაშვილების ოჯახიდან „იმედში“ სამნი თანამშრომლობდნენ: სტეფანე ჭრელაშვილი, ერთ-ერთი ნიჟიერი თანამშრომელი „იმედისა“ ეკატერინე ჭრელაშვილი, მიხ. ასათიანის მეუღლე და ვიორგია ჭრელაშვილი.

გიორგია ჭრელაშვილმა დაგვიტოვა 4 ლექსი: „ჩვენი სახლობის ამბავი“, „მილიციონერი“, „თავადის სიზმარი“ და „\*\*\*“ (დიდი ხანია. თავგანწირულად) და ერთი მოთხრობა — „შემთხვევის მსხვერპლი“ — ამბავი ქაზიყის ცხოვრებიდან. შესაძლებელია გ. ჭრელაშვილს სხვა ლექსებიც ეკუთვნოდეს (მაგ. გიორგის ფსევდონიმით დაბეჭდილი), მაგრამ ჩვენთვის ცნობილი არაა.

მოთხრობას. ანუ ამბავს ქაზიყის ცხოვრებიდან, როგორც თვით ავტორი უწოდებდა, დაბეჭდილს „იმედის“ 1881 წლის № 1-ში, რედაქციის შენიშვნა ჰქონდა: „თუმცა ამ ამბავს, როგორც მოთხრობას. აქლავ ხელოვნური ღირსება, მაგრამ, სამაგიეროდ გაგვაცნობს ქაზიყურ ცხოვრებასთან და ამიტომ ვაძ-

ლევთ მას ადგილს ჩვენს ჟურნალში<sup>1</sup> ეს შენიშვნა სწორად აფასებს არა მარტო ჭრელაშვილის შემოქმედებას, არამედ, ასეთი ხასიათის შენიშვნა შესაძლებელია გაუკეთდეს თითქმის მთელს „იმედის“ ლიტერატურულ პროდუქციას.

მოთხრობა ეხება ქიზიყელი მალაროელი გლეხის სესიკა ბედკრულადის ოჯახის ცხოვრებას. სესიკა მოკვდება და რჩება ობლები. მოდიან ჩარჩ-ვაჟრები ალალო კარაპეტაჩი და მიკირტუმ არტემიჩი — ვალის სათხოვნელად. მოთხრობაშია მიწის თემური საკუთრების თავისებურებანი, რომელსაც ხალხოსნების ნაწილი ესწრაფოდა.

გლეხის ყოფის მრავალი დეტალია ამ მოთხრობაში. გვხვდება ხალხური გლეხური ლექსებიც. მაგ.,

მალაროელო ყანო,  
შენ აქ რამ მოგიყვანაო,  
— ხარმა მხნა, კაცმა დამთესა,  
ფუფულამ მომიყვანაო.

და

ბიჟო, პირი მოგიპარსეს,  
სალამაზოთ კისერიო,  
რატომ, ბიჟო, ცოლს არ ირთამ,  
ყურუშსალო, ვის ელიო?

ახალგაზრდა სანდრო ტრაგიკულად იღუპება, მისი დედა და რძალი ჭკუიდან სცდებიან ამ მოთხრობის შესახებ „ივერია“ წერდა: „მკითხველები თუ წაიკითხავენ რასმე „იმედის“ პირველს წიგნი, ისევ ამ მოთხრობას წაიკთხავენ“.<sup>1</sup> აქასთან „ივერია“ სამართლიანად მიუთითებდა მოთხრობის სუსტ მხარეზე.

გ. ჭრელაშვილის ლექსები მიმართულია ტრადიციისა და სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ. მისთვის წარმოუდგენელი ამბავი ნახა თავადმა სიზმარში.

სულ ყველაფერი, რაც კი რამ მქონდა,  
მითომ გლეხები შუა იყოფდნენ,  
ჰხნამდნენ, სთესავდნენ, ჩემ ტყესა სჭრიდნენ  
ბაღბაშს (?) და ლალას აღარ იხდიდნენ.

<sup>1</sup> „ივერია“, 1881 წ., № 4.

აქ იგივე განწყობილებებია, რასაც პუბლიცისტი ხალხოსნები ამჟღავნებდნენ.

ფორმის მხრით საინტერესოა გ. ჭრელაშვილის ლექსი „მილიციონერი“. როგორც უკვე ვნახეთ „იმედის“ ხალხოსან პოეტთა უმრავლესობა ვერ იყენებდა ხალხურ შაირს ლექსისათვის, შეიძლება ვაჟასი არ იყოს, ვერა „ბედავდნენ“. ისინი გლეხების განცდების გადმოცემას ცდილობდნენ კლასიკური ლექსის გამოყენებით, მაგრამ ვერ სძლევდნენ. ვერ იმორჩილებდნენ სიძნელეს და მიზანს ვერ აღწევდნენ.

გ. ჭრელაშვილის ლექსი „მილიციონერი“ ხალხური ლექსის ძირზეა დაფუძნებული და ამით არის საინტერესო.

მე რომ ჩემს ამბავს მოგიყვებო,  
იტყვი: „ვაი, ამ საწყალსა“,  
გაებრიყვდი და დავეწერე  
პირველი მილიციის ქარსა და სხვ.

დავით დათოშვილი, თანამშრომელი „იმედისა“, ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის სრულიად უცხო და უცნობი პიროვნებაა. არ ვიცი ვინ იყო, საიდან, როდის დაიბადან გარდაიცვალა და რა დაწერა „იმედში“ მოთავსებული ორი მოთხრობის „ოქროს ხოხობის“ და „გიორგი მორბელაძე და სოლომონ ქურციკაშვილის“ ვარდა. ამ ორი მოთხრობით დ. დათოშვილი გამოეხიურა ეპოქის ორ ძირითად პრობლემას — ეროვნულს და გლეხთა საკითხს.

„ოქროს ხოხობში“ ეროვნული პრობლემა დაყენებული, მეორე ნაწარმოები კი გლეხობის საკითხს ეხება. ბატონყმობის დროისას. აქ აღწერილია ყმების ჩაგვრა ვერაგი ბატონის გიორგი მორბელაძისაგან. ყმების ცემა სახრით, ბოძებზე მიკვრა და სხვა უბედურებანი. გლეხი სოლომონ ქურციკაშვილი ველარ იტანს ბატონის ტირანობას და ბატონს მოუკლავს პატარა ბავშვს, სკრის ბატონს თავს და დაღესტანში გადაიხვეწება. და აქ სწუხს დაკარგული სამშობლოსათვის, დაკარგული მიწაწყლისა და ნათესავეებისათვის. ამ მოთხრობაში იგივე მოვლენაა ისახული, რაც ილია ჭავჭავაძის „კაკო ყაჩაღში“.

მხატვრული თვალსაზრისით და თემატური აქტუალობით უფრო საინტერესოა დ. დათოშვილის მეორე მოთხრობა „ოქროს ხოხობი“. საინტერესოა თვით სათაურიც ამ მოთხრობისა, რაც ავტორის გემოვნებას ამჟღავნებს თემა მოთხრობისა ისტორიულ წარსულში ვითარდება. იგი საქართველოსი და ბიზანტიის ურთიერთობის საფუძველზეა გაშლილი. სძინავს ანტიოქიის პატრიარქს თეოფილაქტეს. გამოვლენა მოუსვენრად, რადგან სიზმარი იხილა ამაზრზენი. ეახლა პატრიარქს მოძღვარი და გაიმართა მათ შორის დიალოგი. და ამ დიალოგში ავტორი ამჟღავნებს ბიზანტიის ქრისტიანობის მამამთავრის ნამდვილ ზრახვებს საქართველოსადმი.

პატრიარქი ამბობს: „მთელი ქვეყნიერების ისტორია ერთს მაგალითსაც არ წარმოადგენს იმისას, ვითომც ერთი რომელამე მხარე, ანუ სახელმწიფო აფუძნებდეს მეორეში ქრისტიანობას, ანუ სარწმუნოებას იმისათვის, რომ იქ მცხოვრებნი ანუ თითონ სცხოვრობდნენ. ანუ იმოქმედონ იმათა კეთილი საქმე; წინააღმდეგ ამისა ისევე ისტორია მრავალს მაგალითს წარმოადგენს იმისას, რომ სარწმუნოება არის საშუალება, რომლითაც ერთი სახელმწიფო და ხალხი იგდებს ხელსა და მორჩილებაში მეორე სახელმწიფოს, ან უფრო ხშირად ხალხს“.

მოთხრობაში აღწერილია დრო საქართველოს ბრძოლისა ბიზანტიის წინააღმდეგ დამოუკიდებლობისათვის და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის.

და იმიტომ წუხდა პატრიარქი, რომ სიზმარი ნახა საშინელი. მარჯვენა ხელში ეჭირა ოქროს ხოხობი და დასცქეროდა სიამოვნებით. შეინძრა ხოხობი და ნელ-ნელა იწყო ცდა პატრიარქის ხელიდან განთავისუფლებისა. ბოლოს გაუსხლტა და გაფრინდა ოქროს ხოხობი. მორწმუნე პატრიარქი ოქროს ხოხობის გაფრენას საქართველოს ბედს უკავშირებს და შიშობს — ვაითუ გაუსხლტეს საქართველო ბიზანტიასო. და მართლაც, სიზმარი აუხდა პატრიარქს. მოხდა ანტიოქიაში კრება საქართველოს ეკლესიის გამო, ქართველი კათოლიკოსის იოანეს თანადასწრებით. რომელიც ადარნასე მეფის მიერ იყო წარმოგზავნილი. კრება იძულებული იყო დაერთო ნება ქართველთათვის



კათოლიკოსის საქართველოში კურთხევისა. მანამდე ქართველებს ამის ნება არ ჰქონდათ. ავტოკეფალიის მოპოვება ნიშნავდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი ძლიერების ზრდას.

ავტორმა კარგად გამოამჟღავნა ნამდვილი მიზან-დასახულება ბიზანტიის პატრიარქებისა და ის მიზნებიც, თუ რატომ უწყობდნენ ხელს ქრისტიანობის გავრცელებას საქართველოში.

ეს მოთხრობა ნოველის ტიპისაა. სათაური, პრობლემა. კომპოზიცია ნოველისა კარგია, მხოლოდ ენა და სტილი არა აქვს ავტორს სახარბიელო.

განხილულ ავტორთა გარდა „იმედში“ სხვა მწერლებიც თანამშრომლობდნენ, მაგრამ მათი ნაწერები დიდმნიშვნელოვანი არც პოეტური და არც თემატურა თვალსაზრისით არ არიან. ასეთებია მეჩვერასხევის ხალხოსანი მასწავლებლის თეოფილე კანდელაკის ორიგინალური და თარგმნილი თხზულებები. ალალო თუთაევის ლექსები, მოგზაურობანი და ვოდვეილი. გობრონ ლიხელის „შიკრიკი“ და „რაგინდარა“. სადაც მოთხრობილია უშნო. ანაგლოტური ამბავი, თუ იმერელმა აზნაურმა ქართლელ აზნაურს როგორ მოპარა ცხენი. გემის ლექსები, პარდაკანისა. ყულისკარელისა, კრეკიაშვილისა, ნ. ყუბანეიშვილისა და სხვათა.

ამათ გარდა იბეკდებოდენ ისეთი ავტორებიც, რომელთა შემოქმედება დიდმნიშვნელოვანი არ ყოფილა, მაგრამ არც თუ ყოველგვარ ღირსებას მოკლებული იყო. ასეთია ეკ. ჭრელაშვილის (მიხ. ასათიანის მეუღლე) „ბეჟუტა ვარსკელავი“ (მთლიანად არ დაბეჭდილა). დ. ქართველიშვილის მოთხრობა „გარდასახლებულები“, რომელშიც ბატონყმობის საშინელებანი აღწერილია: მოცემულია გლეხის ოჯახის ცხოვრება. გლეხები ვეღარ უძლებენ ბატონის სისასტიკეს და ახალციხის მხარისაკენ. რომელიც მაშინ ოსმალეთს ეპყრა, გადაცვივიან. აქვეა ყაჩაღად გასული გლეხების ბრძოლა თავადაზნაურთა წინააღმდეგ. საერთოდ ეს მოთხრობა ყურადღებას იპყრობს.

„იმედში“ დაიბეჭდა ალ. მირიანაშვილის ლექსი „გლეხი“. გლეხის ჭირ-ვარამია ამ ლექსის თემა. მსტოვანმა მოღვაწემ,

მწერალმა და პოეტმა ივანე კერესელიძემ „იმედში“ დაბეჭდა ერთადერთი ლექსი — „თბილისის გიმნაზიის 50 წლას იუბილეი“. ივანე კერესელიძე მოწიწებითა და სიყვარულით მადლობას უცხადებს თავის აღმზრდელ სკოლას:

ორმოცდაათი შეგისრულდა, ო, დღეს წელი,  
წმინდა ტაძარო, სწავლისაო, ჩემო აღმზრდელო,  
და დღეს შეყრიან შენ პერჩევე ის კრება მრთელი,  
ვინცა ყოფილა და აწც შენით არს მოსახელი  
მუხლსა მოგიდრეკ მოწიწებით აღმზრდელს აღზრდილი...

აკაკი წერეთელმა, მართალია, „იმედი“ გამოსვლისთანავე ძალზე გააკრიტიკა და „დიპლომათ“ იმერული ლექსი-გამოცანა უძღვნა, მაინც ერთი ლექსი მოათავსა — „გლეხისა და ფაეოდის ბაასი“.<sup>1</sup> „იმედში“ დაიბეჭდა ბესიკის ერთი ლექსიც.

ს. ნ ა ს ი ძ ი ს ლექსი „რკინის გზა“ თემატურად საინტერესოა. დიდი პოეტი ამ თემაზე მნიშვნელოვან ლექსს დაწერდა. იგი უპირისპირებს მატარებელს ურემს და უქანასკნელს პოეტი უპირატესობას აძლევს, რადგან „მას უყვარს კაცი“. თითქოს პრიმიტიულობისაკენ დახილი ისმის. მართლაც ლექსი, ენა ფუტორის პრიმიტიულია და სათქმელს ვერ ამბობს.

კ. მ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი ს „ომარ და სელმა“, ჩერქეზული მოთხრობა, საინტერესოა, როგორც ლეგენდა, იგი „აბესალომ და ეთერის“ ფინალს გვაგონებს. დახოცილი მიჯნურების — ვაჟკაც ომარისა და მომხიბლავი ტყვე ქალის სელმას საფლავზე ამოდის ორი მშვენიერი ხე. ექვს დღეს ეს ხეები ცალკეცალკე დგანან, კვირას კი ერთმანეთს გადაეხვევიან და ეალერსებიან.

ი. ქ ა ჯ ა ი ა ს „შვილდაკარგული“ აქტუალურ თემაზეა დაწერილი. მებატონეს ერთადერთი შვილი ჰყავს — დათა. დაამთავრებს იგი გიმნაზიას და სასწავლებლად რუსეთს გაემგზავრება. უნივერსიტეტის დამთავრებას ორი წელი უკლია, როცა დათას დააპატიმრებენ. მამამ იკითხა, — კაცი ხომ არ მოუკლავსო? არაო, — უპასუხებენ. — ხომ არავინ გაუძარცვავსო. — არაო. ათი წლის შემდეგ მოხუცებულს წერილი მოსდის შვილისაგან, რომელიც ნახევრად წაშლილია. ციმბირში, კატორღაში ყო-

<sup>1</sup> „იმედი“, 1883 წ., № 2.

ფილა მისი ვაჟი. დათა თავის მამას ბარათაშვილის „მერანი-დან“ ერთ ადგილს წერდა:

უქმათ ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს განწირული სულის-კვეთება  
და გზა უვალო, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დაოჩება

და უმატებდა — მე მაძლებინებს ეს ნუგეში, ვგრძნობ, რომ აღვასრულე ჩემი ვალი, როგორც შემეძლო, დავსდე თავი საქვეყნო საქმეზედ. ცხადია. ქართველი სტრუდენტი დათა რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის გაუგზავნიათ კატორღაში. ცენზურისგან დაშინებული ავტორი ამას არ ამბობს, მაგრამ გულისხმობს. ქართველ სტრუდენტთა ციმბირში გადასახლება იმ დროს იშვიათი არ იყო (მაგ., ციციშვილი, ზდანოვიჩი და სხვ.).

„იმედისთვის“ დამახასიათებელ თემას ეხება „მორიელი“ ლექსში „გამჟღავნება და გამოწვევა“. ვინ იმალება ამ ფსევდონიმის ქვეშ — უცნობია. ეს ლექსი ხალხურ კილოზეა დაწერილი და ეხება ხალხის შემაწუხარ თიანელ ზაქარა მამასახლისის.

დამერწმუნეთ, თიანეთსა  
დიდი ცოდვა ტრიალებსა,  
თუმც აწუხებს სატკივარო,  
მაგრამ ვერვინ ღრიალებსა.

„იმედში“ დაბეჭდილია რამდენიმე გლეხურ-ხალხური ლექსი. ჩვენი ხალხოსანი პოეტები თუმც გამსჭვალულნი იყვნენ გლეხების თანაგრძნობით, მაგრამ ყოველთვის კარგად ვერ ახერხებდნენ გლეხის განცდების გადმოცემას. ხალხური ლექსები ამ მხრივ პოეტურ ნაწარმოებთ არა თუ ჩამორჩებიან, მძლავრად დგანან; ფოთოლათ მერცხალაა ლექსი ასეთი ირონიითა და ფერადებით სიმართლით გამოხატავეს გლეხის სიღარიბეს:

ძნელი ხარ, სიღარიბეო,  
უამაბეჩავე ტიალო,

მეორ, მესამე წელ მიდის,  
ერთ ახლოხნი მცვიანო,  
შიგ მამიკრუხდა ტილები,  
წიწილეებსა ზრდიანო,  
გამოვლენ სასეირნოთა,  
იდიან-ჩამოდიანო.

ასეთივე ღირსებისანი არიან „იმედში“ დაბეჭდილი ხალხური ლექსები. ისინი მიმართულია ხალხის შემაწუხარ მეზატონეთა წინააღმდეგ:

ქართლი იმისთვის დაეაგდე  
თოელს დასდებს, აღარ აიღებს;  
რაც რომ ჭირნახული მოვა,  
სულ მთლად ბატონი წაიღებს.

გლებს ჩარჩ-ვაკრებიც აწუხებენ, მიკიტნებიც. „იმედში“ დაბეჭდილ ხალხურ ლექსში გლები ჩივის თავის უმწურო მდგომარეობაზე. მძარცველთა სიმრავლეზე, თავის შეუძლებლობაზე.

გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ „იმედში“ მოთავსებული არც ერთი პოეტის ლექსი გლების განცდებს ასე მკვეთრად ირ გადმოგვცემს, როგორც ხალხური ლექსები.

„იმედში“ დაბეჭდილი თარგმნილი ლიტერატურის რიცხვი დიდი არაა. აქ დაიბეჭდა ვ. ჰიუგოს ერთი ლექსი, თარგმნილი პარდაკანისა, „როსკაპი“, თარგმანი რუსულიდან იშავე პარდაკანის მიერ; ტენისონის ლექსი და მიზართვა აპოლონისა პოეტებისადმი. თ. კანდელაკის მიერ რუსულიდან გადმოღებული; მიხ. ასათიანის მიერ რუსულიდან გადმოთარგმნილი „ახალ მოდის ექიმი“; მისტრის ბერენსის საყურადღებო მოთხრობა „უკანასკნელ სისხლის წვეთამდის“, თარგმნილი ოლ. დეკანოზიშვილას მიერ და რამდენიმე უმნიშვნელო ნაწარმოები.

კრიტიკულ-პუბლიცისტური წერილების გარდა „იმედში“ იბეჭდებოდა მოსე ჯანაშვილის ისტორიული წერილები სათაურით: „საქართველოს მატინე“ და დ. ბაქრაძის „ქართველ

მეფეთა გენეალოგია“. ჟურნალში იბეჭდებოდა ბიბლიოგრაფიებიც, საინტერესო ბიბლიოგრაფიებს წერდნენ დ. აბღუშელიშვილი და რომან ძამსაშვილი-ცამციევი.

„იმედი“ რევოლუციურ-დემოკრატიული ჟურნალი იყო. მაგრამ გლახთა საკითხი მარტო „იმედის“ ჯგუფის მონაპოლიად არ ყოფილა ქცეული. ამავე საკითხზე წერდნენ 80-იან წლების სხვა დემოკრატიული ინტერლუბი, რომლებიც „ივერიაში“ თანამშრომლობდნენ. საკმაოა დაეასახელოთ ნ. ლომოური და რ. ერისთავი. ყველა ამ მწერლის შემოქმედების ძირითადი თემა იყო რეფორმის შემდეგ დროინდელ გლახობის ცხოვრება, მათი გაჭირვება, ცრუმორწმუნოება, სიღარიბე. ჩაგვრა და უუფლებობა. გლახი მონარქიულ რუსეთში შექმნილი იერარქიის ყველაზე დაბლა მდგარი არსება იყო, ყველასათვის ადვილად გადასათელი დაბალი ღობე.

ს ა რ ა ზ ი

ამ წიგნის ავტორი . . . . .	3
ფრანგულ-ქართული ლიტერატურის ურთიერთობა და დავით ერისთავის „სამშობლო“ . . . . .	7
ილია ჭავჭავაძე — მხატვრული ლიტერატურის კრიტიკოსი	84
ვაჟა-ფშაველა . . . . .	96
ქურნალი „იმედი“ . . . . .	131

რედაქტორი ნ. ხოშერიკი  
მხატვარი მ. შათაშვილი  
მხატვ. რედაქტორი ირ. ჭანაშვილი  
ტექნიკური რ. იმნაიშვილი  
კორექტორი ც. ქაროსანიძე

ხელმოწერილია დისაბეჭდად 6/VIII 65 წ., ქალაქის ზომა 84X108<sup>1</sup>/<sub>2</sub>  
ნაბეჭდი თაბახი 11. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 9,62.  
უი 00361. ტირაჟი 2000. შეკვ. № 1037.

ფახი 47 კაბ.

საქ. კბ ცკ-ის გამომცემლობის პოლიგრაფკომბინატი,  
თბილისი, ლენინის ქ. № 14.  
Полиграфкомбинат издательства ЦК КП Грузии,  
Тбилиси, ул. Ленина 14.